

Новото начало.
Година
шестдесет
и пета
брой 3
2022 г.

ПЛАМЪК

Списание-алманах за литература,
изкуство и публицистика
Издание на Съюза на българските писатели
Основано от Гео Милев

СЪДЪРЖАНИЕ

НОВА БЪЛГАРСКА ПРОЗА

5	Владимир Ганев	КАНАДА (Из подготвяния за печат роман „Записки на един несретник“)
---	----------------	--

НОВА БЪЛГАРСКА ПОЕЗИЯ

38	Ваня Акъллиева	СТИХОТВОРЕНИЯ
41	Цонка Христова	СТИХОТВОРЕНИЯ
45	Людмил Симеонов	СТИХОТВОРЕНИЯ

НОВА БЪЛГАРСКА ПРОЗА

48	Огнян Панов	СЛЕПЦИТЕ. СЛОНЪТ, МОМЧЕТО И МРАВКИТЕ. Разкази
54	Петър Донеvски	ЮСУФ. Разказ
59	Юлиян Ризов	ЗАПОЗНАНСТВО. Разказ
62	Коста Радев	КОСТИЛКИ. Пет миниатюри

ПАМЕТ

65	Пламяк	„БЪЛГАРСКИ НАРОДНИ ПЕСНИ“ ОТ БРАТЯ МИЛАДИНОВИ
68	Иван Сестримски	МАРА БЕЛЧЕВА
79	Катя Зографова	ЗЛОБОДНЕВНИЯТ СМИРНЕНСКИ

89 Христо Смирненски ИЗ „ЗИМНИ ВЕЧЕРИ“

КРИТИЧЕСКИ ОТЗИВИ

93 Петър Михайлов „СЛЪНЧЕВ ХЛЯБ“
Етюж за Христо Черняев

106 Прогрум Димов Две рецензии. ЗА КНИГИТЕ НА
ИВАН СТРАНДЖЕВ
И МИНА КРЪСТЕВА

114 Румен Денев МАЙСТОР НА КЪСИЯ РАЗКАЗ
(за книгата на Николай Дойнов)

116 Георги Н. Николов ПО ПЪТИЩАТА НА СЪДБАТА

119 Галина Рулева За книгата на Снежана Изворска

122 Златка Тименова ЗА НЕЗАБРАВИМАТА СОФИЯ

ХОРИЗОНТИ

126 Огнян Стамболиев АНРИ ДЪО МОНТЕРЛАН
50 години от смъртта му

130 Рони Райк (Радослав Райков) ПЪТЕПИСЕН БЕЛЕЖНИК

ВЪПРОСИ НА ИЗКУСТВОТО

145 Мюмюн Тахир ТВОРЧЕСТВОТО КАТО ИСТИНА
И ОПРЕДМЕТЕН ОБРАЗ НА ДУХА

**НАСТОЯЩИЯТ БРОЙ СЕ ИЗДАВА С ПОДКРЕПАТА
НА НАЦИОНАЛЕН ФОНД „КУЛТУРА“
КЪМ МИНИСТЕРСТВОТО НА КУЛТУРАТА**

*Броят е илюстриран с творби на известния
карикатурист Ивайло Цветков.*

Ивайло Цветков • „Суперпиано“

Владимир Ганев

КАНАДА

(Из подготвяния за печат роман „Записки на един несретник“)

ТОРОНТО И ТОРОНТЧАНИ

И така, лятото на 1985-та успях да се добера до Канада със сина си, осем-годишен и веднага кандидатствах за статут на политически имигрант. Дъщеря ми остана в България като заложница за нашето завръщане.

На Торонтското летище ни посрещна жена ми, тя беше се измъкнала от родината преди шест месеца. Като ни видяла сред пристигащите пасажери, щяла да припадне. Това било най-щастливият ден в живота ѝ.

Нейна приятелка ни приюти. На другия ден ни заведе на един фермерски пазар. На него имаше от пиле мляко. Гледката беше толкова потресаваща за мен, човек, който идва от страна, където трябва да чакаш часове, за да купиш десет яйца, че ми се зави свят. Жена ми ме подкрепи, за да не падна...

Торонто се оказа космополитен, утопичен град на слънцето, за каквото е мечтал Томазо Кампанела (1568–1639 г., италиански философ, теософ, писател. Най-известното му произведение е утопичният роман „Градът на слънцето“).

Торонто е разположен на брега на езерото Онтарио, огромен, четиримилионен град от къщи, потънали в зеленина. Небостъргачи има главно в бизнесцентъра на града. Улиците са широки, прави, проектирани в две посоки – изток-запад и север-юг, поддържат се чисти, движението идеално се регулира. Градският транспорт е безупречен. Полицаяте са учтиви, продавачите са винаги усмихнати, минавачите ти кимат, като срещнат погледа ти, мъжете обичат нежно жените, мислите са оптимистични.

Толерантността към всички раси и етноси е уникална. Канада е втората по територия страна в света след Империята на злато и като по контраст е Империя на доброто. Според мен, тя е стигнала границите, до които държавата може да си позволи да бъде хуманна, толерантна към малцинствата, без да се разпадне, без да стане жертва на лични или групови интереси и амбиции. Проблемът ѝ е да не премине тези граници...

Въпреки това не си правех илюзии, знаех, че ме очаква битка за оцеляване. На 37 години, без език, без никакви умения и занаят бях годен само за тежък, неквалифициран, ниско платен труд. Но нямаше да живея по мъгрото ръководство на другаря Тодор Живков, синът ми нямаше да воюва за световната революция.

ПАНЧО

Седмица след като пристигнах в Торонто, започнах да работя. Станах бояджия, ортак на Панчо. Той беше на моя възраст, но емигрирал преди десет години, благодарение на сестра си, която се беше оженила за канадец. Беше успяла да измъкне от България и родителите си, бедни, много загубени хорица. Панчо живеше с тях в грозна, плоска сграда с малки прозорчета, субсидирана от държавата за хора с нисък доход. Те гремеха цял ден пред телевизора, без да разбират една дума. Живееха от социалните помощи. Майка му, невзрачна женица, цял живот мила коридорите на градската болница в Стара Загора, непрекъснато ни съветваше: Най-важното е, момчета, да не се уторачите в една точка! Но точно това Панчо непрекъснато правеше. Налагаше се да шракна с пръсти до ухото му или да издам рязък, гърмящ звук, за да го стресна и върна в белия свят.

Погмазвай се, погмазвай се, маме, че си загубен! – беше гругият постоянен съвет на майка му. Обектът на погмазване беше съпругът на сестра му – успешен бизнесмен.

Панчо беше среден на ръст, плешив, окръглен като тюлен, с бирено коремче, червени бузки, провесил долна устна. Постоянното му изражение беше на човек току-що накакал се. Много глупав, порочно мързелив и малодушен, почти всеки ден плачеше. Непрекъснато кръшкаше от работа. Всъщност работех основно аз. Той изчезваше, уж да се договаря с клиенти, уж да купува бои и материали, уж да поправя пикапчето, с което се движехме. Всяка втора фраза му беше – започвам да се плашим... За такъв човек руснаците казват „слюнтяй“.

Не беше завършил и гимназия, изживяваше се като художник, но нямаше умението и таланта дори за рисувач. Бездарно подражаваше, направо прерисуваше или копираше илюстрации, карикатури, картини на класици. Продаваше картините си на познати на сестра си за 50 – 60 долара, колкото за две бутилки уиски. Утеших го, като му разказах, че Ван Гог е разменял картини за бутилка вино.

Имаше две папагалчета – мъжко и женско. Семейният им живот не вървеше. Мъжкото изкълва окомото на женското. Панчо се принуди да ги раздели. Даде мъжкото на някакви руснаци. Преживя тежко раздялата. Руснаците научиха папагалчето да пие водка. Панчо се разстрои: те за туй, Владе, съм русофобче.

Когато едноокото папагалче умря, го преживя като кончината на много близък човек. Естествено, Панчо не можеше да живее с парите от изкуството си, затова имаше собствен бизнес, бояджийски. За мен беше голям шанс, че ми предложи да работя с него. Той имаше пикапче, стълби и екипировка за боядисване. Намирахме клиенти, като пускахме в пощенските кутии рекламки, в които предлагаме бояджийски услуги и леки, строителни поправки.

Нямах право да работя официално, защото статутът ми в Канада беше на турист, докато емиграционните власти ме признаят за политически емигрант.

Приятелката на жена ми ни издържаше цял месец, докато стъпихме на крака. Това беше много унизително за нас. Бях направо щастлив, че благодарение на работата ми с Панчо, бързо станавме икономически независими, успяхме да наемеме квартира и дори започнахме да връщаме заетото от приятелката.

Най-големият проблем на Панчо беше, че не можеше да си намери жена. Владе, в тая шибана страна хората не се ибът – жалваше се той. Как така, навсякъде щъкат деца? – учудвах се аз. Те това е проблемът, наибе я два– три пъти, направи ѝ едно-две идиотчета и после – мъни, мъни, мъни! Само туй го интересува. Започвам да се плашим! – обясняваше липсата на полов живот у народонаселението на Канада.

Според мен проблемът му беше, че щом успееше да завърже контакт с някоя жена, веднага започваше да се жалва от живота и несгодите си. Убеждавах го да не прави това. Цитирах Мерлин Монро: ако не накараш едно момиче да се смее, нищо не можеш да го накараш.

Веднъж гоїде на работа много възбуген. Беше си уредил среща с индийско момиче. Страшно маце, Владе, краката ѝ оттук го Чикаго (най-близкия го Торонто голям американски град). Предупредих го да не очаква кой знае какво от първата вечер. Индийците са много консервативни. Нема начин да не стане убавата работа, Владе, запазил съм маса в шикарен френски ресторант. Тя обича изкуството – не се вслуша в съвета ми Панчо. Взе фрак под наем, докара се като за сватба.

На сутринта след знаменателната вечеря във френския ресторант, се появи, подлуннал от плач. Както очаквах, беше хленчил и се оплаквал цяла вечер. Петдесет, сто, сто и петдесет, двеста... треста и шейсет! – плюнчеше си пръстите и показваше как е броил банкнотите, като е плащал сметката в ресторанта. Толкова изкарвахме, ако имаме добра седмица.

Момичето го съжалило. Я че ти помогнем, каза ми тя, зарадвах се, повярвах, че ще ми бутне – разказваше Панчо и преглъщаше сълзите си, – а тя ме заведе в едно храмче. Божеството, Владе, готина женичка. Всичко си има, цицки, дупенце всичко е о`кей. Само че вместо нос – хоботче... Тя, само тя че ти помогне, навива ме мойта убавица. Я се разплаках, тя се обиди, фръцна се и си иба мамата на всичко... Започвам да се плашим!

Очевидно момичето искрено е искало да му помогне и го е забело в индуски храм. „Готината женичка“ е Ганеша – едно от най-известните и почитани божества в индуската митология. Понякога го изобразяват подобен на жена, но трябва да имаш въображението на Панчо, за да видиш „цицки и дупенце“. Това, което се набива в очи от божеството е слонската му глава и огромно шкембе. Интересно е да се знае как Ганеша е придобил слонска глава. Майка му, богинята Парвати, се къпела и поставила Ганеша да пази, някой да не я безпокои. За зла участ гошъл отецът на Ганеша и съпруг на Парвати – най-главният бог Шива. Подтикван от похот искал да отиде при жена си, но лоялният към майка си Ганеша, дори него не пуснал. Разлютил се Шива, замахнал и главата на Ганеша изхвърчала толкова надалеч, че колкото и да я търсили не могли да я открият. Парвати страшно се разсърдила и заявила на Шива, че ако не поправи грешката си, повече никога няма да спи с нея. За да реши проблема, Шива взел гла-

вата на едно слоне и я чучнал на обезглавения Ганеша. Тази „деликатна“ поправка била о`кей за капризната Парвати и нещата се нормализирали.

Тази история е поучителна за тийнейджърите и за много хора – го къде може да доведе сексуалната невъзгържаност. Малко притеснително е, че в нея буквално вярват стотици милиони индийци. Веднъж прегроднини индийци (зетът и снаха ми са индийци) си позволих да направятънка забележка, че Шива, при цялото ми уважение към него, не е много деликатно божество, след като на сина си чучнал слонска глава. Стана скандал, наложи се да се извинявам. Религиозните хора губят чувство за хумор, стане ли дума за божествата им...

С Панчо имахме обща любов към операта. От ранно детство майка ме водеше на опери. Дори жена ми, която свири на пиано и музикално е много образована, не може да изгържи четиричасовите опери на Вагнер. А аз ги слушам и плача...

Вуйчото на Панчо беше оперен певец, бас в Старозагорската опера. Затова оперното изкуство е на почит в рода му.

Боядисваме голяма къща. Както винаги в такива случаи, аз съм на върха на стълбата, под стряхата, а Панчо боядисва на партера. Мучейки, захваща интродукцията към арията на Дон Карлос от Верги. Затваря очи, вживява се, с гървен бас запява. Думите, естествено, са неговии: Какво-о-о е това ужа-а-а-сно царство, къде-е-ето никои ни-и-и-кого не и-и-и-бе!?

От върха на стълбата аз се включавам в дуета. Имам силен глас – баритонче, но както един от героите на Чехов казва на свой колега, господине, имате глас силен, но отвратителен: Върни се в твоеото ши-и-и-бано царство там всеки всекиго-о-о и-и-и-и-бе!

Дон Карлос, паргон Панчо, изревава: Не бива! Там първо мен ще на-а-а-ибът!

Имаше предвид какво ще се случи на невъзвращенеца, ако се излъже отново да стъпи на родна земя.

Собственикът на къщата, достопен мъж, след като слуша цяла седмица артистичните ни изпълнения, накрая деликатно ни заговори: момчета, много хубаво пеете. Панчо веднага го информира, че сме солисти от Българската национална опера, но поради политически причини сме били принудени да емигрираме.

Простодушният канадец се трогна от съдбата ни: на два референдума гласувах против операта, но ако има трети, ще гласувам „за“! – обеща ни той.

През XVIII век Прага е имала 60 хиляди жители, но се е гордееа с прекрасна опера. Торонто – 4-милионен град, един от най-богатите в света, до XXI век нямаше опера. Градските власти не посмяха да изхарчат пари, за да я построят. Два пъти правиха референдум и два пъти торонтчани казаха не, опера не ни трябва! По-добре да дадем пари за стадион на хокеистите. Торонто е град на емигранти, на трудови хора, които се борят да оцелеят. Оперното пеене не е нещо, без което не могат...

Двадесет и пет години по-късно от описаната случка, в началото на XXI век филантропи и меценати дадоха пари и най-после в Торонто постро-

уха опера... Но Торонто ме убеди, че можело да се живее и без изкуство, стига хладилникът да е пълен и тайната полиция да не те арестува, ако кажеш политически виц.

Боядисвахме неголяма къща в покрайнините на града. Панчо пак изчезна, но пикапчето беше паркирано на улицата. Тръгнах да го търся из къщата. Сякаш се беше стопил във въздуха.

Доста време мина, чух едно тихичко хълцане. Панчо плачеше. Беше се заврлял в нишата под стълбата за втория етаж. Оттам подслушваше домакинята, която говореше по телефона със своя приятелка:

– Какво да ти кажа, много, много са загубени, но не са лоши момчета. Говорят някакъв смешен, ръбест език, но твърдят, че са от Европа. Недей да спориш, много са чувствителни на тази тема. Що се касае за работата им... Абе, правят го, правят го. Е, това, което професионалистите ще свършат за три дни, на тях ще им трябва три седмици. За качеството да не говорим, но пък искат три пъти по-малко от реалната цена. Понеже ще продавате къщата, направо ти ги препоръчвам. А, ако им направих една салатка от домати и краставици, ще те боготворят. За тях това е всичко...

Това беше подслушал Панчо и цял ден не успя да го успокоя.

ЗЕЛЕНО

Бяхме започнали голям проект – бивш склад, превърнат в общежитие. Всяка стая на площ около 25 квадратни метра имаше умивалник, готварска печка и хладилник. Общо, около 30 стаи. Всички те бяха заети от новопристигнали китайски емигранти. Собственикът на общежитието много бързо и лесно прие цената, която му предложихме и това малко ме усъмни.

Започнахме да боядисваме. Главно аз, както винаги, Панчо все изчезваше. Докато боядисвах стаята, обитателите ѝ, понякога цял род, три поколения, седяха в коридора и гледаха как работя. И така, стая след стая, ден след ден. Хубавото беше, че използвах един цвят, не трябваше да мия четките и мечетата.

Вече бях минал повече от половината от стаите, когато Панчо реши да хвърли един поглед на боядисаното. И о, ужас! Боядисаните стаи изглеждаха, сякаш никога в тях не беше стъпвал бояджия. Направо чудо! Панчо изнагна в ступор.

Какво се оказа? След като боядисам и се преместя в следващата стая, китайското семейство се хващаше за работа. С парцали, топла вода и препарати за миене на чинии, старателно измиваха всичко, което бях боядисал. Това не беше трудно, използвах евтина латексова боя. Китайците правели това, защото се страхували, че собственикът ще им вдигне наема. Бяха ме превърнали в бояджийски Сизиф.

Популярна тактика на хазаите за вдигане на наема е да направят някои дребни подобрения на жилището. Един вид, ето, боядисвам, вдигам стандарта на квартирата, логично е да вдигна и наема.

Собственикът на общежитието прие случилото се много спокойно. Очевидно беше имал подобни проблеми с китаеците. Нищо не ни плати за пребоядисването, разбира се, а бях работил цяла седмица.

Панчо пиеше много. Беше на път да стане алкохолик, но го осъзнаваше и много се страхуваше от тази перспектива. Попита ме, какво значи „змеј зельоний“.

Чул го от съседни руснаци, на които дал папагалчето. Обясних му, че според руснаците един от категоричните признаци на алкохолизма е, че започваш да виждаш зелени твари – гущери, змии, змейове, дори зелени хора. Змей зельоний е метафора на алкохола, който ще те погълне.

Малей-и-и, Владе, значи гаже зелени хора? Започвам да се плашим...

Боядисвахме склад за химикали. Това не беше боядисване, а камуфлаж да скрие ужасното състояние на помещението. Боята трябваше да изгържи месец-два, докато собственикът го продаде. Беше избрал отровно зелено, защото то най-добре прикрива жълто-кафявите петна от влагата и мухъла. За да е най-евтино, искаше само да напръскаме стените и тавана без никаква подготовка.

Разредих боята, приготвих помпата, но възникна един проблем. В склада спяха няколко нелегални емигранти мексиканци. Тези окаяници работеха само през нощта, за да не ги докопа полицията. Чистеха магазини, кухни на ресторанти, публични тоалетни. Сега спяха, налягали върху дунапрени, погълнали сериозни количества текила.

Оказа се, че е невъзможно да ги събудя. След като не реагираха на никакви звуци и ругатни, започнах да ги вдигам, но те се огъваха като гумени човечета и отново заемаха хоризонтално положение. Обадих се на собственика. Той се разсужда, нареди да пръскам, майната им на емигрантите!

Включих компресора, насочих пръскалната към тавана, който беше покрит с ръждясали тръби и кабели. След това захванах стените. След няколко часа свърших. Защитният найлонов костюм, с който пръсках, беше станал зелен като гущер. Няколко маски за дишане бях сменил. Изхвърлих костюма, измих се, отворих една биричка пред входа на склада и се приготвих да чакам Панчо.

След час той цъфна. Започна да звъни на собственика да ни плати. Изведнъж замръзна, като ударен с мокър парцал. Край, уба ми се майката... – едва успя да произнесе.

К`во става, к`во се е случило – уплаших се!?

Владе, край, уба ми се майката! Виждам зелени хора... – сочеше склада.

Обърнах се и видях мексиканците, които се измъкваха от склада, залитайки. Всичките бяха зелени...

„ДЖОНИ УОКЪР“

Не мога да не разкажа най-великата история с Панчо. Беше краят на лятото, 1986-а. Боядисвахме отвън къща във викториански стил в скъп квартал. Тези къщи са тесни, източени нагоре с остри покриви. Във

викторианското време земята в Лондон става много скъпа и дворовете са лукс. Между къщите има метър и половина, често са залепени една за друга, наричат ги градски къщи.

Боядисвах прозорците на третия етаж. Десетметровата стълба бях вмъкнал в пролуката между къщата, която боядисвах, и съседната. Обикновено Панчо кръшкаше, но сега беше се загържал на работното място и боядисваше партера. Беше 33 градуса по Целзий, но поради високата влага, се усещаше като 42. Това е най-тежката работа за бояджията, защото, докато си на стълбата, можеш да боядисаш не повече от метър, колкото да си протегнеш ръката. След това трябва да слезеш, да преместиш стълбата един метър и пак да се покатериш на върха. И така, метър по метър, нагоре-надолу като йо-йо, напрегваш и се въртиш около къщата, като гледаш да оставаш в сянка.

Докато бях на върха на стълбата, видях, че пред къщата спря луксозна кола. От нея излезе бабичка като от гикенсово време с кокетна бяла шапчица и дълга до земята шарена рокля с престилчица. Носеше изцяла кошничка, в която имаше някакви продукти. Учтиво, с кимане поздравих Панчо и влезе в къщата.

Час по-късно, по време на почивката, докато седяхме на стълбите на парадния вход и се наливахме със студена газирани вода, Панчо ме попита:

– Владе, виде ли таз бабичка?

– Видях я.

– А виде ли к`о имаше в кошничката?

– Продукти някакви...

– И бутилка уиски, Владе. Джони Уокър.

– Ами, умна бабичка.

– Много умна... Знаеш ли к`о беше уискито?

– Каза ми, Джони Уокър.

– О, Владе, има различни Джони Уокър. С червено етикетче са за нас. Ти и без това си червен – намекуваше, че съм партиен член. – Тия, с червеното етикетче струват 30 долара. Но има и с черно етикетче, десетгодишно. То струва 60 долара.

– Значи, класово неравенство.

– Големо неравенство, Владе, има и със синьо етикетче, 15-годишно, 250 долара.

– В този живот до него няма да стигнем... Толкова изкарваме за седмица – впечатлих се аз.

– А това вредно бабе носеше със златно етикетче, 25-годишно, 500 долара. Започвам да се плашим...

Този път и аз се уплаших. Трябваше да работя половин месец за една такава бутилка:

– Брех, мама му стара! Започвам да разбирам Разколников...

– Кой е този Разколников?

– Герой на Достоевски. И той като нас гледал едно богато, алчно бабе, лихварка, и си мислел: Защо аз, млад, умен, талантилив, нямам нищо, а туй отвратително бабе не си знае парите.

– И аз туй си мислим, Владе...

– И Разколников взел, че убил бабичката.

– Б`ах ма`а му! Сериозно!?

– Напълно сериозно. Според Достоевски Разколников е извършил велик грях. Като млад и аз мислих, че е грешник, но сега напълно му съчувствам.

– Разбира се, че правилно е утрепал бабичката – съгласи се Панчо.

Почивката свърши. Покатерих се отново на стълбата. Панчо изчезна. След известно време някой разклати стълбата ми:

– Владе, слизай!

Слязох. Панчо измъкна от пазвата си бутилка Джони Уокър червен етикет.

– Владе, ти ме впрегна с тоя Разколников. Започвам да се плашим...

Реших да треснем по едно. Черня!

– Не е ли много рано?

– Работата не е заек. Завършваш тая страна и сгъваме платната.

Майната му!

Панчо сипа по 150 в пластмасови чаши, разредохме го с газирана вода и трас! От жегата пулсът ми беше висок. Почувствах как алкохолът се просмука във всяка клетчица на организма ми.

– Айде по още едно, Владе!

– Не, трябва да се катеря по стълбата.

– Камон, руски възпитаник си. Айде, за гъщеря ти по-скоро да гоїде!

На това не можах да устоя. Дъщеря ми беше задържана в София като заложник за нашето завръщане. Треснахме още по 150 и веднага един звук с висока честота като щурец проби мозъчето ми.

Върнах се при стълбата. Преместването ѝ е трудоемка и тънка работа. Първо преместваш основата в желаната посока на не повече от метър, за да не я наклониш много и тя да се плъзне по стената. След това, с рязко движение я отлепяш от фасадата. Изправяш я отвесно, като я балансираш и леко я наклоняваш в желаната посока. След това я пускаш отново да падне върху фасадата в желаната посока. Сега тя леко е наклонена. Накрая отново преместваш основата на метър в същата посока, така че стълбата да е перпендикулярна на основата на къщата. И така напредваш метър след метър. Най-критичният момент е, когато я отлепяш от стената и я балансираш. Трябва да имаш яки ръце, за да я овладееш и насочиш. Малко загубване на баланса може да има тежки последици...

Боядисвах прозореца на спалня на третия етаж. В черепа ми пицеше пронизващият звук. Изведнъж в стаята влезе дебилюс гола жена на средна възраст. Излизаше от банята. Озовахме се лице срещу лице на два метра един от друг. Жената замръзна. Единственото, което ми хрумна да направя, беше да ѝ козирувам. Тя обаче нямаше чувство за хумор. Извика и избяга от стаята. Да, стават гафове. Какво можех да направя? Продължих да боядисвам.

След десетина минути някой отново разклати стълбата. Бяха двама полицаи. Слязох от стълбата. Щракнаха ми белезници и ме помъкнаха към полицейската кола, спряла пред къщата.

Паникьосан, готърча Панчо:

– Владе, да не си убил бабичката!?

– Не още... – мрачно отговорих.

Сегях в полицейската кола. На протоара Панчо се обясняваше с полицаите. Звукът в мозъка ми беше толкова силен, че не можех да различа една дума. Появи се жената, която видях гола.

Полицаите се обадиха по радиото в управлението да установят саможността ми. Имах документ, че съм кандидатствал за статут на политически емигрант. Той обаче не ми даваше право да работя. Уплаших се. Можеха да ми треснат голяма глоба или по-лошо, това, че работя незаконно, да намали шанса ми да получа статут на емигрант.

Панчо плачеше, жестикулираше, шибна бояджийската си шанка в земята и скочи върху нея. Постепенно лицата на полицаите омекнаха. Жената мигаше, гледаше ме със съчувствие, просълзи се, още малко ще ревне с цяло гърло.

Накрая полицаите се почесаха по главите, измъкнаха ме от колата, свалиха ми белезниците, потупаха ме по гърба, скочиха в колата си и изчезнаха. А жената ни донесе кафе и курабии...

Какво се оказа? Под въздействието на Джонни Уокър червено етикетче и горещината, така съм изкукал, че като съм премествал стълбата, съм загубил баланса и съм я лепнал на съседната къща. Само метър и половина беше пролуката между тях. След това съм се покатерил на съседната къща и съм почнал да боядисвам прозореца, без да осъзнавам, че той не е на нужната къща.

Хазяйката на съседната къща, излизайки от банята, изведнъж видяла на прозореца един кремен, който ѝ козирува. При това спалнята ѝ е на третия етаж. Естествено, веднага звъннала на полицията.

В тази ситуация вечно хленчене и оплакване на Панчо се оказа голямо предимство. За малко не разплака и полицаите, и жената. Разказал им, че съм лагерист от ГУЛАГ по чудо избягал от сигурна смърт. В лагера са ме чукали и били по главата всеки ден, което обяснява, защо съм объркал къщите...

НА НОВО ПОПРИЩЕ

През 1988 ни удари рецесия. Това беше нещо непознато за мен – човек роген и израсъл в планирана икономика. Всичко притихна, спотаи се, замръзна. В такова тежко време първи загиват тези, които са на ръното на хранителната верига – малките бизнесчета. С Панчо бяхме там. Нямахме никакви клиенти. Кой ще боядисва, когато не е сигурен, че ще има работа?

Панчо съвсем се сплеска. Лежеше по цял ден, забучил поглед в пиронче на тавана, което баща му заби с цел, да има в какво да се уторачи. Майка му се паникьоса. Даваше му традиционния си съвет:

– Панчо, най-важно е да не се уторачиш у една точка...

– Млък ма! – изревал Панчо.

– Не викай, бре Панчо, аз на що съм виновна?

– Щом си ме родила!

Тръгнах да търся работа от врата на врата. Това е много неприятно, защото хората се гразнят, понякога те псуват. Мечтаех да намеря работа на чистач на офиси или магазини. Но това е лукс. Такава работа се намира трудно. Обикновено това е семеен бизнес, чужди хора не се допускат.

Успях да намеря най-нископлатената работа на охранител, нощен пазач и то само за уикендите. В останалото време работех каквото падне, ден за ден. Панчо събираше дъждовни червеи за рибарите: гадно животно, Владе, така ги мразим... Продаваше ги кило за две бутилки бира.

Първите 15 години от емиграцията си работех 7 дни в седмицата без почивен ден дори на Нова година и Коледа. Но най-лошото беше, когато се налагаше да не работя. Това значи, че не намирах работа...

Охранителният бизнес в Канада и Щатите е огромна индустрия със строга йерархия. На върха са млади, яки, въоръжени момчета, обучени като полицаи. На тях им плащат добре. На дъното – новоемигранти, знаещи няколко английски гуми, най-загубените хора като мен. Естествено, на тях им плащат допустимия минимум от закона. Тогава мой беше 4 долара и 25 цента на час. Но с тях можех да си купя повече неща, отколкото с 30 долара на час, колкото получавах 30 години по-късно, преди да се пенсионирам.

Първият обект, който трябваше да охранявам, бяха нефтени рафинерии на брега на езерото, само на 500 метра от бизнесцентъра на Торонто. Пазех с още един охранител огромни цистерни, високи колкото пететажно здание. Това показва, колко стабилна политически беше Канада в края на 80-те. Проблемът с тероризма не съществуваше. Нямах оръжие, нямах дори уоки-токи да се обадя на колегата, ако нещо се случи, докато патрулирам. Телефон имаше само в будката на охраната. Ако се взривяха тези цистерни, щяха да унищожат бизнесцентъра на града.

През час патрулирах. Колегата седеше в будката на пропускателния пункт. Маршрутът ми беше около два километра. Мъкнех със себе си „клок“. Това беше часовников механизъм с диаметър 20 см, тежък около два килограма, с дълга кожена каишка, за да се носи на рамо. На него беше монтирана ключалка. Ключовете, с които трябваше да щракна в тази ключалка, бяха скрити в малки метални кутийки, разположени на стотина метра една от друга по маршрута на патрулирането ми. По този начин регистрирах, че наистина съм обикалял обекта, а не съм спал в будката. Патрулът траеше около 40 минути. След това се обаждах по телефона, че всичко е о`кей. Колегата ми правеше следващия маршрут, а аз си почивах.

През зимата върху цистерните накацваха хиляди гларуси. Очевидно там им беше по-топло. Понякога, по непонятни за мен причини, птиците се паникьосваха и грачейки, се разхвърчаваха. Това беше страшно нещо, като в известния филм на Хичкок „Птиците“. Някои прелитаха с огромна скорост на педя от главата ми. Хвърлях се по очи върху снега. След това обаче озверявах и ревейки като неандерталец подгонвах птиците, въртейки над главата си клока. Веднъж ударих и убих една. Оказа се, че клокът е ефикасно оръжие против гларуси, но се съмнявам, че е достатъчен да се справиш с пиромани или с терористи, тръгнали да палят рафинерията.

На моята охранителна компания въобще не ѝ пукаше, че полза от мен фактически нямаше. Затова пък ми беше гала военна униформа и фуражка с диаметър един метър като на диктатор от Латинска Америка.

Панчо гоїде да ме види и се втрещи: Владе, никога в живота си, нито в казармата, нито в милицията, нито по парадите съм виждал толкова голяма фуражка. А ние, от фуражките избегахме. Започвам да се плашим... – и горчиво заплака.

АНДРЮ И ДРУГИТЕ

Партньорът ми охранител беше Андрию, професор Дънкън. Той беше десетина години по-възрастен от мен, много слаб, висок, с огромна адамова ябълка, сократовско чело, чорлав, небръснат от десетина дни, с очила със силен диоптър. Изглеждаше като клише на шашав учен от филмова комедия.

Когато го срещнах за първи път на служба в рафинерията, носех термос с евтин, много лош чай и маслинки, за да се подкрепя през нощта. Той стана прав, поклони се леко и протегна ръка – много ми е приятно, Андрию Дънкън.

След няколко часа реших да си сипя чай. Колебаех се дали да предложа и на Андрию. Чаят беше ужасен, но будката, в която седяхме, беше два на два. Неучтиво е само аз да сърбам блудкавия чай.

Андрию изсипа отвратителната течност в гърлото си. Звукът беше сякаш го изсипа в канала на умивалник, след това стана, пак леко се поклони и каза: благодаря, сър, никога не съм пил по-вкусен чай. Помислих, че ми се подиграва, но не, Андрию нямаше чувство за хумор. Освен това беше честен човек до... невменяемост.

Професор Андрию Дънкън беше работил 20 години като ядрен физик в ускорител на елементарни частици в Чикаго. По време на предишната рецесия преди десетина години той написал статия в популярно списание, че експериментите, които се провеждат в неговия изследователски център, нямат никакъв смисъл от научна гледна точка. Че са преливане от пусто в празно. Но тези експерименти струват десетки милиони долари на данъкоплатците във време, когато хората губят работата и къщите си. Науката е субективен, напълно зависим от парите, политически ориентиран процес, обясни ми Андрию. В изследователския център работят повече от хиляда души. Ръководството непрекъснато хвърля прах в очите на обществото, че са на ръба на епохално събитие, че всеки момент ще открият тайната на материята, което ще има гигантски икономически ефект. Само така успяват да изклинчат нови и нови субсидии от политиците.

Статията на професор Дънкън се възприела от хората в центъра като прегателство. Никой не говорел с него. Сенилни академици го повикали за обяснение и го били с треперещи ръце. Изхвърлили го от центъра, като го лишили от всички привилегии, дори от пенсията му.

Блестящ математик, Андрию лесно си намерил работа в голяма банка, където правел анализи, прогнози и математически модели за движението

на пазара и инвестициите. Плащали повече, отколкото в научния център, но затворен в сиво кубче метър и половина на метър и половина пред няколко екрана, на които текаха безкрайни потоци от цифри, Андрю получил депресия и напуснал.

От този момент започва срутването му по социалната стълбица. Станал шофьор на такси, но имал лошо периферно зрение. Направил кастрафа, взели му книжката. Работил в супермаркет в склад за дълбоко замразяване. Хванал пневмония, едва оцелял.

Междувременно, женичката му, свикнала на висок стандарт, го зарязала, продала къщата, оставила го по голни гащи. Най-тежко Андрю преживял, че под влияние на майка си, синът му го нарекал лузър.

Оттук нататък окаяният ми приятел оцелявал ген за ген. Хранел се в обществени, безплатни кухни за бездомници (бъмове). Спял по градинките, а когато времето било лошо – в приюти за бездомници, където наркомани и луди хора го биели като тъпан.

Вече мислел за самоубийство, когато неговите колеги физици от Торонто научили за неволите му и му помагнали да получи статут на непрекъснато пребиваващ в Канада. Тук нещата са по-розови. Социалните помощи са много по-добри и най-важното – има безплатно медицинско обслужване. Андрю си намерил работа на охранител, безплатно жилище, направо процъфтял.

Е, като казвам „безплатно жилище“, не бива да си представите луксозен апартамент. Безплатно жилище той получил в Sreet City (Улично градче). Това беше експериментален проект за бездомници. В запустяла фабрика градската управа беше построила смешно, абсурдно градче от малки, колкото телефонна будка къщички.

Като попаднах за пръв път в него, помислих, че това е детска площадка. Но не, в къщичките наистина живееха хора. Единичен креват едва се побираше във всяка къщичка, но тя имаше стандартна врата, прозорец и най-важното – номер. Той доказваше, че обитателят на къщичката има адрес – съгубоносно важно обстоятелство. Без постоянен адрес не можеш да получаваш социална помощ, не можеш да имаш книжка за шофиране, не можеш да се регистрираш в никоя болница, не можеш да търсиш работа. За обществото ти просто не съществуваш. Ти си бъм.

Освен легло и покрив над главата си, колкото и да е малък, в Уличното градче можеш да вземеш душ, дори да ползваш пералня. На входа на градчето имаше охрана, която следеше да не се вкарва алкохол и дрога и озаптявяше по-агресивните обитатели. Най-много ме смущаваше тънката, но постоянна миризма на нужник.

Естествено, жителите на странното градче бяха корабокрушеници. Две трети – алкохолици, наркомани или хора с психически проблеми, една трета трудоспособни, работещи хора, като Андрю, но парите, които изкарваха не им стигаха да си наемат дори стая, дори гараж. Торонто е един от най-скъпите градове в света.

Пред всяка къщичка имаше малка пейка, понякога дори цветя. Домашни животни бяха забранени. Всички групи от по няколко къщички бяха планирани да образуват малко кварталче. В центъра му имаше

нещо като беседчица с масичка. Там съкварталците се събираха, водеха социален живот.

От хотела, където работех по-късно, домъкнах голям руски самовар, зарязан от пияни руснаци, гости на хотела. Загряваше водата с електричество. Чучнахме го върху масичката в беседката. Пиехме чай и кафе, водехме спорове, обсъждахме живота като в чеховска пиеса.

Със съседите на Андрю бяхме едно семейство:

Негърът Джаки, 60-годишен шофьор на такси, диабетик, заради което краката му бяха ампутирани до коляното, беше будист и вярваше, че в следващия живот ще се прероди в стоножка.

Кинг Конг – пропало се, съвсем оглупяло гжугже към 50-те, което цял ден киснеше на хиподрума, залагаше на коне и люто псуваше китайците, защото беше убеден, че те са подменили конете чрез генетично инженерство и това е причината винаги да губи.

Цигаро – дебела, по-скоро търкаляща се, отколкото ходеща сръбкиня в пенсионна възраст. Тайно от мъжа си беше източила и проиграла на бинго всичките му пари. Като разбрал това, той я изгонил на улицата. Към всеки, който срещнеше, се обръщаше с „гай една цигара!“ От това ѝ беше излязъл прякорът „Цигаро“.

Лора – очарователна, мила флейтистка, чиято гъщеря беше починала от левкемия на 14 години. Лора беше гала къщата си и всичките си спестявания на един култ, секта или криминална църква по различни дефиниции – сциентоложката, забранена в много страни. Най-невежи и загубени хора, но и холивудски звезди, бяха членове на тази „църква“ и тя им изстискваше всичките пари. Служител на тази секта внушаваше на Лора, че гъщеря ѝ е на педя от нея, но в друго измерение, в паралелна Вселена и той ще ѝ помогне да преодолее това неудобство. Лора беше учителка по музика в частно училище. Печелеше добре, но всеки цент носеше на негодника от сектата. С Андрю обсъждахме дали да не го утrepем или само да му теглим един як бой. Отказахме се от намерението си, защото все пак негодникът крепеше надеждата ѝ, че ще срещне отново гъщеря си. Това даваше сили на Лора да живее.

И най-остроумният драматург не може да измисли диалозите, които водехме около руския самовар. Записвах ги и дори ги използвах в някои от сценариите, които по-късно написах. Уви, никой от тях не стигна до екрана...

В градчето безплатно гоставяха популярното списание „Торонто“, в което имаше много обяви за работа. В един брой, на корицата беше публикуван портрет на най-богатия мъж на Канада, (Рейхман (1925-2005 г.) евреин, собственик на огромна, международна строителна фирма). Това беше лицето на Мефистотел. Състоянието му се изчисляваше на 18 милиарда долара. Изчислих, че печелейки 300 долара на седмица като бояджия, ще ми трябват повече от милион години да спечеля 18 милиарда. За това време в мен ще настъпят дълбоки еволюционни промени. От боите, разтворителите и гипса кожата ми ще стане дебела като на крокодил, ръцете дълги като на бабуин, за да мога по-ефективно да размахвам мечето, а главата ми може да се превърне в малка цицина между раменете, или въобще да изчезне. Тя няма да ми е нужна.

Андрю много хареса разсъжденията за еволюционното ми развитие и ме нави да ги публикувам. Изпратих ги в главните вестници в Торонто в рубриката „Писма на читатели“. Никъде не ги напечатаха. Навярно са подушили антисемитски намек, което политическата коректност не допускаше.

Но затова пък, малкото ни общество дълго обсъжда как биха изглеждали след милион години еволюция. Цигаро, тази дебелана вярваше, че ще ѝ са пораснали крилца като на пеперугка, защото непрекъснато сънувала, че лети. Лора вярваше, че любовта ѝ към нейната гъщеря ще я направи способна безпрепятствено да минава от една паралелна Вселена в друга и ще се срещне с гъщеря си. Всички се съгласиха, че главата на Андрю от много математика ще стане голяма като плажна топка. Но той спореше, че ще изчезне като моята, защото само компютрите щели да се занимават с математика.

Между другото, дори най-богатият, мефистофелски мъж не успя, не можа да надиграе икономиката. Той застрои източен Лондон с луксозни офиси небостъргачи, но пръкна нова рецесия и никои не ги купи. Супер богатият се тумби, банкрутира. От строителната му империя остана един магазин за плочки в Торонто...

А Уличното градче оцеля. Негърът Джаки ни обясни, че според будизма животът е горяща къща. Колкото по-малка е къщата, толкова животът е по-поносим. В този смисъл, жителите на Уличното градче са направо късметлии. По-здравословно е да имаш къщичка колкото телефонна будка, отколкото цял квартал небостъргачи като мистър Рейхман.

ХОТЕЛА

Но светът е пълен с чудеса. След няколко години несигурност и оцеляване ген за ген, в началото на 90-те, успях да намеря постоянна работа – бояджия в хотел „Роял Йорк“, където работих 20 години, отчувах семейството си и се пенсионирах. В модерните демокрации да намериш постоянна работа е велик успех. Значи си оцелял.

Хотел „Роял Йорк“ е една от най-големите архитектурни и културни забележителности на Канада. Построен е през 1929 г. Тогава е бил най-високата сграда не само в Канада, но и в Британската общност (бившата британска империя) – 124 метра, 28 етажа. Дълги години е бил най-големият хотел в Канада – 1360 стаи. Архитектурният стил е еkleктичен. Доминира шато (замък), френски стил възродил традициите на френския ренесанс. Интериорът е в стил Едуард – необарок, популярен в Британската империя в началото на XX век. Този стил говори за богатство и просперитет.

Хотелът има огромна бална зала, концертна зала, императорска зала разкошно декорирани и изрисувани. Фоайетата и залите непрекъснато се използват за снимки от американски кинопродукции. Торонто е любима дестинация на Холивуд. Канадският долар и услугите са по-евтини от американските, а интериорите и екстериорите спокойно минават за американски.

До ден-днешен „Роял Йорк“ е най-прочутото светско място в Торонто. В него традиционно отсядат Английската кралица и кралското семейство, държавни глави, коронясани особи, знаменитости, холивудски величия, попзвезди. От 40-те до 70-те години в нощния клуб на хотела, „Императорския клуб“ са пели Луис Армстронг, Ела Фицджерал, Тина Търнър, Дюк Елингтън.

Ако направим една екскурзия от 28-я етаж до подземните гаражи, ще видим напречен разрез на американската цивилизация (Канада е органична част от нея.)

Да влезем в някой от многобройните асансьори. В тях звучи барокова музика. Но повечето хора нямат музикално образование и я наричат „асансьорна“ – нежна, смазваща гушата музика. Мирише омайващо на цветя и лековити билки. На човек му се приисква да остане завинаги в асансьора. Уви, това е невъзможно, има камери...

Качваме се на 20-ти етаж. Там са кралските апартаменти. Гледката е към езерото, имаш чувство, че си на небето. Само избраните, или най-заможните имат гостъп тук. На вечер се плаща 4–5 хиляди долара. Започваме да се спускаме към грешната земя.

Ще минем през 20 етажа с луксозни стаи, студия, апартаменти, аранжирани за гости с различен социален статус – от горния пласт на средната класа, паралици, които могат да си позволят 700–1000 долара на вечер, до редовите граждани, чийто лимит е 250 долара. Следват просторни зали за специални събития и тържества, побиращи до 2000 души и малки, бизнес залички за 20 до 50 човека.

Под тях има два етажа с ресторанти, барове, козметични салони, бижутерийни магазини, художествени галерии, бутици.

Стигаме уличното ниво. Под него са разположени два етажа с кафенета, бърза храна, различни битови услуги, които свързват на нивото на метрото. Дотук стигат асансьорите за гости, но служебните отиват още надолу – три етажа подземни гаражи, сервизни помещения, ателиета и работилници на хората от поддръжката, съблекални и душовете за персонала, агрегати за аварийно електрическо захранване.

Стигаме до огромно хале със стени от груб, лят бетон, където се събират и сортират боклуците. Сред планините от черни пластмасови торби има кръгъл отвор с пет метра диаметър. Висока стоманена стълба води още надолу до сводестата зала, бетонна хралупа, дяволска утроба. В нея има кръгъл басейн с диаметър 4–5 метра, пълен с черна, гъста като стопен асфалт каша. Наричат го „дяволската вана“ – буквално, анусът на хотела. Тук се стича канализацията на огромната сграда. Осветлението е неоново, синкаво като в морга. Температурата и влажността са като в сауна. Вонята е косонастръхвателна.

Невероятно, но двама души плувнали в пот, с маски за дишане, облечени в сиви, оплескани с фекалии работни комбинезони и гумени бутуши до кръста, обслужват единствено и само ануса на хотела. Впрочем, защо да е невероятно? Анусът е важен орган за всеки организъм. Двамата окаяници следят за помпите и с дълги черпаци бъркат в дяволската вана, за да отделят утайката, налепила се по филтрите. Ако някой филтър

се задръсти, или блокира помпа, дяволската вана ще прелее. И тогава – мале, мале...

В хотелската митология се разказва как един каналджия изгребал от ануса на хотела диамантена огърлица и си купил къща. Това теоретически е възможно. Случва се гост на хотела, най-често в пияно състояние, да изтърве в тоалетната я пръстен, я обица, я гривна и тя логично отива в ануса на хотела. Това опровергава мъдростта, че парите не миришат, но никої, въпреки тази възможност за бързо забогатяване не се задръжа по-дълго от година-две при дяволската вана. Или панически бяга, или се побърква.

Окаяниците, обслужвайки ануса на хотела, изглеждат като грешници в ада. А някои наистина са... През 1994 г., скоро след като Югославия се разпадна и комунизмът отиде на бунището на историята, Стойче, моят учител по зидарство и наставник в хотела ми рече: `ела да видиш, двама професори изнагн`а-а!

Двама македонски професори бъркаха в дяволската вана. Бяха професори по диалектически и исторически материализъм. Прехвърлили 50-те, това беше единствената работа, която бяха успели да намерят в Канада, но очевидно, тя бе за предпочитане пред алтернативата да останат в родната Македония. Наистина бяха „изнагнали“.

Съдбата им ме трогна, накара ме да се замисля. Те са били уважавани граждани в Македония. Десетилетия са учили студентите, че историята е обективен процес на развитие и усъвършенстване на обществото. Този процес, след хилядолетия е създал най-висшето, най-хуманно обществено устройство – комунизма и Македония има щастието да бъде такова общество. Как така една конвулсия на историята беше разбила на пух и прах това съвършено общество и ги беше принудила на бягат при най-заклетия му враг – Америка?! При това ги беше забрляла при дяволската вана. Не бъркаха ли двамата професори не в ануса на хотела, а на историята?

Хотелът дава хляб на 1200 души, братя и сестри. Това бяха най-загубените хора в Канада. Всичките имигранти от бедни, разорени, пропаднали страни. Едни бягаха от глада, други от правосъдието, трети от куршума. Тук намерих много приятели, станах пълноправен член на работническата класа. Превърнах се в истински торонтчанин.

Петдесет души работят в отдел „поддръжка“ – електриджии, водопроводчици, гърводелци, механици, бояджии, тапицери. Но това са пишман майстори. Плащат им, колкото на чистачите. На свободния пазар водопроводчик или електриджия печели пет пъти повече, но има един остър, подведен камък – трябва да си намираш работа. А майстори като нас, нямам шанс да направят това.

РОН

Първият човек в хотела, с когото се сприятелих, беше Рон. Той беше към 50-те, тапицер, първо поколение имигрант от Нигерия – едно голямо черно буре. Но това буре беше роден лидер, най-уважаваният човек в отдела, несменяем профсъюзен представител. Не беше ходил на

училище, но беше природно интелигентен, любознателен човек. Заех се с политическото му образование. Обясних му, че политиката е демагогия, шарлатанство и словоблудство. Разказах му за Ленин, за революцията, за социализма, за международното работническо движение, за Империята на злото. Той всичко попиваше.

Рон имаше талант да говори пред хората, да завладява аудиторията, да мотивира слушателите. Аз го научих на няколко трика как да грабва вниманието на слушателите, как да задава реторични въпроси, да прави граматични паузи, да контролира емоциите на аудиторията, да симулира, че се замисля и в момента прави важно решение, в което участват всички слушатели.

Рон щегро ми се отблагодари. Няколко пъти, когато бях сгафил със служебните си задължения и бях на ръба на уволнението, на общо събрание на отгела той гържа речи – Валдемиро (за много от колегите ми беше трудно да произнасят две съгласни една до друга „вл“, затова ги разделяха – вал“гемиро) чувства негативни вибрации! И емоционално описваше колко велик, незаменим за колектива човек е Валдемиро, как хотелът ще рухне без неговото присъствие, без никаква рационална подкрепа за твърденията си. Началството се цупеше, но не искаше да си разваля отношенията с профсъюза и Валдемиро оцеляваше.

Рон живееше в източната, по-бедна част на града, в махала на нигерийци и беше нещо като управител или домакин на общността. Благодарение на него получих много поръчки да боядисвам при нигерийците, главно, публични проекти. Разбира се, половината от парите прибираше Рон. Подписвах се за 2000, а получавах 1000, но му бях много благодарен, защото работата, която свършвах, струваше 500.

Най-уникалното качество на черния ми приятел беше сексуалната му енергия, която имаше мощ на тайфун и която ме накара да повярвам, че мъжът по природа не е, и не може да бъде моногамно същество. Няма жена, колкото и атлетична да е тя, да озанти сексуалната енергия на Рон.

Той беше женен за буреобразна като него, черна жена. Имаше дъщеря, тийнейджър, също буреобразна, но много чаровна. Имаше поне петнайсетина любовници. Всичките расови, атлетични жени. А аз една не можех да завъртя. Жена ми веднага разбираше и ме попиляваше от бой...

В голям, бакалски тефтер, Рон пазеше графика и дневното разписание на всяка една от тези огромни черни жени. Дребна жена не можеше да привлече вниманието му. Ако съпругата му излезе от къщи за повече от час или закъснее от работа, Рон вадеше тефтера, веднага установяваше коя от неговия харем е свободна и тичаше при нея или тя идваше при него. На всяка знаеше дневното ѝ разписание, кога има семейни ангажименти, кога има месечен цикъл. Ако не съм оправил поне 2-3 жени, не мога да заспя – гордо заявяваше Рон, с което предизвикваше искрения ми възторг и хвалби.

Но Дяволът си няма работа. Рон получи инсулт. Вестта мигновено се разпространи в нигерийската махала. В Централната торонтска болница, където беше закаран, се случиха потресаващи събития. Докато Рон береше душа в реанимацията, готърчали десетина черни, слонообразни

жени. Никоя не познавала останалите, нито се досещала за какво са дошли. Всяка мислела, че е единствената. Когато разбрали, че това не е така, започнал страшен бой.

Притичали сестрите да ги разтървават. Слониците ги скъсали от бой. Намесили се докторите. Слониците и тях набили. Дотърчала охраната на болницата – млади, яки момчета. Слониците ги попиляли от бой.

Дори полицията се огънала, отстъпила, понесла щети. Наложило се да гоиде специален полицейски отряд, трениран за борба с тероризма и уличните вълнения, екипиран със шлемове, щитове, противогАЗи. Този ден се помни в историята на болницата като един от най-черните.

След няколко месеца Рон се върна на работа отслабнал. Влачеше единия си крак. Беше посрещнат от колегите си като герой. Той беше вече не само профсъюзен лидер. Беше лидер във всеки смисъл и аспект на тази дума...

ЧОКИ

Чоки е джудже, шотландец, минал 40-те, който работеше като помощник отваряч на врата (doorman) в хотела. Неговата длъжност я бил измислил мениджърът на хотела от хуманни съображения, за да гаде работа на Чоки. Той стоеше на парадния вход на хотела и само правеше компания на отваряча на огромната, богато инкрустирана врата.

Нямаше физическа сила да отваря тежката врата, нито да носи куфарите, отгоре на това беше и късо, но носеше пищната униформа на пиколо със златни пагони, еполети и висока шапка на гвардеец от кралската гвардия. Гостите се умиляваха, когато Чоки ги посрещаше, козирувайки. За мениджъра той беше нещо като талисман на хотела и се кипреше до него при всички тържества.

В Канада неуГачниците, лУзърите, използват за оправдание забраните и ограниченията, които гържавата налага за бизнеса в сравнение с тези в Щатите.

Това не е гържава – казват те – да пръгнеш, трябва документ, виж Щатите са нещо друго. И се заканват, че ще се изселят в Щатите. В Щатите, в Щатите, повтарят като героите в Чеховата пиеса „Три сестри“ – В Москва, в Москва!

„В Москва, в Москва!“ непрекъснато повтаряше и Чоки. Имаше основание за това. Пиколата и отварачите на врата непрекъснато си правеха шеги с него, подиграваха му се, правеха му номера, криеха му шапката. Той посиняваше от ярост, псуваше, заканваше се, че ще ги изстреби. Беше зъл, подозрителен, с никого не комуникираше. Но аз го заговорих в столовата – как е братче? Не ми отговори. Много време мина, докато се увери, че не му се подигравам.

Мразеше хотела и всички работещи в него с изключение на мениджъра. Не ми е хвърлен пъна в този скапан хотел – оплакваше се Чоки – Канада е шибана страна, в Щатите е бизнесът.

– Що бе, Чоки, не е лоша страна Канада – деликатно му опонирах?

– Пълна е със задници, в Щатите са истинските мъже – палеше се Чоки, – ще изкарам още малко тук и бай-бай! Канада. Искам сериозна работа. Човек трябва да постигне нещо в живота. Братята ми пари правят в Щатите, пари, а аз тук... ташак си правят с мен.

Но не уточняваше каква е тази работа в Щатите, която ще му донесе пари и престиж? Замълчавах, нищо не можах да възразя...

Най-после Чоки ми разкри каква е работата, за която мечтаеше. В баровете в южните щати имало едно малко... странно развлечение – хвърляне на джудже. Пияндуриите в кръчмите хвърляли джуджета на няколко метра срещу стена, обезопасена с дунапрен. Събратята на Чоки изкарвали по 500-1000 долара на вечер! 1989 г. борци за граждански права успели да забранят това... развлечение, но председателят на асоциацията на джуджетата в Щатите повел цяла война с правосъдието да върнат този занаят. Това била най-доходната работа, която те могли да намерят. Останали без препитание, джуджета, които били хвърляни, обявили гладна стачка. Прогнозите били, че ще си върнат работата.

Веднъж заварих Чоки много мрачен, депресиран. Хората правят пари, аз тука... – едва проговори той.

Спокойно, Чоки, спокойно, и теб ще те хвърлят – утеших го.

ПОДЗЕМИЯТА НА ХОТЕЛА

Повечето от колегите ми в хотела не бяха чували нищо за България. Те бяха неучи, много загубени мъже. Вярваха, че съм руски шпионин, защото се държах по цивилизован начин и четях книги. Нормален човек не чете книги. Освен това не правеха разлика между Русия и България. Всъщност, бяха прави... Поляците в отгел поддръжка ги информираха, че България е изостанала с векове, най-глупавата и загубена страна в Европа, най-големият дупелизец на Русия и маша за мръсните ѝ поръчки да трепе политически опоненти из света, включително Папата.

Макар за едно да имаха право, за друго – не, все пак националното ми чувство, колкото беше останало, беше накърнено и аз реших да им покажа филма „Аспарух“, да видят, че и българите сме имали история.

Впечатлиха се от филма, особено от масовите сцени, но попитаха: като сте дупе и гащи с Русия, не ви ли дагоха калашници, та се млатите с боздугани?

Те мислеха, че филмът е съвременен...

Година, след като се закрепих в хотела като бояджия, започнаха съкращения. За да печели, хотелът трябва да е зает над 70% (за справка, 1929 г., когато е построен, е било необходимо само 20% да е пълен, за да носи печалба). Това говори красноречиво за прогреса на социалната политика и профсъюзите в Канада).

Много причини могат да попречат хотелът да е пълен под 70% – лош сезон заради климата, политически и социални проблеми у Големия брат – САЩ (80% от гостите на хотела бяха американци). Започнат ли съкра-

щения, аз бях от първите да си ходят вкъщи, защото имах най-малък стаж. Това би било катастрофа за семейството ми.

Но мениджърът на поддръжката ми предложи една възможност да остана в хотела – оператор на инсинератора. Човекът на това място се беше пропил безнадежно, някой трябваше да го замести. Разбира се, с ентузиазъм приех предложението.

Помещението, където се намираше инсинераторът, беше свързано директно с халето за боклук. Чугунена врата метър на два, закачена с колела на релса, задвижвана на ръка, закриваше нещ, в която се впръсква нафта. Температурата стигаше до 1200 градуса.

Операторът беше част от екипа, работещ с отпадъците на хотела. Те пристигаха от етажите в черни найлонови торби с обем 120 литра. В цеха за боклуците работехме на две сменни, по двама души. Първо с колежата селектирахме боклука, отделяхме негорящия – бутилки, метални предмети. След това отварях чугунената врата на инсинератора и започвах да хвърлям вътре всичко, което може да гори. Имаше и много вещи на гостите на хотела. Според закона, забравеното от тях се пазеше три месеца, след това идваше при мен.

Работата ми при инсинератора беше уникален опит, чрез който открих една стихия в себе си. Стихията на разрушението. Изглежда във всеки човек се крие пироман, защото това беше особена възбуда, екстаз, дяволско опиянение. Дрехи, книги, куфари, обувки, картини, музикални инструменти, произведения на изкуството – айде, айде, айде! – всичко в огнената паст!

Спомнях си за Бердяев. За него най-великата стихия в човека е творческата. Когато твори, той се извисява до Бога. Сигурно това е вярно за него, за велики творци. Но аз не съм нарисувал Мона Лиза, нито съм написал „Братя Карамазови“. За себе си мога със сигурност да кажа, че единственият случай, когато съм се чувствал не нищожно човече, а господар на битието, е било, когато съм бил оператор на инсинератора. Огнената, дяволска стихия, която поглъщаше всичко, ме караше да се чувствам Бог, по-точно Дявол. Но Дяволът също е свръхсъщество.

Това е най-хубавата, най-великата работа, която съм имал през живота си. Бих се върнал към нея дори на стари години, дори едва да се влача. Уви, няколко години, след като започнах работа при огнената паст, приятел от администрацията ми каза, че ще закрият инсинератора заради съображения, свързани с опазване на околната среда. Не може такава чудо да пуши в центъра на града. Бързо направих всичко възможно да се върна към бояджилъка, защото можех да се озова на улицата.

НИК

Като оператор на инсинератора работех в една смяна с Ник, който се занимаваше само с боклука. Той беше грък към 50-те, нисък, леко прегърбен, със сплескан, асиметричен нос, заел половината от лицето му, малки като мъниста очета, много близки едно до друго и огромни космати уши. Първото, спонтанно впечатление беше, че силно наподобява на шимпан-

зе, но не е толкова интелигентен. Ник беше на границата с малоумието. Такъв човек в рогината наричат хахо или куку. Беше емигрирал преди 40 години, оперираше с 50 английски думи, най-често с две от тях – Fuck you! Очевидно, от ранно детство беше имал проблеми с ушите си, защото, ако само ги докоснеш, реагираше като че си докоснал оголен нерв. А аз много обичах да правя това...

Ник притежаваше само отрицателни качества – страхотен пияница, казано научно – алкохолик, порочно мързелив, който лъже, краде, налита на бой... Абсолютен егоист, антисоциален... Попитах веднъж гъщеря си, която освен историк е и литературен критик, възможно ли е Ник да бъде литературен герой? Не, защото няма нито едно положително качество, но може да бъде анимационен герой – отговори тя. Именно заради това, по мистични закони го обичах повече от всички в хотела.

Невероятно, но факт, Ник бил работил в шоубизнеса. Като съвсем млад с още двама улични музиканти обикалял евтините кръчми в Пирея и развличал местните пияници, като пее и танцувал гръцки национални танци – сиртаки, хасапико, пентозали, каламатанос...

Веднъж бояджиите го притиснаха – пей, танцувай, покажи какво можеш! Той дълго се съпротивлява, накрая запя с гъгнецо тенорче монотонна песничка от две ноти, звучеше така: коломотус, какалатус, мизимакус, пакаматус... Докато пееше, танцуваше, мърдаше крачетата – две стъпки вляво, две вдясно. Песента и танцът продължиха две минути, пет минути, десет минути – коломотус, какалатус...

Слушателите загубиха търпение – Ник, гостатъчно! Мизимакус, пакаматус – не спираше Ник. Накрая бояджиите го грабнаха и изнесоха в коридора. Там той продължи като навита кукла, която не може да спре, докато пружината напълно не се разбие – колوماتус, какалатус... Сигурно половин час мина, докато Ник спре. Аз бях единственият му зрител. Възторжено го аплодирах...

Мениджърът на отдела, железният мистър Клаус – естонски нацист, който получаваше пенсия от Западногерманското правителство, забеляза, че в халето за боклук стават много недопустими неща и издаде заповед, която беше напечатана и закачена пред офиса ни на таблото, където щраквахме работните си карти – кога си пристигнал в хотела, кога си напуснал: „Ако някой бъде засечен в халето за боклук и инсинератора, че пуши, пие или пукае, ще бъде изгорен на място!“. Ник, разбира се, не беше прочел заповедта и след два дни мистър Клаус го хвана, че пиян пукае между контейнерите с боклук и на джуката му е залепено фасче. Веднага го изгони.

Следващата сутрин Ник отново се появи на работа, все едно, че нищо не се е случило. Дойде един от мениджърите и го изгони. На другия ден Ник беше отново на работното си място. Този път се гомъкна лично мистър Клаус, наруга го и му посочи пътя към улицата. Това нищо не промени. На другата сутрин, в началото на смяната си Ник отново се появи между торбите с боклуци. Този път повикаха охраната на хотела – яки полски момчета с остригани чутури, които с ритници го изхвърлиха на улицата. Но Ник, муха го ухапала. Ни лук ял, ни лук мирисал, на другия ден цъфна отново на трудовия си пост.

Отчаяно се молих на Рон, профсъюзният ни представител, да помогне на Ник. Рон вдигаше рамене. Пет пъти Ник беше предупреждаван да не пие и пуши на работното си място. Профсъюзът беше безсилен. Нямаше обаче сила, която да удржи Ник да не идва при боклуците. Изгонването му оттам за него беше равносилно на изгонването от Рая.

Проблемът с неговата безпрецедентна любов към работното му място стигна до мениджъра на хотела – мистър Льоманж. Той беше французин, хедонист, добър човек. Трогна се от фанатизма на Ник и нареди да го върнат на работа, но при условие, че ще отиде за три месеца в клиника за лекуване на алкохолици.

След три месеца Ник се върна в хотела и беше посрещнат от колегите си като холивудска звезда.

Ухилен до уши, размахваше пластмасов медал, голям колкото палачинка. На него беше нарисувана хилеца се зурличка и изписано със златни букви – „3 месеца!“. Медалю, медалю – крещеше Ник! Успях да разгадая, че в клиниката за лекуване на алкохолици дават медали, ако издържиш да не пиеш. Най малкият медал е „3 дни медалю“. Значи, че си издържал три дни сух. След това – „10 дни медалю“, след това „1 месец медалю“ и т.н. Но, ако след като си получил медал, пак си пил, отнемат ти го. За да подчертае своето достижение – „3 месеца медалю“, Ник разказваше на всеки срещнат следната история: Две сестри. 150 кило всяка. 3 дни медалю – загубват го! Плачат! Не! Няма милост! Но медалю!

Веднъж след работа, когато Ник още пиеше, изненадан видях, че ме чака на служебния вход: Ела, черпя!

Ник нямаше пари. Жена му се беше договорила с администрацията на хотела да получава заплатата му. Но той събираше от боклуците бутилки от бири и безалкохолни напитки, продаваше ги и си докарваше за бира, че и за узо.

Седнахме в барче близо до хотела. Ник поръча две бири. Мълчахме, какво можех да говоря с Ник, той знаеше 50 гуми? Поръча по още една. Започна да сумти. Усещах, че иска да сподели нещо, че нещо му тежи. Потупах го по рамото: Ник, всичко е о`кей, всичко е о`кей. Но-о-о! Но о`кей, да ти го начукам! – отговори той. Това беше целият ни разговор. Втренчи в мене черните си очета. Цялата мъка на света беше в тях...

Когато се пенсионира, в отдела бяхме организирали малко парти. Дори мениджърът на хотела, мистър Льоманж, гоиде да го поздравя. 40 години Ник беше прекарал сред боклуците. На раздяла му дадох сто долара, презърнахме се. Пак каза – да ти го начукам! Но го каза меко, нежно, с носталгия...

Ник беше най-завършената, най-монолитна личност, без шупла, без пукнатина, която бях срещал в живота си. Имаше железен отговор за всичко и всички – Fuck you!

Почина година след като се пенсионира. Цигарите, влагата и миазмите в боклуджийското хале бяха разяли гробовете му. Преживях го много тежко. Всъщност, никога не го преживях...

МАКС И ИЛОЙ

В другата смяна при боклуците работеха също двама човека: Макс и Илой – огромен негър към 40-те. Някъде в 7–8-ми клас зарязал училище, много добродушен, но като тийнейджър бил тренирал бокс в Торонто с легендарния боксьор Ленъкс Люис (Lennox Lewis, рог. 1965 г.), британско-канадски боксьор тежка категория, един от най-великите боксьори в историята на бокса. Винаги, когато Ленъкс Люис имаше мач в Англия или Щатите, плащаше за цял самолет да докара рогнините и приятелите му от Торонто за срещата. Илой беше на първо място сред тях, с което много се гордееше.

Илой непрекъснато се оплакваше от съдбата си. Това, това е виновно, че се валям в боклука като прасе! – тикаше пръст в бузата си, внушавайки, че цветът на кожата му е причината за всичките му беги.

– Но, Илой, хотелът ти предложи да завършиш шестмесечен курс за ключар. Щеше да ходиш със синя престилка като инспектор и да получаваш два пъти повече. Мързелът и глупостта ти са причината да се валяш в боклука, не цветът на кожата ти – опонирах му аз.

Той така се ядосваше на аргументите ми, че очите му можеха да изскочат. Бързо се отдалечавах, беше боксьор тежка категория.

Макс беше негър към 50-те, сух като анорексик, добродушен и доверчив като 5-годишно дете и със същата интелигентност. В задълженията му влизаше да избутва контейнерите с боклуци в товарния асансьор и да ги изкарва на улицата. В асансьора имаше две копчета. На едното вградена стрелка сочеше нагоре, на другото стрелка сочеше надолу. Макс често бъркаше стрелките и се ядосваше, че асансьорът не тръгва. Преживяваше го тежко, търсеше помощ. Това принуди Илой да залепи две картинки до копчетата – ухилена физиономия до копчето, което сочи нагоре, тъжна физиономия до копчето, което сочи надолу. Това помогна на Макс да се ориентира как да задвижва асансьора. Единствената радост и смисъл в живота му беше биричката.

Макс: Валдимирус, вярно ли, че си руски шпионин?

Аз: Вярно.

Не можеше да схване, че България и Русия са различни държави. Всъщност, беше прав...

Макс: Че к`во шпионираш тук в боклуците?

Аз: В хотела идват дипломати, президенти, държавни глави, тях шпионирам.

Макс: Разбирам. Добре ли ти плащат?

Аз: Не мога да се оплача.

Макс: Колко така, примерно?

Аз: ... Ами 20–30 бирички на ден.

Макс: Уау! И аз искам да стана руски шпионин!

Аз: Не е лесно, Макс. Налага се от време на време да утрепеш някого.

Макс: Ау, тогава не искам да стана шпионин.

Макс беше завършен продукт на американската антикомунистическа пропаганда и абсолютно вярваше на всички преувеличения, митове и глу-

пости, с които холивудските ми колеги щедро заливаха непридирчивата публика. В действителност, в Империята на злото имаше неща, които далеч ги надминаваха, но холивудските ми колеги нямаха нито информация за тях, нито въображение да си ги представят.

Макс: Валдимирус, какво те учеха в шпионската школа?

Аз: Учеха ме да убивам, Макс.

Макс: С калашников?

Аз: Ха, с калашников и баба може. Учеха ме да убивам с погръчни материали, с нож, с чук, със сатър, с тиган, с вилица.

Макс: О, Боже мой, гаже с вилица!?

В боклука намирахме неопити бутилки, селектирахме най-качествените питиета и си бяхме уредили мънично барче за един люк за водопровод. Към края на смяната аз и Ник винаги бяхме добре почерпени. В такова състояние започвам да се закачам, да гразня събутилниците си. Любимата ми жертва беше Илой, който беше убеден, че съм расист.

Аз: Илой, как така, заедно сте тренирали, в една и съща категория, с един треньор, в една зала, а Ленъкс Люис пътува с частен самолет, пък ти се валяш в боклуците?

Илой: Млъкни, пукни, задник!

Ник: Да ви го начукам! Да ви го начукам! Да ви го начукам!

Аз: О кей, науките не ти се угават, но я се виж колко си як!

Илой: Ти, като си завършил университет, защо се валяш в боклуците?

Макс: Той е шпионин!

Илой: Задникът ми ще шпионира. Лузър!

Ник: Да ви го начукам! Да ви го начукам! Да ви го начукам!

Аз: Ти си позволяваш да ме наречеш лузър!?

Илой: Ще те нарека и гъз!

Аз: За нищо негоден дебелоглавец, заслужаваш да ти дам един урок.

Илой: Айде ге, айде ге!

Аз: Мислиш, че като си толкова голям ще се уплаша!? – ставам и го гледам заплашително.

Илой също става и тръзва към мен. За миг изтрезнявам. Срещу мен идва разярен, 130 килограмов боксьор, десет години по-млад от мен. Почти всички юмручни битки, които съм водил, съм загубил... Но ми хрумва спасителна идея.

Аз: Макс, дай ми една вилица!

Макс ужасен скача между нас. Грабва Илой за гърдите: Не! Не! Не! Ще те убие!

Илой е объркан, смутен...

Ник: Да ви го начукам! Да ви го начукам! Да ви го начукам!

На обяд, когато има най-много боклуци, гвете смени се засичаха за два часа. Сигнали на щайги от бутилки вино го инсинератора, ние провеждахме някоя дискусии:

Макс: Има един проблем. Мъжете много обичат да им го навират на гамите.

Илой: Ако има любов, няма проблем.

Макс: Ами ако няма!?

Илой: Тобава мъжът отива направо в ага.

Макс: Ау, тобава ти ще отидеш в ага, защото го навираш на Берта.

Илой: Камон, тя е 160 кила.

Нук: Да ви го начукам! Да ви го начукам! Да ви го начукам!

Макс: К`во к`ът е 160 кила?

Илой: аз ù правя услуга.

Макс: (замисля се) Вярно... При тези кила не е грях.

Нук: Да ви го начукам! Да ви го начукам! Да ви го начукам!

Макс: Илой, от колко кила нагоре не е грях?

Илой (замисля се): Ами... Мисля наг сто.

Макс: Ама как ще разбереш гали е наг сто?

Аз: Трябва да си носиш кантарче. Преди да пристъпиш към секс, помолваш: мадам, бихте ли стъпили на това кантарче?

Нук: Да ви го начукам!

СИБЕЛИУС

Друга гискусия. Пак сме сегнали до инсинератора. Приближава се Сибелиус, но не композиторът. Той е финландец към 60-те, леко накуцва, с изрязано лице на викинг и светлосиви очи като върховете на айсберг. Сибелиус е мрачна личност, най-завършеният мизантроп, който съм срещал в живота си. Всички го мразеха. По неолибералните стандарти аз съм мизантроп, но по сравнение с него, съм направо Францис Азиски.

Един ден, като дойдох на работа, заварих колегите радостно възбуждени. Профсъюзът се договаряше с управата на хотела за сключване на нов трудов договор. Помислих, че сме извоювали голямо повишение. Уви, оказа се, че причината за общата радост е съвсем друга – Сибелиус беше получил инфаркт...

Та същият този Сибелиус мъкнеше изхабено платнище за покриване на мебели, когато се боядисва, за да го хвърли в инсинератора и да започне да мърмори: Много бърмове (клошари) се навъдиха, много бърмове...

Илой: Сибелиус, в една африканска страна президентът събрал всички бърмове, натикал ги в един шлеп и ги потопил.

Сибелиус: Правилно е постъпил. Коя е тази страна?

Илой: Не мога да си спомня.

Сибелиус: Това в Канада не може да стане.

Макс: Що да не може, Сибелиус?

Сибелиус: Политическата коректност не го позволява.

Нук: Да ви го начукам! Да ви го начукам! Да ви го начукам!

Сибелиус: За тук имам друго решение. На нормалните хора да се дава по един шприц с отрова и щом бърмчето се приближи – боц!

Илой: ... Хм, туй е опасно. Понякога, като тресна десетина бирички, някоя домакиня може да ме сбърка с бърмче и – боц!

Макс: Слагаш си надпис – „Не съм бърм. Работя. Не богу!“

Нук: Да ви го начукам! Да ви го начукам! Да ви го начукам!

Илой: Ами тези шибани гейове? И те много се размножиха. Ако бях диктатор, всичките щях да ги изтрепя.

Сибелуус: Не, те са добри ганъкоплатци, полезни са за икономиката. Хуманно решение трябва – само кастрация!

Илой: Сибелуус, ами какво мислиш за тези попаргаци във Ватикана? Гадни педофили и говнояди! Мисля, една бомба ще свърши работа.

Сибелуус: Ти си откачил! Там има ценни книги, произведения на изкуството. За там само отровен газ.

Всички клатят глави с респект. Как да не уважаваеш човек, който се грижи за културното наследство?

Нук: Да ви го начукам!

ЯЦЕК

Яцек беше помощник готвач. Поляк към 30-те, нов емигрант, вече десета година работеше в хотела, но нямаше перспектива да стане готвач поради лошия си, избухлив характер и пълната липса на желание да научи нещо.

Отскоро работех на инсинератора. Яцек докара две колички с наредени една върху друга десетки тава, пълни със сандвичи:

– Бързо хвърляй всичко в пеща, че на шефа му трябваат количките!

Погледнах тавите. Сандвичите бяха със съомга, с миди, с френски сирена, с италианска пастърма...

– Ти искаш да изгоря тези фантастични сандвичи!? – шашнах се.

– Няма проблем, всичко е платено. Анулирали някакво парти в последния момент, но сандвичите били вече приготвени.

– Че не може ли да ги сложите в хладилника?

– Не става. Сандвичи в хладилник не се държат. Веднъж нарязани, трябва да се ядат. Ако не, на боклука. Давай, че нямам време!

– Не! Сандвичи не горят!

Яцек ме грабна за гърдите. Беше много по-як от мен, но успях да се отскубна и треснах на чугунената врата на инсинератора як катинар. Яцек тегли няколко псувни на полски с често употребяваната дума „курва“ и изчезна.

ОСТАНАЛИТЕ ОТ МИМАНСА

В бърза поредица се изредиха хърватинът Йосип – помощник готвач, готвачът Милош, Рон, моят профсъюзен представител, Грам – един от заместниците на шефа на моя отдел, Шарма, очарователна индийка, секретарката на шефа на хотела. Всички ме убеждаваха, провокираха, заплашваха, че ако не изгоря сандвичите...

Оказа се, че между хотела и фирмата, която прибираще боклуците, е договорено да се вземат само негорящите отпадъци. Органичните и

горящите, хотелът беше поел ангажимент да изгаря. Това изключваше възможността сандвичите да се изхвърлят с негорящите боклуци.

Най ми симпатизираше Рон: разбирам те, Валдемиро, но такъв е ре-гът, не се бъркай в политиката.

Аз обаче се запецнах като магаре на мост, баба ми казваше – като кокичка на гъз. Накрая гойде секретарката на човешки ресурси и ме по-моли да я последвам. Усетих, че работата става дебела.

Шефът на човешки ресурси или личен състав по нашенски, беше фин, високообразован мъж от Северна Африка, с безупречен костюм, с очила със златни рамки:

– Религиозен ли сте? – попита ме той.

– Не, но съвестта не ми позволява да горя хляб. В моята страна сега хората гладуват – отговорих смирено.

– Напълно ви разбирам. Аз съм от Етиопия.

– Не знам какво да кажа... – притесних се, Етиопия беше страната, която може би най-много е страдала от глад.

– Не е нужно. Сега върви един филм със Сангра Бълок, Speed („Скорост“).

– Не съм го гледал.

– Препоръчвам ви го! В него терорист е сложил бомба в автобус, пълен с хора. Ако автобусът намали скоростта си или спре, бомбата ще избухне.

– Драматична история.

– Ние всички сме в този автобус. Той се нарича икономика. Ако тя забави скоростта си или спре, ще гръмнем.

– Да пази Господ!

– Вие точно това се опитвате да направите, да спрете производството. Да попречите на бизнеса. Вие сте терорист!

– Само това не са ме наричали...

– Бях наредил на секретарката да подготви документите ви за напускане. Давам ви последен шанс. Веднага изгорете тези сандвичи и освободете количките!

Излязох с наведена глава от офиса. Дадох десет долара на Ник и той изгори сандвичите...

КАРМЕН

Най-силно ме впечатляваше в хотела навярно, защото идвах от бедна страна, как се хаби, как се разхищава фантастична храна, която струва цяло състояние. От съомгата се изрязва само филето, останалото – на боклука. От свинското, от телешкото, от агнешкото – стигаха го готвача само най-крехките части.

Притискани от Зелената партия, мениджърите на хотела се мъчеха да убедят готвачите и личния състав да събира отпадъчната храна за свинефермите.

В „Денят на планетата“, посветен на опазване на околната среда, пред столовата на личния състав се мъдреше новичка дървена кошарка 2 на 2 метра. В нея, върху трици се беше излегнало едно прасе. Нагнис на-

сърчаваше хората вместо да изхвърлят излишната храна в боклука, да я дават на прасчето. Това беше крайна мярка да се внуши на консуматорите да дават излишната храна на животните. Един тийнейджър, фермер, наглеждаше животинчето. От него научих, че то е от женски пол, казва се Кармен, тежи 80 кила и е на 18 месеца.

Прасето е любимото ми животно, може би защото в него виждам родство, дълбока своя същност. Много се зарадвах, че през деня ще боядисвам близо до Кармен. Всеки час притичвах да видя как я кара. Първите два часа тя яде много ентузиазирано. После грохна – кифлите и кюфтетата я затрупаха. Клекнах до нея и я наблюдавах от една педя. Първо, очите ѝ са абсолютно същите като на човек. Като размених няколко погледа с Кармен, усетих, че комуникирам със субект не по-низш от мен. Вярно, този субект има зурличка, но не съм убеден, че моят нос е по-красив. Освен това, кожичката зад ухото ѝ е нежна като на момиче. Почувствах, че пипам нещо много родно, все едно, че пипам жена ми (дано не прочете тези редове...). Но това, което дълбоко ме потресе, се случи следобед към 3 часа.

Кармен спеше преяла. Дишаше тежко. Наблюдавах как равномерно се движи коремът ѝ. Тогава чух едно хленчене, много тихичко хленчене, като на малко дете, което е направило беля и го е страх да не го накажат. Кармен сънуваше, имаше кошмари. От време на време хълцаше и потръпваше. И изведнъж... на очите ѝ се появиха сълзи. Тя плачеше насън. Това бяха чисти, детски сълзи, които ме поразиха като гръм и няколко дни не можах да гойда на себе си.

По това време един приятел се обеси, 28-годишен, барман в хотела, женен с две дечица, с лек характер, винаги ухлен. В кръвта му не откриха нито алкохол, нито наркотик. Очевидно ставаше дума за депресия – най-големият убиец в развитите страни. Господ да ме прости, дори тази абсурдна смърт не ме потресе толкова, колкото сълзите на Кармен... В тях видях метафизиката на злото. На вечното, бездесъщо, непобедимо зло.

ГОСТ НА ХОТЕЛА

Беше началото на третото хилядолетие. Отидох в диспечерската стая да науча кои стаи са свободни за боядисване. Там работят две момичета с изключителни комуникативни способности. С тънки като пипалца пръстчета, с невероятна скорост манипулират компютрите. Еновремено отговарят и на телефони, и на главанащи като мен от подгръжката.

Чух едната от тях да споменава името Горбачов. Какво, какво относно Горбачов!? – подскочих аз. Нищо, просто гост на хотела – отговори равнодушно момичето. Ти знаеш ли кой е Горбачов – попитах? Не – вдигна рамене и погледна своята колежка. Тя също не беше чувала за него.

О, времена, о, нрави! Човекът, от когото зависеше съдбата на планетата, само десетина години след като не е на власт, беше напълно забравен. А преди няколко дни очите на двете момичета бяха станали големи като палачинки, защото една връкля от Щатите, попзвезда, беше отседнала в хотела.

Осведомих се в коя стая е отседнал Горбачов. Оказа се, че е от най-евтините и нямаше друга стая, ангажирана за него. Това значеше, че е без охрана, без антураж. Беше запазил стая за четири нощи.

Преди десетина години, когато беше на власт, също отседна за няколко нощи в хотела с дъщеря си. О, какво посрещане му устройхме тогава. С цветя, с плакати и лозунги, с овации на руски и английски. Хората, които знаехме руски, бяхме подредени на първа линия, за да викаме приветствия и лозунги на руски. Кордон от стотици ликуващи хора от лимузината до фойето, какъвто се устройва само за кралицата, скандираше името му.

От камериерките на неговия етаж научих кога напуска стаята си и се заредих да го чакам. Много хули се изсипаха на главата му, но за мен, той беше истински герой, благодетел на цялото човечество, разрушил Империята на злото. Вярно, веднага се пръкна нова Империя на злото, но това не игнорираше подвига му. Аз съм емоционален човек. Исках да му кажа – господин Горбачов, много хора в тази страна ви обичат и почитат като велик човек!

С тези гуми нямаше много да му помогна. Но това е глас от народа. Той значи много за човек, обиждан и хулен от всички страни.

В девет и половина Горбачов излезе от стаята си. Беше облечен в сив костюм, носеше черно дипломатическо куфарче. Тръгнах към него: господин Горбачов... Той се стресна, гръбна се настрани и бързо ме подмина...

РАЗСЪЖДЕНИЯ ЗА СВОБОДАТА

Ние с Панчо не бяхме добри бояджии. Едва връзвахме двата края. Панчо хленчеше, хабях повече време и енергия да го утешавам, отколкото да боядисвам. Трябваше да взема делата в свои ръце.

В момента, в който получих статут на политически емигрант, което ми даваше право да работя за жълти стотинки, купих 15-годишен „Буик“ – комби, грозна, трмава, черна като катафалка кола, която гълтеше бензин като танк, но върху нея можех да слогам стълбите, а в огромния багажник – десетки галона бои, торби с гипс, с бетонни смески, гипсокартон, гредички, арматурно желязо. Застанах лице срещу лице с живота в Северна Америка. И сам воинът е воин.

Беше 1988 г. През седмицата, когато боядисвах, винаги се прибирах от работа в час пик – от 4 до 7 часа следобяд. Често се налагаше да карам по магистрала 401, която е една от най-натоварените в Северна Америка. Тя пресича Торонто от изток на запад. Шест-седем платна в една посока, шест-седем в обратната. Колите карат с 10-15 км в час на дистанция два метра една от друга. Отляво и отясно в моята посока се движат три-четири колони коли. Обкован съм в „железния поток“, имаше такъв съветски роман от Сталинско време.

Шумът от хилядите двигатели се обединява в ниско бучене и вибрации като при земетресение. Мирозданието се тресе. Отровните газове от изгорял бензин са покрили магистралата с тънка синкава мъгла. Вляво и вдясно от мен – мрачни, недружелюбни физиономии зад воланите, понякога

ме поглеждаха с откритата омраза. Дори любезните канадци се променяха след десет часа як труг.

Напрегнато мисля, пресмятам, от което мозъчето ми прегрява и въздухът над темето ми трепти като над електрически радиатор. Имам в резервоара двайсетина литра. Дано да стигнат и за утре. Тогава, дай Боже, трябва да ми платят и ще мога да заредя 90 литра. Не съм платил и за 15 галона (един галон е 4 литра) боя по 25 долара – 375, но собственикът на магазина Йосиф е приятел, ще изтрае още седмица. Мамка му, регулациите за околната среда забраняват нови и нови съставки в боята, защото били вредни. Това добре, но замънята им с нови, уж безопасни химикали, сериозно увеличава цената ѝ. Съответно и аз трябва да вдигам цената на услугите, а клиентите мразят това. Двигателят на колата хърка и кашля като гърт пияница. Карбураторът трябва да се смени, скоростната кутия прескача, а Любчо, автомеханикът, при когото ходя, ме гледа лошо, защото за две услуги още не съм му платил. Прав е човекът, три геца има. След пет дни трябва да платя и наема за квартирата. Вече три пъти го отлагам...

Най-големият проблем е дали домакинята, при която боядисвам, утре ще ми плати? Суха, строга англичанка със стоманени очи, цепчица вместо уста и мустаци, няколко пъти вече беше просъскала забележки за качеството на свършеното, та трябваше да пребоядисвам. Веднъж ме попита – вие сте от Източна Европа, нали? Да, от България – работолено отговорих. О, вие имате много проблеми – информира ме тя с лош тон. Почувствах, че проблемите, за които споменава, се отнасят главно за качеството на боядисването ми.

Особено ме притесняваше, че един ден като си тръгнах я чух да казва на съседката – що ли боядисах, не виждам никаква разлика? Каза го така, че да чуя и аз. А утре свърших проекта – плоска, скучна, безизразна къща като кутия за пица – също като домакинята ѝ. Не можех да си представя как съпругът ѝ – простодушен, червенорос ирландец, абсолютно безгласен в семейните дела, я гушка? А тя утре трябваше да ми плати. Трябваше да ми плати 950 долара (300 от които бяха за бои и материали). Ами, ако каже не!?! К`о праим? Две седмици работа. Само бензинът ми струва 100 долара.

Жена ми не е на по-добро дерадже. Прогава в магазинче за чаршафи. Собственичката, индийка, я кара да мие магазинчето, тротоара пред него и нужника. Това е о`кей, някой трябва да върши тези неща. Лошото е, че я третира като от най-голната каста, тоест като куче (Индия е жестоко, кастово общество). Отгоре на това не ѝ е платила за три седмици. Жена ми е горд, чувствителен човек. Все повече вечер се втренича в бутилката. Това много ме тревожи. В рога ѝ има алкохолици. Тийнейджърите се кускат на английския ми и ме смятат за най-глушавия човек в Северна Америка. Но това да ми е проблемът...

Вграден съм в железния поток! Няма мъргане. Аз съм едно винтче в огромен механизъм. Но това винтче, за добро или лошо, има разум, разбира, че се върти вследствие на въртенето на по-големи зъбни колела – англичанката, която ме е наела да ѝ боядисам къщата, цената на боите, на бензина, на автоуслугите, общото състояние на икономиката, от което зависи дали въобще проклетата англичанка ще реши да си боядиса

къщата, от политиката, от която зависят данъците и облекченията за малкия бизнес, от международното положение, определящо цената на бензина, дивидентите в банките, от това, дали фуражките ще глътнат още пари от бюджета на гържавата, от движението на небесните тела, от които зависи дали няма да има силни слънчеви изригвания, предизвикващи понякога гръмване на електрозахранването на града.

Спонтанно си спомням за Спиноза. Не е възможно да не се възхитиш на философската му система: Съществува само една вечна, безкрайна, неделима Субстанция. Тя обхваща Бог, природа, съзнание, всичко. Субстанцията се проявява в безброй предмети и явления. Между тях съществува желязна причинно-следствена връзка, *ex nihilo nihil fit* (нищо не произлиза от нищо). Това хората наричат Божия воля. Случайност не съществува. Тя е наша заблуда, защото понякога възприемаме вещите и явленията изолирано. Свободна воля не съществува. Това е илюзия, която произлиза от необясними за нас човешки прояви. Но те, като всичко друго във Вселената, имат причина. Един камък, като се откъсне от скалата и полети към пропастта, мисли, че това е акт на свободната му воля.

Заклещен съм в железния поток, не мога да мръдна, но по представите ми за свобода, изградени в тоталитарно общество, вярвах, че в буржоазната демокрация човек е свободен. Значи в момента съм свободен човек. Блазе ми...

Железният поток спира за момент. На два метра от мен една небръсната, зла мутра от съседната кола ми показва среден пръст. Не се обиждам, приятелски му кивкам. Горкият, мисли, че да показва среден пръст е акт на свободна воля. Синът ми, когато беше мъничко, имаше гумено джудже. Като го стиснеш, нослето му щръкваше. Ето, това е свободната воля, средният пръст на шофьора до мен.

Да, човек е принуден да живее в детерминиран, причинно-следствен свят, но когато го осъзнае, според Спиноза, става свободен. Свободата е осъзната необходимост – поучава ни той. Тази концепция за свободата възприема и марксизмът.

Вклинен съм в железния поток, но понеже осъзнавам това, съм свободен, според Спиноза и Маркс. Тук малко ще поспоря с тези велики философи. Това, че виждам веригите си, не ме прави свободен. Напротив, лишава ме дори и от най-крехката надежда за свобода. Ако въобще не мисля, нищо не разбирам, нищо не осъзнавам, а като добиче бутам съблицата си, както правят милиони мои спътници в трудния път на живота, тогава, само тогава бих имал някаква илюзия за свобода. Свободата да не се притеснявам, да не се кося за нищо...

Какъв наивник съм бил, като мислех, че свободата се изчерпва с правото да напсувам блюголизеца Любомир Левчев, гругаря Тодор Живков, динозаврите от политбюро. Да, сега мога да критикувам, да псувам гържавния глава и правителството, колкото си искам. Хм, защо обаче и не помислям да критикувам мустакатата англичанка, или Любчо-автомеханика, на когото не съм платил от два месеца, или търговеца, който ми продава боя на вересия, или хазяина, който очевидно ме съжалява и не ми вдига наема, или да напиша статия в „Ню Йорк Таймс“, или в голям

канадски вестник, ако не съм политически коректен до малоумие, като един роген многознайко политолог, който печата в престижни западни вестници и списания.

Вярно, имам пълна творческа свобода. Мога да творя, каквото си искам изкуство. Да принадлежа към всякаква школа или естетическо направление. Дори да създавам такива. Да пиша за каквото си искам, както си искам (стига да е политически коректно). Дори да изписвам думите обратно, защо не? В Щатите едва ли някой ще публикува така написан роман, но в Европа, родината на арт-хаус, може дори да ме наградят. Кой като мене? Хм, интересно, защо не се радвам? Напротив, започвам да се плашим, като Панчо...

И така, още първите години в Канада обогатиха, развиха понятието ми за свобода. Да, аз бях свободен човек. Нямаше ги партийните идеолози, Държавна сигурност, но бях малък, уплашен човек. Не е ли антиномия хем свободен, хем малък и уплашен? Въобще, възможно ли е човек да бъде свободен и уплашен? Или да обърнем въпроса – уплашен човек може ли да бъде свободен?

Така стигнах до най-страшния въпрос – съществува ли свободата изобщо? Не е ли тя една от многото човешки илюзии като загробния живот, или утопичното общество, в което хората ще бъдат щастливи. Бердяев вярва, че свободата е най-висшата човешка проява. Чрез нея той се свързва с Бога. Какво правим, ако си атеист, като мен..?

ЕРИК

Ерик Райм (Eric Wright 1929–2005 г.) е прочут канадски писател. Роген е десето дете в Лондон, в много бедно семейство. На 22 години имигрира в Канада където завършва литература. След това дълги години преподава английски език в торонтски университет. Започва да пише криминални, полицейски романи, с които спечелва световна слава.

Беше 1988 г. когато ми се обади. Номерът му бяха гали приятели, кинаджии.

Представи се, пожела да се срещнем. Причината се оказа, че е поканен в София на международен симпозиум на писателите на криминални романи. Помоли ме да му разкажа за България, за българската култура и най-вече за писателите.

Изнесох му дълга лекция за колегите му в България. Обясних му, че творческа свобода в родината ми няма. Че литературата е превърната в инструмент за пропаганда и писателите са лакеи на тоталитарната държава. Предупредих го, че всеки втори български писател на този симпозиум ще бъде агент на държавна сигурност. Да внимава какво говори, да не се обвързва с никакви обещания и договорки.

Като се върна от симпозиума ми каза: абе, Владимире, ти какво ми разказа? Българските писатели са най-облагодетелствуваните писатели в света. Искам да стана български писател!

Като канадски писател, го третирала като държавен представител. Водили го по почивните станции на писателския съюз, по правителствени резиденции. Включили го в специални ловни дружинки, които ловуват

в държавни резервати. Предложили му да издадат на български някои от романите му. Всички били любезни, усмихнати, чудели се как да му угодят.

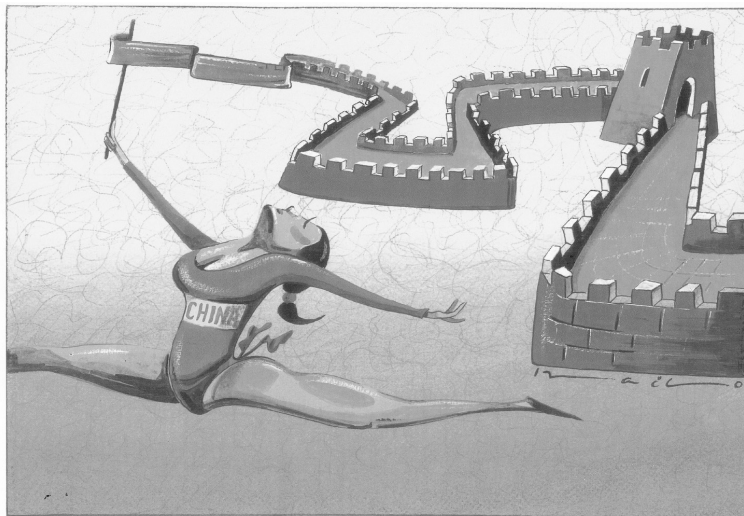
Аргументите му, че българските писатели никак не са за оплакване, бяха следните:

Всеки български писател, законно признат за такъв след избирането му за член на Съюза на писателите, автоматично получава привилегии и стандарт, за които средният гражданин не може дори да мечтае. За сравнение, канадските писатели са бедни хора. Ерик, който е световноизвестен писател, не може да живее само от написаното. Оцелява с преподавателската си заплата.

Партийният контрол, цензурата, от която така горчиво се оплаквах, може да се избегне, ако избереш жанрове като криминалния, романтичния, научно-фантастичния, историческия, приказния – посъветва ме Ерик: Владимир, литературата винаги е била под контрол. Първо на църквата, после на краля, после на политиците и плутократите. Днес, тя е под контрол на политическата коректност. Опитай се да я нарушиш и ще видиш какво ще ти се случи. Но най-големият цензор е пазарът. Проститутка, ако напише мемоарите си, в които разказва за погвизите си с известни личности, продава милиони екземпляри, забогатява. Приятел, един от най-талантливите писатели в Канада, отказа да се погчинява на пазара и политическата коректност. Умря в дълбока мизерия.

Чешех се по главата, как да му опонирам?

Сложи ръка на рамото ми, беше двайсет години по-стар: сине, много отскоро си в тази страна. Ще поживееш, за да разбереш някои работи. Българските писатели имат уникален, исторически шанс, завиждам им.

Ивайло Цветков • „Китайската стена“

Ваня Акъллиева
СТИХОТВОРЕНИЯ

СПАСЕНИЕ

Когато се смали светът –
до мъничка нещастна точка,
приличаща на кръстопът,
от който пътища не почват.

И светлинките в моя свят
примигват плахо и угасват,
а в мен основи се рушат
и уголи се сгромолясват,

се сещам, че те има теб
и в зейналата страшна бездна,
отворена – ей, там! – отпреди –
аз знам, че няма да изчезна...

И разширява се светът –
от точицата до Вселена,
а в нея има звезден път,
по който с тебе съм спасена...

РАВНОВЕСИЕ

Защото Земята е кръг,
подгонил си края с началото,
а сее Бог новия стрък,
обърне ли стария с ралото...

И слага от всякакъв вид:
до волните птици – влечугите,
до мравка – големия кит,
и хора разумни – до лудите...

И даром им вдъхва живот –
на нежното малко кокиченце,
а и на човешкия рог –
еднакво с „Живееш! Обичам те!“

Аз знам, че за малко съм тук,
и равна на листите есенни –
очаквам поредния плуг,
запазил света в равновесие...

РАЗМИНАВАНЕ

Лете – гол, а с леке на балтона си – зиме,
той във такт с лудостта си, върви и свирука.
Няма сметка във банка на своето име,
нищо белези други от крехка сполука.

Но пък има си свирка от жълта пластмаса
и омърлян бонбон, надълбоко във джоба.
И когато извади от другия фаса,
се усмихва тъй, както аз знам, че не мога...

Разминавам се с него с хиляда загръжки,
дето някога-някъде в себе си сложих.
И макар че жена съм, прикривам по мъжки
и тъги, и възторзи в живота си сложен.

А пък той е естествен. И завист огромна
от сърцето в кръвта ми потайно се плисва.
Той не ме забелязва, но аз ще го помня.
А когато изчезне, дори ще ми липсва.

БЕЗСЪНИЕ

Мое старо капризно безсъние,
честно казано, ставаш нелепо –
ту за равното казваш, че стръмно е,
ту сред тихото стряска те ехо...

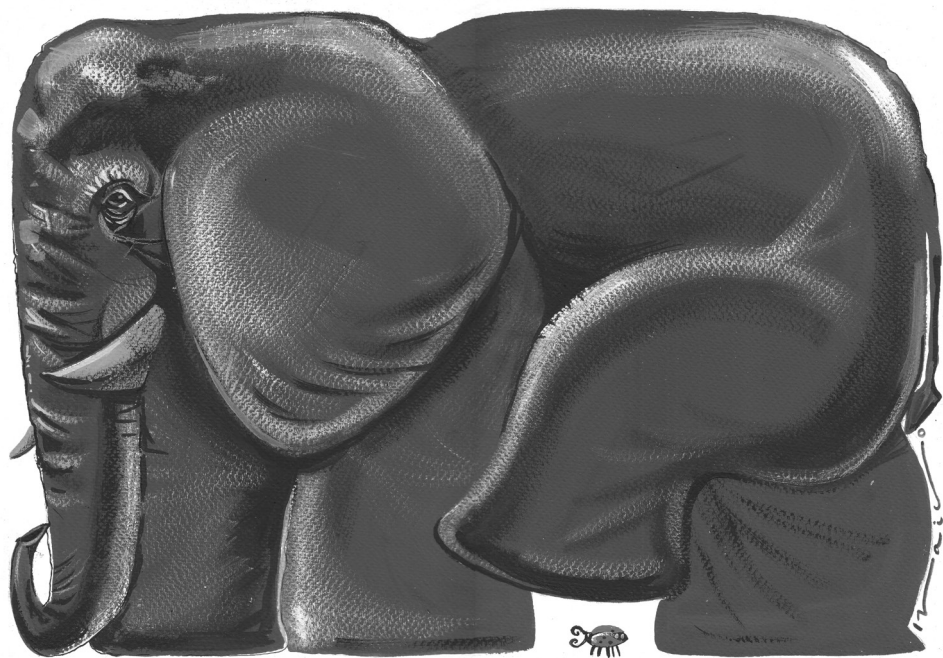
Необятни са твоите списъци
от претенции неизпълними...

**Разбери! Тук покоят е никъде!
А на мене отгавна тежи ми,**

**че завиждам до болка на спящите
за спонтанните техни кошмари –
те не знаят, че истинско щастие
е кошмарът им да изпревари –**

**твойте глупави вятърни мелници,
завъртели в безсмислена крива –
мойте мисли – среднощни безделници,
от които аз пак не заспивам...**

**Ти, проклетото, стряскаш ги в тъмното,
с: „Хей, приятели, няма да спите!“
Но да знаеш, че аз във отвъдното
ще изляза все пак победител...**

Ивайло Цветков • „Слон“

Цонка Христова
СТИХОТВОРЕНИЯ

КРЪСТОПЪТ

Тази болка,
омайна като заспиването
на бедна селска девойка
върху грахово зърно.
Тази болка,
зловеща като събуждането
и ужасения лик в огледалото
на самотна старица.
Тази болка,
безнадеждна като изкореняването
и тихата печал на скитника,
окован от битието.
Тази болка,
отчаяна като риданието
на захвърлена и пуста земя –
позастаряла любовница.
Тази болка,
пречистена като стенанието
на кръст, поруган и изгризан
от залязващата луна.
Тази болка,
горчива като сълзите
и потта, с които човекът гони
засухата от душата си.
Тази болка,
стипчива като полудяването,
с което човекът заплаща
земния си Рай.
Тази болка –
окови за мисълта и сърцето,
недокоснала световите
на Вчера, Днес и Утре.

Тази болка,
е неназованото име
на историята.

ПЛОЩАДИТЕ

Някъде се разминаха сънищата.
Пътеките избягаха някъде
и откраднаха със себе си посоките,
и ветропоказателя на надеждата.
Останаха напразните дни,
с едничката цел, да видим изгрева.
Останаха вечери, изтръпнали
от ужас, че можем да заспим.

Някъде се загуби слънцето,
звездите угаснаха някъде.
Земята като неонов фенер огрява
лъщящото от пот лице на нощта.
Останаха устни като стъкло,
току-що посипано от дъжд.
Остана безплодният опит на разума,
да учи сърцето на самота.

Някъде се размесиха цветовете.
Сивото настъпи навсякъде,
по лигави тротоари,
дебелеещи от клюки
и безсмислени брътвежи.
Останаха стъпкани цветя,
хартиени птици върху паважа.
И гняв, с аромат на есен
на нещо, което расте,
на измити пейзажи.
Някъде изчезна смисълът.
Нашата лодка потъна,
в море от обещания,
които си дадохме,
но няма кой да изпълни.

Кой казва че любовта се превръща във злоба,
 че захаросаните плодове
 на нашите чувства несретни,
 оставят ни с празно, кънтящо сърце
 и безпомощно увиснали нерви!
 Ако лъскавото рекламно лице на скръбта
 след раздялата ни подканва
 да храчим срещу света –
 значи просто не е била любовта.

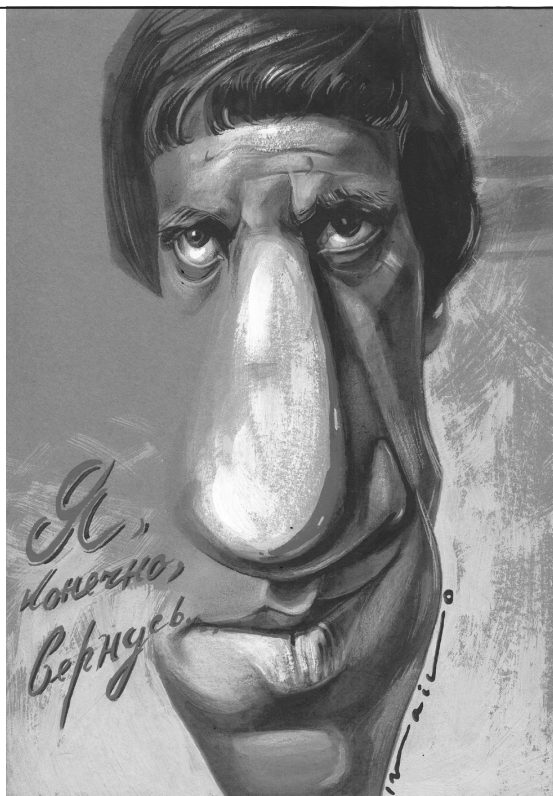
Кой казва, че времето болки лекува,
 че дните безцветни, животоразяждащи
 намазват душите ни с масло и мед,
 и това ни стига, за да ликуваме.
 Ако календарно-подобната остатъчност
 залъзва след огромната празнота
 нашите безумно опънати сетива –
 значи просто, не ни е боляло достатъчно.

Кой казва, че звярът в човека се крие,
 че злото изконно владее душата,
 а доброто, подобно на забранения плод,
 инцидентно откъсваме ние!
 Ако всеки се ражда с рога и копита
 и огледалото на Бог от злоба и болка
 се зацапва полека –
 значи, няма кой всъщност, да пита –
 просто, още го няма човекът.

Ние сме умни.
 Ние сме толкова умни,
 че когато сутрин изхвърлим боклука,
 все очакваме да намерим на прага
 сливи за смет.
 Но тъй като отдавна
 отсякохме дървото си,
 бездомните птици гневно си чуруликат,
 че си губим времето в приказки.

Ние сме умни.
Ние сме толкова умни,
че когато наобед изхвърлим боклука,
все очакваме да намерим в пощата
покана за бал от двореца на принца.
Но тъй като отдавна
сме само граждани,
бездомни принцове гневно ни заклемяват,
че още не ни е дошло времето.

Ние сме умни.
Ние сме толкова умни,
че когато вечер изхвърлим боклука,
заспиваме спокойни с надеждата,
че ще сънуваме ясни и светли пътища.
Но тъй като отдавна
проспахме живота си,
бездомните ни деца разгневено крещат,
че не трябва да се вярва на сънища.

Ивайло Цветков •
„Висоцки“

Люdmил Симеонов
СТИХОТВОРЕНИЯ

СЕЗОНИ

Преваля лятото – заглъхващ звук
от скъсаната струна на щурче.
И безметежно времето тече.
И сякаш винаги аз бил съм тук.

И сякаш няма смърт. И няма страх,
че тленни сме, тъй както всичко живо.
...Отиват си сезоните. А с тях –
уви, животът също си отива.

СРЕДНОЩЕН БЛУС

Така е хубава нощта!
От златните тропнети на звездите
се лее блус.
Това е твоят танц!
Навярно някъде сега танцуваш!
И пълна е нощта със музика,
с със гласове и смях.
И празнични наздравци се вдигат.

А мойта чаша е догоре пълна
с със самота и мрак.

ТЪГА

„С кого тъгата си да споделя?“
Из псалтира

Кому е нужна твоята тъга?
Кому си нужен ти, човече Божи?

И кой на твоето сърце ръка
приятелска грижовно ще положи?

Ще те отминат като празен звук,
ще те захвърлят като вехта греха!
Нима не си разбрал – светът е друг,
от него не очаквай ти утеха!

Сред целия човешки необят
нима остана вече нещо свято?
Все по-безмилостен е този свят
и все по-безутешна – добротата!

ПРОШУШВА ДЪЖД

Прошушва дъжд в тревите. Вечерта
се свлича с дъх на стуг и на огнище.
Благословена моя самота,
когато всички думи са излишни.
Каква безгънна тишина расте!
И аз се моля за едничко чудо:
да се събудя чист като дете,
с очите на дете да се събудя.

СЕЛСКИТЕ ЖЕНИ

Разгъват скришом грехите за своето
пътуване последно, в зрачината
жълтеещите дюли върху скрина
приличат на откъснати луни.
Будилника навиват с бавни пръсти,
а после гълга е нощта, когато
като пустеещи огнища гаснат
и си отиват селските жени.

ЛЯСТОВИЦИ

Съборихме гнездата им, лепени
с доверие под топлите ни стрехи.
И няма никъде за тях спасение.

И няма никъде за тях утеха.
 Пропъдихме доброто от душите си!
 А със душа, от мъка натезжала,
 един от нас все пита и разпитва
 за Йовковата лястовица бяла

ЗАВРЪЩАНЕ

Ще се завърна там, във моя свят,
 където всичко е безкрайно просто.
 И ще затвори своя кръговрат
 животът ми – без грами и въпроси
 какво получих и какво съм дал.
 ... Ще слушам как край мен жужат пчелите
 и вишневи цвят ще озари очите ми
 със светлина от нежност и печал.
 Ще ме люлее мъдра тишина,
 ветреца ще вейне, гълъб ще изгука
 и ще изплаче във една сълза
 сърцето всичко, сбирало долука.

СПОМЕН ЗА ДИВИ ЯБЪЛКИ

Минавах през село балканджи.
 Аз още помня кончетата гребни,
 каруците с окъсани чергила
 и грубите мъже със гърлест говор,
 които във онези години гладни
 разменяха пестил и диви ябълки
 за малко царевица или жито.
 А ябълките диви със какво
 уханье примамвах ни само!
 На камък расли бяха те – тръпчиви,
 чийто сок скриптеше между зъбите,
 но струвах ни се тогава те
 по-сладки и от ябълките райски!
 ... Оскъдни радости на мойто детство
 със дъх на късно лято, който още
 на устните ми сладостно горчи.

Огнян Панов
Два разказа

СЛЕПЦИТЕ

Софийска лятна утрин. Събота. В ранният час колите и хората още се протягаха. На трамвайната спирка стояха двама мъже с бели бастунчета в ръце, умислени. Изведнъж силен пукот ги стресна. Слънчевите лъчи мачкаха с пръсти студения въздух в празна бутилка от минерална вода и като че я караха да се събуди. Тя се кривеше гископатично с неопикуемо страдание. Лъскава черна котка пресече бавно улицата и похотливо се отърка в обувката на по-младия.

Двамата познаха тежкия метален шум на приближаващия трамвай. Доловиха писукането на отварящата се предна врата и протегнаха ръце. Налучкаха вратата и затърсиха най-близката сегалка. В старата моториса гвойните сегалки бяха насрещни и те седнаха срещу мен.

По-младият носеше големи тъмни очила „Елвис“. На лицето му грейна майтапчийска усмивка. Другият, по-възрастният, още мълчеше и конвулсивно потрепваше с клепачите си. Устните му нервно се свиваха, изглеждаше угрижен. Лицето му излъчваше култура, но и достойнство. От стегнатата на опашка прошарена коса вееше артистизъм.

Скоро отмина напрежението от самото качване и двамата видимо се успокоиха. На лицата им постепенно се завърна онова закачливо изражение, което бях забелязал на спирката. Едва сега видях върху джоба на якето на очилатия пришити оранжеви букви „*БОБИ*“.

– Тони, този път ти слушай за спирките, чу ли? – каза младият и побутна приятеля си по крака.

Моторисата потегли. Възрастният мълчеше.

– Кажу ми пак за чая. Чая снощи! – Боби го сръчка по крака с дяволита усмивка.

Изглежда интригата, която сядистично чоплеше, го занимаваше. Личеше, че двамата добре се познават.

– Какво се хилиш, кърчо? – зашепна с ръка на устата по-старият. – Хич не ми беше до смях. Направо настръхнах. И то точно там... ох... ох... – и спомен за болка се изписа на лицето му.

Младият го гразнеше, но си бяха свикнали. Пък и красивите емоции в живота им никак не бяха много и те ревностно ги пазеха. Техният свят, тъмният свят си беше само техен. Понякога другите се опитваха да им съчувстват, но често беше само поза. Дали някой от тях знаеше какво е да живееш в безкрайна тъмнина?

– Кажу де... – забавляваше се Боби. – Като се заля с горещия чай... Не беше ли все едно... Хи-хи-хи... че Уитни те хвана за пакета, а?

Старият явно се сърдеше, но не беше злопамятен. Минаваше му лесно.

– Боби, грях е да споменаващ покойници. Особено в подобни случаи. Срам нямаш ли? Сляп, не сляп – скорпион.

И той премигваше бързо-бързо. Усещаше се, че напряга слуха си.

– Вечна ѝ памет. Много беше секси. Когато виждах, знаеш ли колко пъти съм я сънувал? Дано ми прости Бог! – замечтано клатеше глава Боби.

– Боби, радвай се, че живееш сам. А на мене всеки ден ми е черен... Като че ли вкъщи моите хора искат да ме няма. Възможно ли е, как мислиш? Тежа им сигурно? Я ми кажи, ти би ли застанал на улицата?

– Стига с тая улица! – прекъсна го младият. – Чуѝ да ти кажа нещо феноменално. Нали знаеш, че имам котка? Обичлива е, скита. Ама се връща. Една такава топла и галювна. Една вечер...

– Ти що не я опънеш бе, маниак такъв! – и Тони нервно заклати глава.

– Глупако, стар и сляп, чуѝ да видиш. Тази котка е повече от човек. Храната, гето ми носят, ми стига, но не знам защо ми се гояде яйце. Варено яйце. Отворих хладилника, извадих яйце, взех джезвето, водата, котлона и... Броух там, каквото броух... Сварих го. Пипам го вече обележено и леко хладно, като... на студентка от Спортната академия. Рохко, рохко... меко. Супер. И изведнъж котката измяука силно. Нещо тресна. Ама яко. Трябва да се беше качила на облегалката на стола и той издумка. Както си гържах яйцето с два пръста и вече се облизвах... То се хлъзна и го изпуснах. Гадно! – младият пак го побутна по коляното. – Гадно, да не ти казвам, че беше и тъмно – той пак изхихика, – и тупна някъде. Не се чу никакъв звук. Знаеш, че имам ухо на диво животно, но там имаше килим. Клекнах. Нямах никаква бърза работа. Лазех си. Вече бях опипал почти цялата стая ей така, от инат. Дори почнах коридорчето... и го няма, и няма.

Старият се размърда неспокойно и леко го побутна.

– Още две спирки, да знаеш.

Но Боби искаше да продължи.

– Слушай де, свършвам. По едно време чувам: мъър... мъър... Рекох си – отишло е яйцето. Да е жива и здрава котарана. И тя гуша носи. Късмет. Не ѝ се сърдех. И както си лазех, доближих мъркането. Пипнах я, не мърда. Погалих я, пак стои. Приседнах, коленете вече ме боляха, поусках да я гушна. А тя си преде най-спокойно. За яйцето вече не мислех. Бях го прежалил. Ръката ми слизе наголу, исках да я взема. И ръката ми напипа под нея, какво?

Старият беше вдигнал рамене с недоумение.

– Яйцето! – и Боби се ухили до уши. – Не вярвах! – продължаваше той трогнат. – Не вярвах на очите си... На ушите си, де... Кажу ми, не е ли повече от човек? Истински приятел. Помислила, че нямам нищо за ягене. Нали? Опитах се да ѝ дам яйцето. Ама котките са специални. Не го иска, инати се. Чудих какво да го правя, накрая го измих и... лап.

– Хайде, стига яйца-мяйца, стига си философствал. Слизаме.

И те неспокойно зачукаха с бастуните по пода. Вратата меко се отвори, сякаш беше от затоплен пластилин. Трамваят бавно избледняваше в сутрешната мараня и накрая се стопи.

Двамата се суетяха и пристъпваха към тротоара. Държаха се погръка, двоумяха се за нещо. Доближих ги.

– Искате ли да ви помогна да отидете до...

Те обърнаха глави към гласа ми.

– Да... Може – каза по-старият. – Дај си ръката!

Погразни ме заповедният му тон, но я подадох. Младият също се пресегна, намери я и ме попица. Усмихна се.

– Става! – отсече той. – Не ми се сърди, човече, но един ден някакъв искаше да ми помогне. А ръката му – легена. Не можеш да си представиш, стъкло от хладилник, ужас... Тоя тип имаше ли пулс изобито? Майтап, бе! Твоята е топла, споко! По-добре да сме топли, нали? – и двамата се ухилиха.

– Отиваме – заобяснява ми Тони – на нещо като лекция в едно читалище. Един известен писател да ни почете нещо ново и да си поговорим. И друг път сме ходили.

– Обичам да слушам нещо живо. Но понякога гласът ги издава – палеше се и Боби. – Някои си мислят, че като сме слепи... Не знаят, че ние усещаме звуците като гиви животни.

– На третото изречение ми е ясен – кимаше старият. – Има и готини хора, истински. Като нацелят струната... Ревали сме с глас, щото сме чувствителни.

– Ние обичаме – продължаваше, – като се стопли, да висим прег Народния. Има музика, шахматистите тропат. Атмосфера. Един път бяхме по-близо. Не знам какво ме прихвана, изцепих се: „Давам сто лева за игра с който бие“. Като наскочаха. Стана напечено във въздуха чак. Притесних се. Добре че имаше хора с нас. Обясниха им, че това е майтап. Сляп, не сляп, щях да отнеса някой шамар. Абе тия диваци били много комерсиални... Само пари... пари... пари.

– Слушаме и фонтаните. Това е най-великият звук – ухили се Боби. – Там се запознахме.

– Иначе къде да чуеш истински водопад? Кој да те заведе?

– И ароматът на дърветата пролетно време – гопълни младият. – Да... Мирише.

– Седиш си. Потънал си във водния рай и слушаеш... Ако искаш, летиш като пеперуга... пееш като славеј. Не се смейте, има още два-три славея прег театъра. В парка, де. Не знам луци ли са, но там са. Чувај съм ги. На ухото на къравия може да се вярва. И... приближават гамски токчета. Ех! Звуците са моят живот. Направо си е страст... Дај ми звуци, и ти ги разказвам до сутринта.

И той се облиза лакомо.

– Първите листа на кестените и липите, като пагат... Само ние ги чуваме – старият сбърчи чело, ноздрите му се пълнеха. – После спорим... Как изглежда онези токчета, как е по-нагоре... И още по-нагоре... После...

Тони затвори очи и се заслуша.

– Понякога му казвам на Боби – прогължи той – иска ми се да съм кацерица. Да се покатеря на най-гъхавото гърво и да не слизам. Само да си мириша. Е, и да си събера няколко лешника за зимата. Повече не ми трябва.

– Навих го да звъннем на един телефон. Да си извикаме момиче някоя вечер. Но да си я поделим. Той има силно първо полувреме, както разправя. Аз... Ще свършим работа. Но е напрегнато, щото сме притеснителни. А и е за пръв път. Събрали сме пари.

Дойде техният трамвай. Двамата надянаха кожените каишки на пръчките си по-нагоре и гържаха ръцете ми.

– По-добре да сме топли, нали? – хилеше се Боби.

Ръката му се плъзна към рамото и ме потупа. Още усмихнати, вече седнали в трамвая, те залепиха по една глан на прозореца. Нещо като поздрав.

Неволно почихах портфейла си.

СЛОНЪТ, МОМЧЕТО И МРАВКИТЕ

Странен беше този октомври. Ден – горещо, ден – хладно и неприветливо.

В зоопарка това пораждаше необикновен хаос. Топлолюбивите животни изпадаха в див екстаз от жегата. Наоколо се носеха мучене, обладаване и кръсъци до късно.

В хладните утрини не спираше пронизителният вой на вълци и чакали. А йерихонският вопъл на лоса политаеше нагоре. Зовът му се издигаше в желанието да намери своята женска, после бавно и тъжно утихваше.

Обитателите бяха два вида – рогени тук и затворени. Докараните със сила не се примиряваха с оградата. Широко отворените им ноздри свистяха, а муцуните им винаги сочеха към близката планина. Пръхтенето, тропотът на копита и накръвавените нишки в очите им бяха знак на непокорство.

Пространството, заградено с висока стена, милостиво наричаха зоопарк. И това робство отгавна беше атракция.

От ранна утрин не спираше върволицата. Хора от галечни селища, невижгали нищо, различно от кон, кокошка или куче, с неописуема упоритост трополяха по алеите. В срещата на двата свята малко хора съчувстваха на съдбата на затворените. Още по-малко бяха другите, които разказваха за това на децата си.

Някои от животните се бяха примирили. Други бяха рогени бунтари. Само едно от тях беше загадка. Слонът. При него винаги беше оживено.

За децата великанът беше приятел и олицетворение на добротата и сила. Неволно или не, беше и забавен, и незлоблив. Макар и огромен, обичаше закачките. Особено в горещи дни. Заставаше до своята голяма локва и потапяше прашния си хобот. Полуотворената му величествена уста издаваше хрипливи звуци на същинско пиене на чай. Но това прогължаваше кратко. Двете дълбоки очи на голямото животно любопитно оглеждаха смълчаните хора. После влажният хобот правеше бързо движение и хората

изненадано го виждаха срещу себе си. Съскащата струя мощно заливаше всичко. Имаше смях и радостни викове. А във въздуха хвърчаха бисквити, кошто слонът сърчно ловеше.

Но един ген нещо се промени. Заваля силен гъжг. Сухият го вчера кафеникав пясък подгизна. Образуваха се локви. А една гълга и мека вдлъбнатина в пясъка стана корито на малка река. От този ген слонът не помръбваше. А тънката вада минаваше под краката му. Това продължи седмица.

Всеки ген в слонската къща цвеше мургав работник с гребло и лопата. Кльошавият мрачен силует най-напред хвърляше сутрешната си сянка върху мокрия пясък. Посипаното му с гребни пергаментови бръчици лице с цвят на патиниран бакър плуваше в необяснима злоба. Работата го отвърщаваше. За своите трийсет и осем години беше учил само три в галечното си детство. Когато другите четяха и пишеха, той пиеше. Биеше децата си, когато нямаше пари. И жена си млатеше безпричинно. Трескавите му ръце сякаш издаваха непреодолимо желание час по-скоро да стане обег и да захване първата бира.

И тази сутрин чистачът вдигна греблото и лопатата на рамо и се отправи към галечния край на големия пясъчен двор. Там от седмица стоеше слонът. Между краката му бавно течеше малката рекичка.

Мъжът застана пред неподвижната грамада. Закрепя нещо неразбираемо. Размахваше ръце. Но слонът не помръгна. Онзи продължи и очите му се наляха с кръв. Вдигна лопатата и започна да удря животното. Безмилостно. Изплю остатъка от цигарата и задиша тежко.

Слонът обърна глава към насъбралите се хора и започна с безразличие да поскубва от купчината трева. Ушите му, подобни на гигантски листа калацуум, бавно се побдигаха и спускаха.

Отдавна живееше тук. Често слонската памет вадеше красиви спомени от родната земя Таронга. Помнеше как неговата майка навеждаше глава и нежно го докосваше. Едрите, надут и розови зърна на корема ѝ пълнеха въздуха със сладникавия мирис на мляко.

Застанали в кръг, големите животни стояха с лице към саваната. Те носеха спокойствие на новороденото и никой не можеше да ги уплаши.

Последният ген на октомври беше от студентите. Внезапно с ноздрите си слонът усети познат гъх. Помнеше го – мириса на мляко. Срещу него стоеше малко русокосо дете. То беше преминало предпазната ограда и стоеше на последното бетонно стъпало. В протегнатата си ръка гържеше голяма жълта ябълка. Хоботът плавно се доближи до малката длан, взе подаръка, огъна се надолу и после се чу дълбоко хрускане.

Момчето го гледаше любопитно. Очите му крадяха от синьото на небето и ставаха още по-дълбоки и шарени. Вдигна двете си ръце и се готвеше да отвори уста.

– Ей, защо си сам? – изпревари го слонът.

– Не съм сам – отговори момчето. – Кажу ми... но не искам да ме лъжеш, става ли?

Слонът поклати глава в знак на съгласие.

– Защо, когато лошият човек те удря, ти стоиш? По-силен си от него. Не те ли боли?

Момчето замълча, а между двете му угрижени очи застана дълбока бръчка.

Слонът въздъхна.

– Можеш ли да пазиш тайна? – попита той.

– Мога – отговори детето.

– Един ден – заразказва голямото животно, – беше точно след големия гъжд, видях на онзи големия храст с лъскавите листа една мравка. Най-обикновена мравка.

Момчето погледна напътък.

– Едва я чувах – продължи той. – Беше вдигнала предните си две крачета като богомолка. Каза, че когато завалял големият гъжд, водата наводнила топлия ѝ дом. Отнесла всичките ѝ малки мравки. Останали две. Но от тях я деля мечещата вода.

– Помогни ми – молеше ме тя – да премина от гругата страна и да ги нахраня.

Момчето слушаше внимателно, а погледът му следеше блещукащата вода.

– Мъчно ми стана – продължи слонът – и аз реших да ѝ помогна, прекрчих мечещата вода и стоях неподвижно. Така за нея станах един голям мост. Тя преминаваше върху мен всеки ден, носеше им храна и после пак се връщаше. Това продължи много дълго, затова търпях болката, разбра ли?

– И аз щях да направя така – каза момчето.

Голямото животно много искаше да прегърне малкия си приятел с хобота, да го стисне нежно и да го погуши.

– Едва вчера – продължи да разказва той, – след дългия гъжд, изпратих мравките на сухо място. Бяха много мили. Покатериха се на най-високото листо. Вдигаха смешно крачета и пееха някаква песен. После наводоха глави. Благодаряха ми. Едва удържах сълзите си. Е, не ги удържах съвсем. Оттогава е това малко езеро.

Детето стоеше с широко отворена уста, невярващо. Слонът хитро му намигна.

– Майтап бе, Учили. Това си го измислих.

Детето се ухили с облекчение.

– Ето я моята тайна – разклати голямата си глава слонът и се усмихна с крива и смешна усмивка.

– Това, което ми разказа, е истинско – започна момчето. – Повече ми харесва от приказките. Затова вечер ще искам мама да ми разказва истински случки.

Слонът отново беше станал угрижен.

– Тук ми е тежко – поклати глава той. – Постоянно чувам гласове от моята земя. Липсва ми стагото. Някоя нощ ще избягам. Или пък – и шурока усмивка се разля на огромната му уста – можем да избягаме заедно, а? Ще те нося на гърба си... Аз съм много силен.

– Не мога – каза момчето, – имам куче и трябва да се грижа за него.

И пак погледна към големия храст. Единственото останало листо на върха се поклащаше, но нямаше вятър.

Петър Донеvски
ЮСУФ
Разказ

Докакто оправях отчетите си за деня, той влезе през едва откренатата врата и застана пред бюрото ми. Тихо и мълчаливо. Усетих, че това познато, но позабравено лице не се е отбило при мене случайно. Имаше нещо груго, което го водеше тук. Нещо, за което го издаваше и смутеният му поглед. Той гледаше ту към тавана, ту към картата на България, която висеше на стената зад бюрото ми. Погледнах го някак набързо. И се направих на много зает. Той продължаваше да мълчи. Мълчах и аз... Прехвърлих още няколко листа от бюлетина. Затворих пакеата и преместих телефона от единия го гругия край на масата. Станах, протегнах ръка, спрях радиоточката и го изгледах странично – от главата го колената, скрити в тесния му сив панталон.

Високо, едро момче, с рано проредяла руса коса. Дали от вълнение или смут, но лицето му, осеяно с дребни лунички, се зачерви и разговорът не потръгна. Иначе като го гледах, здрав човек като горун и набързо мислено се върнах назад (сигурен бях, че не греша), прецених, че той е от ония смирени, тихи и плахи хора, които са меки и добри, а хляба си само с труд изкарват.

Момчето не устоя на острия ми поглед. И ме погледна в очите. Леко се позасмя, измънка нещо като „Как сте?“, но усъмнило се в паметта ми, каза смирено:

– Дали сте ме вече забравили? Аз съм Юсуф, Юсуф Сърмалъ – и като погледна картата на България, добави. – Тогава аз бях малък... Живеех при баща си. Пасяхме юниците... Там, там... в Шарамполя... – Малко премълча и пак продължи. – До есента тичах след тях... А после вие уредихте погробностите и завърших техникума в Борован. Шофьор съм. Сега карам фатрома в Измир...

– М-м-м... га-а-а... – въздъгнах и отпратих поглед към ъгъла на стаята. – Знам и добре помня всичко – казах вече по-спокойно и го поканих да седне на близкия стол. И като погледнах в отворения прозорец отсреща, прииска ми се да го попитам кога е дошел и колко време ще остане в нашия град.

– За малко съм – усети въпроса ми младежът. – След два дни потеглям... Пътувам с група. Иначе билетът ми го Измир е скъп. Няма как да пропусна рейса. И там работата вече намалява... Ако не се явя навреме, ще ми вземат фатромата.

– Да, га... така е... Разбирам... – казах замислен – спомням си ония времена. – И пак замълчах.

Момчето седеше малко настрана. И прогължаваше да гледа картата на България. После погледът му се пренесе на улицата. През прозореца се виждаха насягалите по масите хора, които пиеха кафе. Той поддържа очите си над тях, но не за да ги разгледа – погледът му, пълен с грижа, се премести по клоните на прецъфтелите липи и кестени – после по алеите на градския парк. Обърна се и пак се загледа в картата на България. Въртеше глава, прекарваше пръст около яката на дънковата си риза, по която се стичаше потта, събрала се около шията му от топлото време.

Че беше топло, топло беше. Досещах се, че когато такива сенки наобикалят очните орбити... Това не е само от топлината. И не само това го притеснява. Върху младото лице се бе появила някаква грижа, в която плуваха и сините му очи.

– Ти-и-и... май нещо си траурен... Скръб ли някаква имаш? – едва изрекох и му посочих белега на ризата. Внимателно питах и тръпнех, гали не беше станало нещо с баща му, стария Юсуф. Неспokoйни времена бяха тогава.

– Имам – пророни момчето натъжено, – майка ми скоро почина...

– Така ли? Съжалявам за нея... Кога? Къде?

– Ами-и-и... там, там... В Турция стана това... А и баща ми... И той остаря изведнъж... То и времето... годините му се навъртяха, та сега и трудовият му стаж събираме... При вас изкара сегем години... До кметството ходих в Попица... пък документите щели да станат до седмица. Иначе всички в селото го знаят. Нали пасеше юниците... юниците, там, в Шарамполя.

Докато въртях телефона до кметството в Попица, за да помоля служителката да оправи документите на Юсуф, си спомних и за него, и за жена му.

– Да, м-га-а-а... Знам, знам тогавашните времена – казах може би за трети път и свих вежди, бършейки челото си кърпичка. – Знам баща ти, но добре помня и майка ти. Млада, хубава, здрава жена беше тя. Престоя малко тогава при нас... Но... хубава жена.

– Такова-а-а... то-о-о... Дълго и много плакахме за нея, а и сега много ни тежи.

– А как се случи? Познавам майка ти, здрава жена беше. И хубава....

– За мама ли? – сякаш се сепна момчето. – Мама... Тя просто не можа да понесе промяната. Когато да заминем за Турция, много неща ни обещаваха. Но и така не се получи. Напуснахме България и отначало се установихме в Истанбул. Хубав, богат град, с много народ, но ние не намерихме работа. Останахме си на голо. И чужди. После познати ни се обадиха. Тръгнахме за околностите на Измир, на гости бяхме. И все така – на гола поляна. Е, пак нашенци от България... съжалиха ни... Намерихме едно запустяло място в близък градец... С много труд и работа деннонощно, с икономии, за три години вдигнахме къща. Но мама все се притесняваше. Уж нищо ѝ нямаше, но засъхна. Често оставаше сама. Баща ми казваше, че понякога плачела. А когато се събирахме за вечеря, казваше, че сънищата все я връщали в Корница. Все около реката Места.

Момчето спря. Гласът му трепна, загледа се пак по насягалите в отсрещното кафене. Без да усеца, той триеше ту набръчканото си чело, ту брадата – небръсната с отдавна прореднели руси косми.

– Чок, чок пари – каза на турски език и прехана устни. – Всичките си пари дадохме на докторите, но файда... Йок. Сега и там е инфлация, и там работата стана към.

Замислен отидох до отворения прозорец и погледнах към шосето на юг. Между кичестите тополи пътят потъваше като в тунел, по който автомобилите летяха и оставяха по топлият асфалт сребристобелите си газови опашки. А встрани от пътя, някъде в ниското, се открояваха горуните, криволите на реката и ливадите на Шарамполя, където Юсуф прекарваше цялото лято с юниците. Тогава.

Юсуф, бедният Юсуф... Отишъл сега да си търси късмета в Турция. Юсуф, бащата, когото през времето на възродителния процес, в края на миналия век, бяха интернирали от Гоцеделчевското село Корница в Попица. Спомних си добре как един следобед ми го говеде председателят на съвета. Каза ми, че имал лошо досие от възродителния процес...

– Да го настаним във фермата... И виж там, да му търсят работа. Какво да е... Нещо там да се занимава... Пращат ни го...

И си замина. Чакаше го Москвича.

Спомних си... Всичко добре си спомних. Приех един огорчен от живота човек. На моите стремежи за сближаване и приятелство отначало той оставаше намусен и сърдит. Но аз не се отказвах. Винаги търсех поводу да го срещна през деня. И сега си го представям: лицето му беше младо, но загледа ли се човек отблизо, веднага се очертаваха гъстите сенки, обикалящи очите му. Сенки, които очертаваха умора. Най-се ядосваше, когато го викаха с новото му име Йордан.

– Юсуф, Юсуф се казвам... извъръщаше се рязко той и блещеше очи. – Такова по-о-о... Името не си го давам... – И как радостта изгря по лицето му, когато всички започнаха да го наричат Юсуф.

– Юсуф, Юсуф... хубаво ти е името Юсуф – смеех се и аз.

В такива моменти той бликаше от радост, тръгваше по оборите и помагаше на всички кравари, телчари, пастири... Кой от какво имаше нужда. А откакто му дадохме юниците и го пратихме на лагер в ливадите, усещах, че сред природата лицето му се променяше, озаряваше се от особена вътрешна светлина. Постепенно и ненаатрапчиво всички доловиха промяната и човечността му. Когато без да ме попита беше отишъл в съседното село, където също в кравефермата беше настанен брат му Ахмет, тревога се стаи в душите на всички кравари. Безпокояха се гали не са го прибрали в милицията и с облекчение въздъгнаха, когато на третия ден той се прибра в стопанския двор. Небръснат, уморен. Стоеше виновно, но усетил топлата ми усмивка, поруменя и спогели, че е бил при брат си, малко на гости. Дадохме му нови грехи, галоши... Казах му, че ще го откарам до лагера при юниците с джипа.

– Ама-а-а... такова-а-а... Да почакам реда си по кръводаряването... И-и-и... аз ще дам от моята кръв... Ще дам кръв... – и се запъти към медицинския пункт, където вървеше кампанията по кръводаряване. След десетина минути вече се връщаше към джипа и гържеше шоколад в ръката си. Даде от своята турска кръв и не попита кому ще се прелива тая кръв... На българин ли, на циганин, на турчин или на влах.

Мълчахме. И аз. И младият Юсуф, който не откъсваше очи си от шарената карта на България. Харесваше я. Усещах, може би очакваше да му я подаря. Виждах, че се вълнуваше, ставаше от стола и приближаваше към стената. Внимателно се вглеждаше. Полагаше ръка върху долния край, в ъгъла на Гоцелчевското поле, насочваше показалец на север, над Пирин, Рила, Софийско, Балкана, задържаше ръката си над Белослатинската равнина. Мълчеше. По мърдането на устните и израза на лицето личеше, че размишлява. После връщаше ръката си обратно, по същият път и отново заковаваше палец в долното течение на Места. Поглеждаше ме, завъртяваше глава и вече насочваше глани над Родопите, течението на Марица, стигаше до Одрин и спускаше ръка към Дараданелите.

– А-а-а... после... през Чанаккале, по брега на Средиземноморието се стига до Измир.

– Пак картата гледаш... – погледнах го с лека усмивка и закрачих из стаята.

– Липсва ми – навее очи младият Юсуф – липсва ми... и на мене, и на баща ми.

Знаех, щеше да се зарадва, ако бях откачил тази карта и му я бях подарил. Още повече щеше да се радва и баща му, когато я видеше окачена някъде в стаите на новата му къща в околностите на Измир. Но нещо ме стягаше. Главата ми забучаваше. Зелени кръгове се завъртяваха пред очите ми.

Излетях от стаята и се реех из полето, а после нагазвах в ливадите. Вървях направо и ровех къртичините, лутах се из свежата трева и усещах как топло ме галеха избуялите цветя. Но не, не... Тръсвах глава, сепвах се и отърсвах блуждаещи очи от тавана. Не бива. Така помислих още минута, но не му я дадох. Нека картата си стои на мястото. И да не заминава наникъде...

– Липсва ти казваш България?

– Да... И на мене, и на баща ми, и на много, които отидоха там. В Турция. Пък и ние там си говорим български помежду си.

– Знам много добре... В Корница, Гоцелчевско, имате голяма къща.... Двуетажна... Хубава къща...

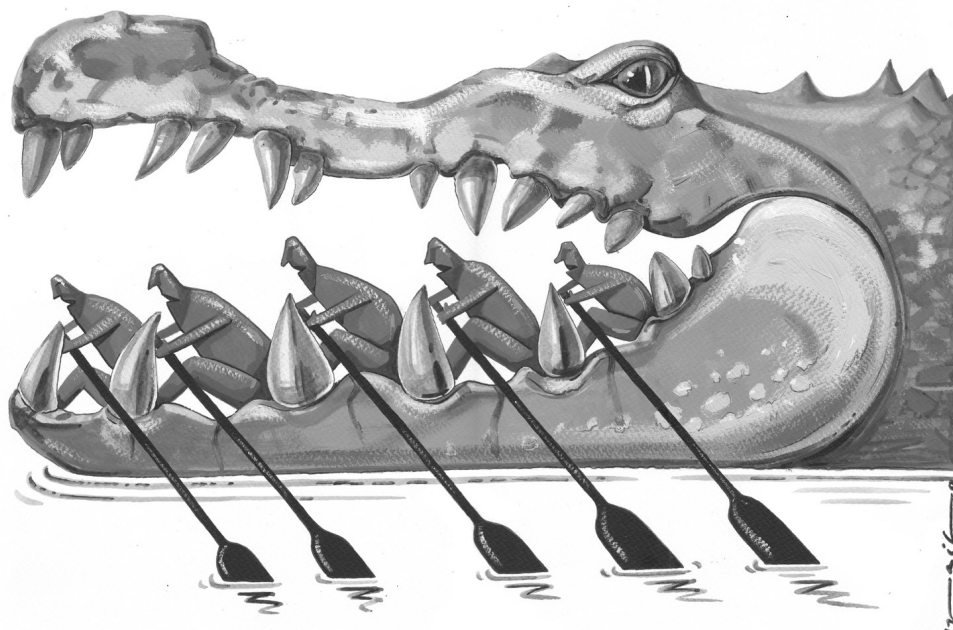
– Да, вярно е... Имаме хубава къща. А в Турция заровихме мама... Как да я оставим сама?

На залез слънце изпратих Юсуф до автобусната спирка за Попица. Беше топло. Привечерният лилав зрач легаше по градските улици. Кафенетата светваха и се пълнеха със своите клиенти. Гъстият листак на липите и кестените в градския парк потъмняваше. Над бауриите и близкото Кърчово бранище тук-там изгряваха галечни звезди. Някъде из криволиите на реката хлопаха чановите на закъсняло стаго.

Цяла седмица след тая среща не можах да заспя. Ставах, излизях на терасата и дълго гледах шосето за Попица. Пълният кръг на луната беше спрял над заоблените баури, в ниското бяха ливадите, скрити в криволиите на тихата река. Ярката светлина огряваше върховете на горуните по Козарска могила и Рамулов баур, сенките падаха в тихите води на Скъм. Цигареният дим още държеше клепачите ми отворени. Главата ми те-

жеше, но мислите за някогашните ни дни възкресяваха спомена за Юсуф и момчето. И сега виждах Юсуф как кротеше животните по хълма към Свинския шумак. Тръзвах към него. Пътят криволичеше покрай стари върби, които при залез слънце спускаха сенки и ставаха чудно красиви. И сега слушах медния звън на чановете, които Юсуф беше навързал на по-егрите животни. Те звучно пееха, когато юниците слизаха към кошарата, в летния лагер край реката. Виждах и онова босоного русо момче, което се мушеше между животните. Помня, че за него в началото на есента уреждах подробностите да бъде ученик в техникума в Борован. Сега някогашното момче караше фягрома, работеше в строителна фирма. Ремонтнаше пътища някъде в околностите на Измир... И продължаваше да живее в мислите си с България.

*Юни 2022 год.
гр. Враца*

Ивайло Цветков • „Смело плаване“

Юлиян Ризов
ЗАПОЗНАНСТВО
Разказ

Бяха съученички в гимназията. Градът в тия години бе тръгнал да се развива и разхубавява. Започна строежът на новия театър, опънаха се жиците за тролей, зачу се приказка, че в края на града ще правят автописта, която хем ще изпитва новите автогуми, хем ще кандигатстват за кръг от Формула 1. По улици и тротоари бързаха весели и усмихнати млади и стари хора. Заговори се, че ще се гради и мост над Дунава. Елисавета и Магдалена учеха последна година и правеха планове къде ще кандигатстват. Живееха в един квартал и през годините бяха станали много добри приятелки. Обикновено женското приятелство не издържа дълго, но те двете си бяха допаднали и се разбираха много добре. Заедно бяха по купони, гостуваха си. Изведнъж дойдоха промените и всичко рухна. Младите се разбягаха по София и по света. От този регион най-много отидоха в Испания. Дори имаше автобус, който всеки петък пътуваше за Мадрид. Първа тръгна за Испания Елисавета. Брюнетка, с къса коса, пъстри очи и много оправна, бе седнала в едно малко, но уютно заведение, на фона на тихата музика, пийвайки си кафето, тя говореше на Магда: – Маге! Тук вече няма живот! Искахме да кандигатстваме! Но сама виждаш какво стана с цените за семестрите! Нашите нямат възможност да ме издържат! А ти си имаш Панталей, сигурно и вашите няма да те оставят, ако почнеш да учиш! Но мен нито има кой да ме издържа, нито пък си имам приятел, заради когото бих останала! Знаеш че с Никодим нищо не се получи! Много ме командореше, а и бе голям нервак! Така че, мила, в най-скоро време ще вдигам гълъбите за Мадрид! А в Мадрид отиде и е много добре една моя братовчедка! Изидора – виждала си я. Та тя ще ме поеме там. И запомни: в граднката на катедралата „Сан Исидро“ се събират българите от Мадрид! Ако някога се случи и ти да дойдеш, ела там! Няма начин да не се оправаш... Ама какви ги говоря? Още като се устроя там, ще ти се обадя и ще ти дам телефона и адреса си!

– Ели, знаеш че никой не се жени без причина! Аз засега нямам толкова неотложна причина. Ще видя и с Панто как ще се развият нещата... Той има добра работа, изкарва и добри пари. Поне засега. Но много обича чашката. А пийне ли, става заядлив и все го избива на кавги! И е голям самохвалко! Не търпи чуждо мнение! И говори, говори! Говори много, а не казва нищо! Иска с него да изгрява и залязва слънцето, та ще видя... Ще почакам. Казваш, че моето било сигурно. Че кое, мила ми Ели, днес е сигурно? Сигурни днес са само две неща – смъртта и неприятностите! Всичко друго е случайност, вероятност! Може да дойде, може и да не дойде късметът в

доброто! Може да се случат нещата с Панталей, може и да не се случат! А за да се научим, единственият начин е да опитваме. Защото ако не сме опитали, след време ще си викаме: „Абе защо не опитах?“ А иначе както казват старите хора: „Смъртта и проблемите хич не ги търси! Те сами ще те намерят, където и да си се скрил!“ Е, мила Ели! Пожелавам ти да си здрава и да не губиш куража и самочувствието, което имаш! А твоите ще ти стигнат за цял живот!

Разделиха се и всяка по своя си път. След време Елисавета ѝ се обади, че била на квартира при много добра, възрастна испанка. Започнала работа в някакъв хотел като камериерка и успяла да запише да учи заочно. Магдалена реши да изпробва късмета си и се ожениха с Панталей. Заживяха при него. Къщата бе на неговите родители. Беше голяма и просторна – на два етажа, с два гаража и хубава градинка отпруг. Родителите на Панто бяха я разпределили така, че половината да е на сестра му, другата част на него. Родителите и сестра му бяха музиканти. Много възпитани, сговорчиви и добри хора. И Магда вътрешно се чудеше на кого ли се е метнал Панто. Беше повърхностен и елементарен. Падаше си по чалгата и по пиянските и комарджийските компании. Ако не бе елементарен, можеше да мине и за бохем. За съжаление Магда не успя да го изтрае повече от две години и както набързо се ожениха, така и набързо се разведоха. Магда се убеди колко вярна била приказката, че след като не си на верния път, има ли значение дали крачиш или подтичваш по него! Магдалена имаше и ум, и тяло, което не бе създадено надве-натри! Господ при нея хич не беше икономисвал материалите. Но за съжаление – Елисавета преди време бе права, като ѝ казваше, че хубавите ябълки, понякога и свинете ги ядат!

Градът отдавна бе попустял. И където и да идеше, все ѝ се струваше че я одумват зад гърба ѝ. На един семеен съвет в къщи, по повод нейното положение, баща ѝ каза:

– Магде! Ти поне опита! Е, не се получи! Но знай, че човек има в живота си само два дни, когато не би могъл да направи нищо! Вчера и утре! Вчера, защото е вече минало и заминало! И утре – защото не знаеш какво ще ти поднесе животът! Често ни говориш за свободата! Да си свободна, сама да решаваш едно или друго! Е, това в живота почти го няма! Винаги, мила, зависиш от някого или от нещо! Съобразяваш се и зависиш от някого или от нещо! И свободата, за която си мислиш, ще разбереш, че тя съвсем не е това, за което си си мечтала! Оплакваш се, че животът не бил ласкав към теб! А не ти ли е минавало през ума, че така Бог изпитва такива като теб? Е, не се справи, мила! Засега! Но ние сме с теб винаги! Каквото и да решиш, където и да отидеш! Разбраха се да се свърже с Елисавета и да замине и тя в Магрид. Още повече, че там ще има добра подкрепа в лицето на Ели.

– Иди, чего! Иди в Испания! Там е хубаво и уредено! И хората са дружи, по-добри от нас, българите! Там, чул съм, че я няма нашата злоба и завист! Дано се уредиш и ти в живота! Дано там имаш повече късмет! И не забравяй гроба на дядо ти Симо! Не забравяй и моя гроб, чего! Знай, че освен теб, много съм обичал и България! Затова и не останах преди много години в Мюнхен, когато работех като младеж там в бирената фабрика! Затова и не останахме с майка ти в Чехия, когато поработихме и там няколко

години! А можехме! Хората ни молеха да останем! А там, както и в Испания, чедо, я няма нашенската злоба, завист и омраза! Там има ред, дисциплина и съзнание. Пишман политици я бастисаха хубавата ни и уредена България! Тя пак ще се оправя, чедо, ама няма да бъде скърво. Така че, иги, мила, иги в Испания! Магда се свърза с Елисавета и замина. Известно време поживя при Ели. Започна работа и тя в добър и уреден хотел и то като администратор. Много бързо научи испански, а английският ѝ бе почти перфектен. Езиците ѝ се отдаваха, и а и бе благодарна на родителите си, че я учеха на английски още от малка. В един от почивните им дни, Магда и Ели, седнали в малко и уютно бистро, си говореха. Повече говореше Елисавета. Тя по принцип си беше бърборана, но сега бе намерила благодатна тема.

– Е, Магге! Уредихме физическото ти положение! Давай сега да помислим и за душевното! Нещо по тънката част! Време ти е вече! Аз както знаеш си намерих много добро гругарче – Хуан! Знаеш го вече! Но аз му викам Иван, Ванчо! Така е преведено на български! Та га се поогледаме и за теб нещо, а?

– О, Ели! Толкова се напатих с онзи дебил, Панто, че вече се мисля за стара!

– Остаряването мила е привилегия, отказана на мнозина! Мнозина, грага, не достигат до старост! Независимо какви са били – художници, певци, артисти, политици или шофьори! Но за теб гумата старост е още мъгливо понятие! Още минаваш към младите, а и ловиш окомото! Остави на мен да преценя! И разгеле заговорихме на тая тема, та се сетих, че наскоро нашата компания се запозна с един млад човек, дошъл съвсем наскоро от България. Не му запомних името и от къде е, но от време на време се виждаме в граднката на катедралата.

– Само да не е някой грозник! Знаеш, че имам алергия към всичко грозно – било мъжко или женско!

– Абе не е първи красавец, но е приятен, семпла физиономия, строен и добре и с вкус облечен!... Абе какво съм ти заговорила за него? Като го видя ще му определя среща в това бистро! Тук, отвън, на външните маси, за да го видиш отдалеч! Пък каквото стане... Изпиване на едно кафе, още нищо няма да значи...

Уточниха се и тръгнаха да се прибират, защото навън бе излязъл ветреца и започваше да се смрачава.

Изминаха близо две седмици от разговора им по тая тема и Магда почти бе я забравила, когато един ден Елисавета дойде при нея на работата ѝ. Каза, че са се видели с въпросния млад човек и са се разбрали за в неделя, преди обяд да се срещнат в бистрото „Стария кон“.

В определения ден и час, Магдалена облечена и издокарана, приближаваше бистрото. Отдалеч забеляза Елисавета, която бе с лице към нея. Срещу нея, с гръб към идващата Магда бе сигнал млад мъж, по риза с къс ръкав и коса, вързана отзад на опашка. Колкото по приближаваше масата им, толкова тази мъжка фигура ѝ се струваше по-позната отнякъде. Тя застана на две крачки от тях и зачака. Елисавета я видя и скочи.

– Запознайте се! – и тя с жест посочи на кавалера си новодошлата. Мъжът скокна и се обърна с лице към Магдалена. Беше Панталей!

Коста Радев

КОСТИЛКИ

Пет миниатюри

– Да се кача ли? – хрупкаво попита той, когато стигнаха до вратата ѝ. Тя трепереше от възнение. Стискаше ножа в джоба си, потната ѝ длан гореше. Всеки път беше така – страшно и сладко.

– Защо пък не? – отвърна. Топлата стомана на острието потръпваше нетърпеливо. Тя бързо го целуна и влезе в тъмния вход. Мъжът я последва, топлината на целувката се разля по тялото му. Пресъхналата му уста задиша дълбоко, търсейки възшебния мирис на кръв.

– Игваш ли? – запита тя. – Много е тъмно.

– Тъмно ли е? – изненада се вампирът. – Игвам.

„Фирма организира протести, шествия, митинги, метежи, пучове, бунтове, преврати, въстания и революции. Цени по договаряне.“

Светът си отгърна: най-сетне стана известен единственият жител на Земята, когото световната лотария определи да придружава американските астронавти в полета им до Марс.

Оказа се бай Гочо от Нови пазар.

Градът бе наводнен от журналисти, къщата на бай Гочо бе отцепена, пропуснаха само посланика на Щатите и представител на НАСА. Бай Гочо ги посрещна, наля ракийка и запита:

– Колко ще трае ганганията?

– Две години – обясниха му. – Отиване и връщане. През това време ще ти вървят командировъчните, осигуровките и стажа за пенсия.

– Хм, това добре. А колко личен багаж мога да взема?

Насаджията се замисли и отсече:

– Двайсет килограма максимум.

– Тая вашта няма да стане – отрязва бай Гочо. – Това са две години бе, човек, седемстотин и кусур дни. Сто грама на обяг и три по сто вечер – колко прави туй? Минимум триста кило ми трябва. Без красавиците. С други думи – калпава ви е ракетата.

И като отпрати набързо гостите, бай Гочо полегна докато гойде ракиеното време. А след месец НАСА проведе нова лотария и определи груп късметлия за космическата слава.

Беше пенсиониран свинегледач от малко селце близо до канала Москва-Волга.

Семейното тържество бе в разгара си.

Възрастните наблюдаваха деца и внуците, слушаха закачките и смеховете им, преглъщаха и врявата на най-малките.

„Колко са глупави! Боже, колко са глупави“ – мислеха възрастните. – „И ние ли сме били такива?“

Младите наблюдаваха крагешком старите и си казваха:

„Деле, колко са изкуфели тия гъртаци! Сигурно и ние ще станем такива.“

Всички имаха право.

Кирил ми поиска пари на заем. Трябвали му за нещо. Дадох му с удоволствие. Двамата сме като братя. Неразделни и прочие. Жена ми се зарадва. Приятно ни беше да сме полезни.

След седмица реших да поканя Кирил и съпругата му на гости.

„Недей – каза жена ми. – Неудобно е. Ще помисли, че си искаш парите.“

Малко след това Кирил позвъни да ни покани у тях, да гледаме мач.

„Не върви – категорична бе жена ми. – Ами ако не може сега да ни върне парите? Ужасно конфузно, уж сме отишли за това!“

Пак отказахме. После още веднъж. Накрая жена ми каза:

– Не е редно да се събираме с тях, докато не се изчисти въпроса с парите, нали? Инак излиза, че го преследваме“.

След година получих пощенски запис от Кирил. Цялата сума.

„О, най-сетне! – изсумтя жена ми.

А Кирил?

Не знам. Не сме се чували и виждали от много, много време.

Жената поспря пред вратата и погледна към мене. Кимнах и от учтивост приближих. Знаех, че живее накрай селото, мъжът ѝ я биеше и тормозеше, а преди дни беше умрял, за облекчение на всички.

Чух за мъжа ти – казах съчувствено. Тя кимна.

В петък го изпратихме.

И ревна. Отдавна не бях чувал толкова искрен, разкъсващ плач. Налях чаша вода от градинската чешма, тя отпи, намокри шепи и поизбърса очите си.

– Ако бях се обадила в болницата – изхлупа – още можеше да е жив. Ама той... Като вдигнах телефона и ме наби. Такъв беше – ако е нещо болнав или кисел, удряше. Ами мъж.

И пак ревна.

– Е – опитах да я успокоя – и той се отървал, и ти. То живот ли е било? Тя ме погледна с мокри, безцветни очи между бръчките.

– Не е тъй то. Ми живот. На кого животът е хубав? Проклет бил мъжът ми. Биел. Не работел, пиел. Ама тогава, навремето – знаеш ли какъв мъж беше? Като дойде за пръв път в село, всички моми полудяха. Всички! Побърка се туй пусто село! Само аз се бях скрила в двора и не си показвах носа – щото бях най-дребничка, пък и бедна, пък грозна! На нищо не приличах, как да се покажа сред хубавиците. И какво стана? Намери ме, извади ме навън и обиколи два пъти селото подръка с мене – само гето не умрях. И ме взе. В неделата се оженихме, във вторника ме наби за пръв път. Ама гума не казах! И тъй тръгна – досега. Такъв-онакъв, ама прег всичките красавици мене избра, мене взе! Дребното и грозното. Затова плача! Може и от благодарност да е. Пък животът и с бой, и без бой, ед-накво бързо минава.

Сянка от усмивка пресече лицето ѝ:

– А ботушите му – го коленете чак. Черни, на вакса миришат. И като стъпва – скърцам! Скърц-скърц – чак от улицата се чуват. И все накъм мене идват.

– Прекрасни бисери! – изгруха свинята. След нея загрухтяха и други, клатейки одобрително зурли. Скоро бисерите заеха водещо място в свинската естетика. Година по-късно свинете харесаха нещо друго и напълно забравиха за тях.

Но за бисерите мимолетното възхищение остана единственото признание. Те дори обявиха свинската година за свой златен век. И съвсем не забелязваха, че отдавна вече са окаляни, мръсни и миризливи, сякаш преминали току-що през свинските черва.

„БЪЛГАРСКИ НАРОДНИ ПЕСНИ“ ОТ БРАТЯ МИЛАДИНОВИ

„Български народни песни“ е сборник с текстове на народни песни от различни части на българското землище, съставен от братята Димитър и Константин Миладинови от Струга. Той е издаден през 1861 година в Загреб под заглавие **„Български народни песни собрани одъ братья Миладиновци Димитрия и Константина и издани одъ Константина. Въ Загреб в книгопечатница –та на Ал Якича 1861.“**

Сборникът е замислен още през 1840-те години. Димитър Миладинов е насърчен от руския славист Виктор Григорович, който посещава Охрид през 1845 година, среща се с него и двамата отиват заедно в Струга, където Григорович записва българска песен, чува от майката на Миладинов. Димитър обещава да изпрати някои фолклорни песни на Григорович. Това може да се види от неговото писмо от 25 февруари 1846:

„Изпълнявайки вашите препоръки аз не щадя усилия за поощряването на развитие на българския език и българските народни песни според вашата поръка са много големи. Не преставам да продължавам изпълнението на моите обещания към ваша милост, защото ние българите спонтанно се стремим към истината“

Академик Петър Динев в предговора си към изданието на сборника от 1981 година пише:

„На 20 август 1852 година Димитър Миладинов до Александър Екзарх съобщава, че Виктор Григорович записал от майката на Миладинови „една българска песма“ и продължава, че Григорович настоятелно го молел да напише „граматика на говоримия днес български език“.

Константин Миладинов от своя страна е насърчаван от българските студенти в Москва (Любен Каравелов, Райко Жинзифов, Сава Филаретов, Сава Попович и други) да издаде сборника там, но не успява да намери руски издател, понеже песните са написани на гръцката азбука. Брат му Димитър продължава да му изпраща нови материали и през 1860 година Константин се обръща с писмо към хърватския католически епископ Йосиф Щросмайер, който симпатизира на българския народ, с молба за помощ. Щросмайер се съгласява, при условие, че книгата да бъде напечатана на кирилица:

„Гърците са гонесли на вас българите много нищета и проблеми; това е начинът, по който вие трябва да се откажете от тяхното писмо и да презърнете кирилицата“.

Заради ключовата подкрепа на Йосиф Щросмайер, сборникът е посветен на него, като на „великодушен покровител на народната книжнина“, а в началото на книгата е поместено благодарствено писмо на Константин Миладинов до Щросмайер, в което между другото се казва:

„Ваша Превъзвишеност и Пресветлост!

Преди няколко години Българските песни вече събрани, още много време биха стояли закопани в неизвестност, ако не беше високото Ваше участие... Ваша Превъзвишеност благоизволи да обърне внимание и на най-южните славяни Българи и да покаже великодушно участие в издаването на това общополезно съкровище...

При такива сияйни Ваши услуги на книжнината се осмелих да посветя на името на на Ваша Пресветлост това собрание от народните песни...
Найпокорни слуга К.Миладинов“

Какво съдържа Миладиновият сборник „Български народни песни“?

В сборника са поместени 660 народни песни в 23 559 стиха, разделени на 12 части: героически, хайдушки, любовни, митически песни и други; легенди, описания на сватбени описания и детски игри, български имена от различни краища на българското землище, поговорки и гатанки. В предисловието се споменават 2000 редки думи и 11 песни, написани с нотите, които после отпадат поради увеличението на обема на сборника.

От прегговора личи, че песните в сборника са на различни диалекти на българския език, като повечето от тях са събирани от македонските предели: Струмишко, Кукушко, Стружко, Битолско, Прилепско. Но в сборника са включени и песни от Панагюрско и Софийско. Според това, което Миладинов сам пише в сборника: „Най-повече песни са събрани от Струга, Прилеп, Кукуш и Панагюрище. Богатството на песните е неизчерпаемо.“

Между помагачите при събиране на песните е бил и българският поет Райко Жинзифов от Велес. Други сътрудници на братя Миладинови (например Васил Чолаков) са предоставяли песни и извън границите на географската област Македония.

След публикуването на сборника, братя Миладинови са арестувани от османските власти и са отведени в Цариград. Михаил Хитрово, Чарлс Калверт и особено Щросмайер протестират срещу преследването им. В писмо до австрийския министър на външните работи граф Рехберг Ратенльовен от 29 октомври 1861 година епископ Йосиф Щросмайер пише:

„Преди няколко месеца той (К. Миладинов) отпечата в Загреб български народни песни, които той и неговият брат Димитър бяха събрали. Тия песни, както обикновено биват народните песни на славяните, са почерпани от историята и обичаите на народа и представляват стихове от най-невинно естество; при всеки културно изостанал народ народните песни са първото начало за един по-издигнат културен живот. Отпечатването е извършено в Загреб на мои разноски. След отпечатването на тия песни гореспоменатият млад човек се завърна в родината си, за да предаде на сънародниците си плода на дългогодишното си неуморно приложение. Всяко управление, ако не възнагради такава заслуга, то би поне я похвалило; но турското правителство, както обикновено, има съвсем други възгледи и както съобщават вестниците, конфискувало трудът и наредило да се арестува и да бъде отведен невинният Миладинов в Цариград, където той се намира затворен вероятно и сега.“

По-късно, спомняйки си среща с Константин Миладинов във Виена, Щросмайер пише:

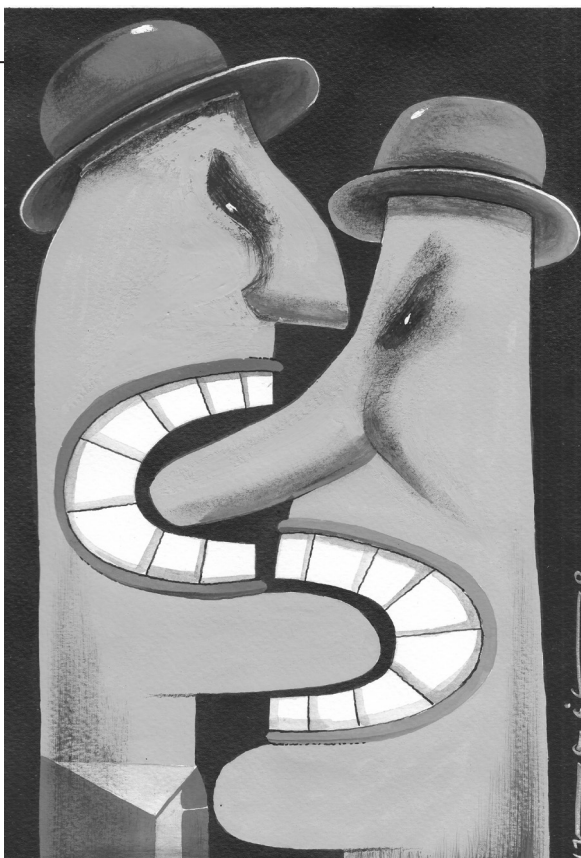
„Винаги съм обичал и почитал достойния, здравия по ум и сърце и особито пък трудолюбивия, непорочен и честен български народ, и мога каза, че споменът за покойния Миладинов (Константин) всякога ми трогнува сърцето. Той ви бе момък скромнен, мил, трудолюбив, невинен и крайни родолюбец – същи и жив образ на достойния свой български народ...“

Сборникът „Български народни песни“ на братя Миладинови е получавал многобройни възторжени отзиви през годините от най-видни обществени и творчески личности. За него пишат Йосиф Щросмайер, Любен Каравелов, Кузман Шанкарев, Райко Жинзифов, Петко Славейков, Петър Данчов, руските учени Ал.Рачински И.И.Срезневски, Михаил Арнаудов, Иван Шишманов, Иван Вазов, Пенчо Славейков, Добри Войников, Стоян Михайловски, Петър Динев и много други.

Нека винаги си спомняме за това ярко събитие – „Български народни песни“ на братя Миладинови – в историята на българската възрожденска книжнина!

Пламяк

Ивайло Цветков •
„Спор“

Иван Сестримски

(1916–2004)

МАРА БЕЛЧЕВА

Едва ли Мара Белчева би оставила име в историята на българската литература, ако да не е била срещата с Пенчо Славейков през един хубав майски слагобег на 1903 година. Тази среща е „звездният миг“ в нейния живот, когато веднъж завинаги, докрая на дните ѝ, се определя житейският ѝ път. Защото се ражда и развива по-нататък като поетеса и културна личност под сянката на Пенчо Славейков. Цял живот тя остава да се грее на огъня, който гори в творчеството му, и да носи в своята светая светих духовните му завети, неговите поетически скрижали.

Мара Белчева и Пенчо Славейков са се познавали още от най-ранна възраст, тъй като някакъв стар „достлук“ е свързвал семействата им. „Познавах го от дете – отбелязва тя в спомените си. – Тогава той беше малък, къдрав, чер, пъргав и често минаваше под прозорците на училището, дето леля ми беше учителка, а брат му ни учеше да пеем „Боже, княза пази“ – химна за посрещането на първия български княз в Търново. Той ти-чаше подир нас, момичетата, подкачаше ни, както другите, и дори повече от тях.“ Все така бегло, мимоходом, като далечни познати са се срещали и по-късно, след заболяването на Пенчо Славейков, но тя не обръща внимание на момчето, „завряно в къта и заровено в куп книги“. Само веднъж, когато вече младият поет се бил върнал от Лайпциг, се виждат случайно във Враца. „Кой знае – припомня си тя две десетилетия по-късно – дали Враца е чувала някога подобни разговори в градската градина – такива думи, и весели, и скръбни в тишината на една интимна лятна провинциална вечер.“ Тази приятелска беседа оставя по-трайни впечатления у младата вдовица, облечена в черно. Но ето идва този съгбоносен майски следобег, когато един братовчед на Мара Белчева го довежда удома ѝ. Тя се готви да заминава за чужбина, багажът ѝ вече е стегнат, след някой и друг ден ще тръгва...

– Не бях го виждала с години и чувах сегиз-тогиз смътни думи за него, неопределени мнения – разказва Мара Белчева. – Бил мълчалив. Нея вечер не можах да кажа дума. Казвам вечер, защото денят отдавна се мина,

мина и вечерта в нощ, а той все така разправяше. Как е невнимателен и може ли толкова дълго да се стои! Невизитни грехи, невизитни обръщения, думи понякога на ръба на неприличията, па някога и през ръба. Едната му обувка отдолу протъркана; и ръката му все вие и опъва брадата, кой знай откога небиждала ножица.

Същински Йеремия, слязъл от потон на Сикстинската капела! Пророк или народен трибун би станало от него си мислех, като гледах рошавата му глава. Нещо говори, нещо цитира, повръща се пак, допълня, отбие се подир някой детайл, завърне се тъкмо когато не чакаш...

И тъй до късна презнощ. Европейски образованата и възпитана гама е изненадана, смутена, очарована – въпреки плебейското държане на поета, скаран завинаги с протоколната вежливост. Нима този необикновено умен и културен събеседник, този пленителен волнодумец, който смесва в един прелестен хаос „живот, поезия, политика, знайни и незнайни мене хора“, е някогашното невръстно момче, пъргаво, закачливо, къдрокосо, гизащо „прахоляка по севлиевските улици с моите братчета? И сега, слушайки този небрежно облечен негъгав човек, тя усеща, че я облъхва някаква мъгъща творческа стихия, онова творящо начало, някаква духовна красота и сила, магнетизма на рядка, оригинална мисловност, самобитността и пълнотата на една неповторима реч. Трудно, невъзможно е да се каже какво става през тези няколко часа, какъв духовно-интелектуален контакт се създава, какви незрими връзки се установяват между красивата млада вдовица, почитателка на изкуството и литературата, жадуваща да даде по-висш смисъл на съществуването си, и създателя на „Епически песни“ и „Блянове“, признатия ръководител на литературния кръг „Мисъл“, непримиримия критик на пусталата българска действителност. Но тази нощ Мара Белчева няма да заспи спокойно. Тя смътно долавя, че образът на поета вече се е настанил в съзнанието ѝ. Ала все още не знае, че той властно е навлязъл и в живота ѝ, че коренно ще промени съдбата ѝ. Едва ли ще разбере тя това и при втората среща след няколко дни, и при третата... Въпреки че куфарите, приготвени за път, са вече разтворени и че „денят на заминаването се изгуби измежду горещите дни на прашното софийско лято“. Така започва приятелството на Мара Белчева и Пенчо Славейков, влязло в историята на българската литература. „*Моята дружба с Пенчо – признава поетесата – беше дружба на мисълта: дружба на литературни и художествени впечатления или на впечатления от живота, които водят към изкуството.*“ От това духовно общение между тях, от техния духовен брак се раждат стиховете на Мара Белчева, нейните тихи песни.

Тази дружба оплодява творчески не само Мара Белчева. Тя действа благотворно и върху Пенчо Славейков. По това време смелият воин, работоборствувал на много литературни фронтове, решил да изчисти авгиевите обори на българската култура и да наложи нови, модерни естетически идеи, преживява периода на идейно-нравствена криза. В продължение на няколко години той упорито и жлъчно иронизира „светостта“ на редица литературни капища у нас, отрича с едни замаха литературно-художествените постижения на цели поколения, напада и безапелационно сразява

– и то с ядовит език, с обидно-саркастична образност – творчеството на известни писатели. Съвсем естествено е нападателите да отвърнат със същото. Той става прицел на остри атаки и обект на люта омраза. От друга страна, условията, при които е принуден да работи, са съспензивни – той пише само нощем и за сън отделя само четири часа. Злословията, непризнанието, умората, болестите му, цялата пошла действителност предизвикват у него едно състояние на потиснатост, на колебания, на съмнение в призванието му, на идейно-творческо стъписване. Така той стига до закана да махне с ръка на всичко, да обърне гръб дори на онова, което след боледуването през 1884 година му е дало воля за живот и го е направило твърд в бедни и неволи, което събира като във фокус всичките му упования и мечти – поезията. В резултат на тази депресия той изразява намерението си да свърне по друг път, да изостави литературата.

В това състояние на потиснатост, на идейно-морална и творческа неустойчивост започва дружба му с една жена, която се е противопоставила на княжеското „благоволение“, отказала се е от материалното благополучие на придворна гама и е петимна за друг, по-чист, духовно-нравствен, интелектуален живот. Тази дружба го успокоява, връща му вкуса към светата мъка на творческия труд, пробужда силите и мечтите му за културен подем. И сега отново, с не по-малко самочувствие и с още по-голям подем на духа той подхваща полуизоставената си работа на поет, която е осмисляла живота му, крепяла го е, водила го е по неведомите пътища на изкуството, на поезията. Дружбата му с Мара Белчева създава онзи нравствен климат, тъй необходим за всеки творец, онова душевно предразположение, което води Пенчо Славейков до сътворяването и появата на „Сън за щастие“ – *„Едва след нашата среща – отбелязва Мара Белчева – в 1904 г. Той започна да приготвя за печат сбирката „Сън за щастие“, която след дълги преговори с Хр.-Дановата печатница биде най-сетне печатана в 1907 г. В Тутракан... Същата година излезе на свят и сбирката „Епически песни“ – 25-годишният му труд, в която сбирка влизат и „Блянове“, основно преработени.“*

Сам Пенчо Славейков признава творещата сила на любовта му към Мара Белчева. В едно писмо от Париж, писано няколко месеца след тяхната първа среща, като говори за характера и възвишеността на тяхната взаимна обич и за нейните духовни рожби, поетът прави признание в стила на своята лирика: *„До зима ще имаш и друга – моята песен. Лъхти към мене твоя аромат, теменужено, и не след много ние ще имаме рожба, за която ще ни завиждат всички, що знаят да ценят хубавите рожби на духа. То е моята „Кървава песен“ – родена по желанието на Мара, творена за нея. Хубавите рожби са рожби на чудо – и чудото тук е, че жената оплоди мъжа!“*

Известно е, че ранният творчески замисъл и въобще началото на „Кървава песен“ са възникнали още през деветдесетте години на миналия век. През това десетилетие Пенчо Славейков на няколко пъти подхваща поемата си и я изоставя в очакване на по-добри дни. От това писмо става ясно, че поетът се връща към своя отколешен замисъл едва след срещата си с Мара Белчева и че това връщане към творбата ще да е инспирирано

до голяма степен от нея, за което има догадки в писмата на Пенчо Славейков. Изглежда, че сега вече поемата се е доизяснила в съзнанието му, че идейно-художествената ѝ концепция ще да се е дооформила по-пълно и внушително, че в нея той е видял вече съвсем неоспоримо и решително една бъдеща творба, която може и трябва да стане дело на живота му. Иначе той не би говорил за нея с такова увлечение и увереност. Това е още едно доказателство, че началото на обичта му към Мара Белчева поставя началото на нов етап, най-зрелия и плодотворен в живота му, когато Пенчо Славейков се изгражда окончателно и се утвърждава като един от първенците на българската поезия, като един от големите строители на българската литература и култура.

Би било пресилено да се каже, че Мара Белчева е била чужда на каквито и да било литературно-творчески изкушения до срещата си с Пенчо Славейков. Би било пресилено и в противоречие с фактите на живота, на интелектуалното развитие, на духовните ламтежи на Мара Белчева. Напротив, не са малко свидетелствата за интереса ѝ към изкуството и литературата, за стремежа ѝ да живее в света на духовното, за поривите ѝ към някаква литературно-културна изява, останали може би дълго време смътни, неоткристализирани в по-определена форма. Ще мине време и попаднали вече на благоприятна почва, тези пориви, а не е изключено и опити, ще добият по-точни очертания, ще се излеят в по-ясни форми, ще се превърнат в стихове, които малко или повече имат място в нашата литература.

Мара Белчева произхожда от род, който е дал своя пай в нашето културно възраждане. Дядо ѝ, хаджи Ангел Иванов, е възрожденски деец и книжовник, учил в гръцката семинария на остров Халки и следвал в Атина. Търговската професия, на която отделил близо двадесет години, не прекъсва интереса му към просветата и културата, не го превръща в самодоволен, преуспял еснаф. Не е угаснала у него искрата на културно подвижничество, не е пресъхнала любовта му към книгата (на младини е бил учител в Севлиево), желанието да подпомогне своя български род. Никога не помръква духовно-патриотичното начало у него. Нещо повече – с течение на годините то постепенно набира сили и един ден, неочаквано за мнозина, взема връх над сухия практицизъм и хаджи Ангел Иванов, почетният севлиеВСКИ търговец, захвърля търговските тефтери и се отдава на книжовни занимания с чистата радост и упоритостта на новооглашения. Отдавна той мечтае и говори да се замени гръцкото духовно пение в черквите със славянското. В това той вижда мисията си на просветител и книжовник. Ето защо се заема да издава и разпространява своите псалтирици – едно наистина крупно издателско и авторско дело. От 1857 година до 1875 година включително той съставя, превежда, съчинява и издава шест тома в седем книги, общо 2023 печатни страници. Първите два тома са превод от гръцки, а от третия том до последния е отбелязано върху титулната страница „Сочинися по новата метода на Славянския език от Ангела Иванова СевлиеВца...“. Това издание, както и цялото му книжовно и просветителско апостолство му струват скъпо –

спестеното от търговията бързо се стопява и така той се самоосъжда на оскудия, на тежък живот. Но той не само издава книгите си, но и сам ги разпространява из страната, той е пътуващ книгопродавец, продължител на традициите, създадени от такива издатели-книгоразпространители като хаджи Найден Йованович Татар-пазарджичанина, традиции на просветителско подвижничество. За този свой дяго, за дейността и книгите му Мара Белчева пише: *„И за напечатването им той ходи всеки път в Цариград, а за разпространяването им, на кон и на магаре, обикаля (често и с дяго Славейков) вред, където има българска църква. Казвали са ми, че той навсякъде е оставил най-добър спомен поради своята честност и благородна душа. Тази търсеца натура и в чужбина не е намерила покой. И щом има възможност, той се връща при децата си. Но случвало се е понякога да е съвсем близо до своето огнище и да не се върне там. Понеже от нкизи и тогава у нас никои не е харосвал, за неговото семейство е почнал да се грижи синът му – моят баща, още от 15-годишна възраст. И тъй минават годините...“*

Така продължител на бащината търговия и на роговото влечение към любознанието и книжовността става Иван хаджи Ангелов. Но той е вече човек с европейско образование и търгува с чужбина. Участник в севлиевското революционно движение по време на Априлското въстание, бащата на поетесата е първият кмет на Севлиево след Освобождението и председател на окръжния съвет. По това време Севлиево е център на „окръжие“. А брат му Сава – чичо на Мара Белчева – е секретар на севлиевския революционен комитет и загива по време на Освободителната война. Ето защо, мисля, с пълно право може да разширим обсега на казаното от Мара Белчева за дяго и върху бащата и чичо ѝ: *„Аз съм расла между оръжията и книгите на моя дяго.“*

Тази справка в биографията на рода доказва, че още от най-ранна възраст книгите и литературата са любими приятели и спътници на невръстната Молка, както са я наричали близките ѝ. Досегът ѝ с книгите става още по-геен и интимен, когато постъпва в непълната девическа гимназия в Търново, дето живее при леля си Еленка хаджи Ангелова, класна учителка още преди Освобождението. Тук Молка учи само две години, през които тя се превръща в бугна и красива девойка, привлякла симпатиите на търновските младежи и на младите руски офицери. Изглежда, че неколцина от тях са се опитвали да спечелят благосклонното ѝ внимание. Но май че между тях ще да е възникнала неизбежната в такива случаи разпра. Ето какво пише един биограф на Мара Белчева: *„За прекрасната Молка в едно хубаво търновско утро се дуелират, на местността Белярка, щабскапитанът Бисоцкий и поручикът Владимир фон Риттер. Слава Богу, дуелът не взел нито една жертва. Минало само с едно леко нараняване в рамото на фон Риттера. Секундантите помирили и двамата. За дуела любопитните за сензации търновци не могли нищо да научат. Но княз Дондуков-Корсаков узнал за историята и двамата офицери „срочним порядком“ били върнати в матушка Россия.“*

Непълната девическа гимназия в Търново не може да утоли любознателността на девойката, която вече е вкусила от богатата на

културата, на изкуството. Но вместо да отиде в друг град, дето има пълно средно училище, бъдещата поетеса заминава през 1881 година за Виена и се записва в училището на виенската педагожка Betty Frohlich. Според някои наши литературни историци тази Бети Фрьолух е била на младини приятелка на известния австрийски писател Франц Грилпарцер. Споменавам този факт, за да се види, че ръководителката на девическия институт ще да е насаждала у своите питомки любов към литературата и преклонение пред творческия подвиг на писателите, че литературата и изкуството ще да са господствали в това училище. И съвсем естествено през тези четири години у Мара Белчева да е продължавал да расте интересът ѝ към поезия, книги, писатели, музика.

През 1885 година Мара хаджи Ангелова се връща у дома си и става учителка в Русе, а на следващата година в София. Младежите от софийското „висше“ общество са пленени от красивата и културна учителка. Ала тя вече е направила своя избор – на 1 юни 1886 година се омъжва за Христо Белчев, заемащ висок административен пост в Министерството на финансите. Но предполага се, че тя е направила своя избор не заради поста му. Тя го познава още когато той е бил гребен служител при баща ѝ в Окръжния съвет в Севлиево. При това още тогава той не е бил равнодушен към нея. Но в него тя е виждала не служителя в съвета, а интелигентния момък, завършил гимназия в Загреб и недовършил физико-математическия факултет на Загребския университет. И което е особено важно – в нейните очи той е бил поет, автор на стихове, поместени и помествани в хърватски и български вестници и списания, човек от по-високо качество, служител в храма на една прекрасна богиня – поезията. А след това през тези няколко години, когато тя е във Виена, той е завършил политически и икономически науки в Париж, в известното висше училище Ecole des sciences politiques et économiques. И сега този млад рус хубавец продължава да се интересува от литература и от българската книжовност. Това обстоятелство ще да е оказало несъмнено по-голямо въздействие върху нея и избора ѝ, отколкото положението и перспективите на високия му административен пост.

Влечението на Мара Белчева към литературата и изкуството сега вече се подхранва и от литературните интереси и духовните занимания на любимия ѝ. Така се създава тази, бих казал, идеална съпругеска двойка – Мара и Христо Белчеви. *„Толкова са били хубави, млади и щастливи – пише Дора Габе, – че стари хора са ги спирали по улиците, за да ги благославят.“*

Но чиновническата служба постепенно убива творческия дар на Христо Белчев. *„Канцеларският мухалец опасва крилето на вдъхновението му“* – както се е изразявал Пенчо Славейков. Остава само любовта му към поезията, към литературата и надеждите, че един ден ще му се открият възможности за творческа работа. *„Но поезията – продължава по-нататък Пенчо Славейков – е живяла твърде дълго в неговата душа, за да може тъй лесно да го напусне, както той нея. При това тя е възпитавала у него необикновен вкус към хубавото, поддържан сега и от неговата красива другарка в живота. Отпъдената властителка на душата е намерила своя достойна заместница, на служене на която поетът се отдава*

с всички си душевни жад за хубавото. “Злата орисница обаче е отредила друго – няма да продължи дълго време този хубав живот на поета, заменил писането на поезия с поезията на любовта. Скоро той става жертва на политиката, която винаги го е отблъсквала и на която не желае да служи: *Но не ми се иска никак да се замисам в политическите партии, защото не ща да воювам за лаврови венци в борба, дето, изобщо речено, идеалът е примамка, средствата ниски и целта не е от безкористните – пише той в едно писмо до Мара Белчева. – Искам, както и досега, с честен и мирен труд да си изработвам щастието. В останалото, за бурен живот не съм роден...*” Министерският пост, който му дава Стефан Стаболов, се оказва губелен за него. Въпреки че тук случайността играе немалка роля. Вечерта на 15 март 1891 година курушумите, отправени към Стаболов, погубват министъра на финансите Христо Белчев.

Мара Белчева остава сама в най-хубавото време на своята младост. Бедата е неоправима. Но какво трябва да прави тя сега, с какво да се залови? Не я блазни вече учителската професия, материално е обезпечена – тя получава голяма пенсия, а и от баща ѝ е останало нещо. Най-малко може да я заговори службата ѝ на приговорна гама на княгиня Клементина – майката на княз Фердинанд. Протоколните ѝ задължения я отвращават и тя няма да се задържи дълго в двореца. Не ѝ допада тази служба, дворцовото всекидневие ѝ се вижда съвсем пусто и отблъскващо. Загвъншия блясък, загофициалната парадност и пресилена церемониалност, смешни и уродливи в българските условия, загфалшивата любезност и изкуствените усмивки на протоколните разговори тя бързо открива повърхностно-показната културност на духовно пустали хора, тяхното интригантство, клюкарството им, равностойно на онова, което познава от гостните на българските политически нотабили и новоизлюпените богаташи. И неизбежния, като чи ли задължителен дворцов разврат, чиято централна фигура е Фердинанд, който и в тази област се стреми за бъде законодател и първожрец. Имаме немалко основания да твърдим, че красивата вдовица ще да е станала също така обект на прищевките му. Но за изненада на укрепилния се вече държавен глава неговото височайше „внимание“ не само не е посрещнато с очакваната отзивчивост, но ще да е било отхвърлено по един твърде демонстративен начин. Можем да си представим какъв е бил гневът на княжеското височество. Тя напуска двореца, но няма да се спаси от яростта на самолюбивия монарх. След известно време неговите верноподани министри и финансови съветници намират някакво уж „законно“ основание, за да намалят почти наполовина вдовишката пенсия на непокорната своеволна хубавица.

Отсега нататък тя ще гаде гръб винаги на дворцовите среди, на партизанските величия, на чорбаджийския „елит“. Както са правили по-вечето от българските писатели и създатели на българската култура. С едно-две изключения големите български писатели не са се отзовавали на поканите за приеми, пращани от двореца, не са се погдавали на старанията да бъдат причислени към антуража на Фердинанд. Малко или повече са били настроени хладно или враждебно към династията и нейната политика, за което пише и г-р К. Кръстев (Миролубов, Княз Фердинанд

и българската литература и духовен живот – сп. Мисъл, г. XVII, 1907, кн. V, с. 367–376).

Дълго време обаче Мара Белчева няма да намери своя среда, която да ѝ даде духовна храна, да задоволи интелектуалните ѝ потребности, да разноразобрази и осмисли живота ѝ. Тя търси някаква морална опора, някакви по-висши ориентири. Тя е недоволна от вулгарността на обществената атмосфера, не може да понася обкръжението – жените на министрите, на партийните лидери са бърбиви еснафки, които се хранят с хлебоустата клюка и дворцовите сплетни. Мъжете им – с малки изключения – също. Те са практични карьеристи, партизанстващи демагози, дворцови куртоази, приели само външните белези на цивилизацията, но духовно безлични, които не чувствуват нужда от по-високи ламтежи. Властта, парите, луксът, лекият живот – това са идеалите им. Отблъскват я и ухажорите ѝ, каквито винаги е имала. Тя ги познава добре – европейското им дустро не може да прикрие некултурността им, липсата на вътрешно благородство и финес, първобитните им инстинкти, безогладния им карьеризъм.

Сега Мара Белчева е свободна интелектуалка, необвързана с нищо, горда и самотна в своята тъга. Тя разполага със себе си, с дните си, живее главно в света на своите книги, на литературата и изкуството. И все пак тя не може да намери успокоение, а още по-малко щастие. Заубила благодатния климат на своя брачен живот, който Пенчо Славейко ще нарече по-късно „дивна поема само от четири къси, но хубави строфи“ – тоя живот наистина е продължил четири години и няколко месеца, – с един висококултурен, притежаващ вътрешно благородство книжовник и поет, тя се убеждава, че не може да намери задоволство и удовлетворение в нищо. Смуцава я някакво необяснимо недоволство, чувствува се духовно обезкрилена, в мечтите ѝ безредно се преплитат носталгия, очакване и неясни пориви.

Всъщност през този период Мара Белчева едва ли е могла да изясни душевните си смущения и лутания, желанията и поривите си, едва ли е могла да определи какво иска и към какво се стреми. Привличат я поезията, музиката, изкуството, културата, но и те като че ли не са достатъчни да я задоволят напълно, да ѝ създадат оная вътрешна хармония, която би могла да се нарече щастие. Тя е недоволна от живота в княжеството, от средата, която я заобикаля, но е недоволна и от себе си. В часове на усамотение и тъжен размисъл, които ще я спохождат често и по-късно, докрая на живота ѝ, тя ще се подлага на утешителни самоанализи. Впрочем какво е тя, какво представлява тя? Горчивият опит доказва, че в никакъв случай тя не може да играе ролята на светска лъвица – друга е душевната ѝ структура, друг е моралът ѝ, друго е възпитанието, което е получила сред оръжието и книгите на стария патриархален български дом. В края на краищата не е ли тя само една меланхолна недоволница, задумана в дирене на непостижимото, която няма ясни идеи, цели и блянове, една снобствуваща гама, една безпочвена интелектуалка, на която може би ѝ липсват повече и по-зриви литературни и научни знания.

Навярно в такива часове на самовглъбяване и обезпокояваща равностметка Мара Белчева ще да е решила да продължи образованието си

в чужбина. И да напусне за няколко години столицата на българското княжество, която я потиска със своята първеношка показност и неприкрито хищничество.

Най-сетне след продължително колебание, подкрепяна от братята си, добила вече високо образование в странство, и от други рогнини, Мара Белчева заминава за Женева, където започва да учи литература, не друго, а литература. Така и сега тя продължава да се движи по линията на своите духовни предпочитания, без да се отклонява в други посоки. С литературните си занимания в Женева тя продължава да подхранва у себе си оная гарба, може би неосъзната още напълно или недооценена докрай, която се проявява едва когато влиза в досег с духовния свят на Пенчо Славейков.

Мара Белчева е била вече добре подготвена, била е узряла за истинска творческа работа, когато се сприятелява с Пенчо Славейков. Необходими са били само слънце и едно разтърсване, за да пагне плодът. Пенчо Славейков ѝ дава всичко, което ѝ е нужно, за да преодолее задръжките, да добие воля и смелост и да излезе на сцената на българската литература. Той е ярка, могъща индивидуалност, творец със свой неповторим стил, създател на оригинален творчески свят, върло отрочан от противници и прехвалван от приятели, поет със силен характер и дух, каквито за съжаление рядко се срещат в българската литература. Попаднала във вещите му ръце, скоро глината на нейната мека съзерцателна натура, на необистрената ѝ още поетическа същина добива форми и изваяния, напомнящи ни за неговото творчество. И това е съвсем естествено, особено за един талант, непритежаващ кой знае каква яркост и сила.

Пенчо Славейков я огражда с грижи и внимание, създава ѝ условия за повишен духовен живот, за каквото винаги е мечтаела, въвежда я в кръга на своите приятели от сп. „Мисъл“ – д-р К. Кръстев, П. Ю. Тодоров, П. К. Яворов и др., – прави я съучастничка в собствената си творческа работа. Нейният дом на ул. „Христо Белчев“ става средище на интелектуален елит, който създава литературата и културата на България по това време. Хората от кръга „Мисъл“ и техните приятели се събират също и в дома на Маргарита Стойчева-Ламбрам, културна французойка, великолепна пианистка, която изпълнява цели концерти пред своите гости. Център на тези вечерни срещи, продължаващи често до късно през нощта, е Пенчо Славейков, обаятелен събеседник, когото слушат с увлечение и задоволство. *„При това – разказва един негов съвременник – никаква поза и тон на авторитарност – напротив, държане естествено, просто, макар партньорите му сами да знаеха да пазят дистанция.“*

В тази обстановка на активен интелектуален живот Мара Белчева намира оная храна, която задоволява духовните ѝ потребности. Едва сега тя чувствава, че живее пълнокръвно, богато и творчески. Така се ражда поетесата Мара Белчева и се появяват в печата първите ѝ стихове.

Ние не притежаваме сигурни данни за нейните литературно-творчески опити до срещата ѝ с Пенчо Славейков, въпреки твърдението на някои негови биографи, че „тя самата отгавна пише стихове“. Все пак първите ѝ стихове, обнародвани в печата, ни внушават предположението, че тя

наистина ще да е минала през някакъв период на литературно чиракуване, на любителски занимания, че ще да е изучила на практика правилата на версификационния занаят. Тези стихове притежават не само техническа външна угледност, но и онава, което се нарича поетическа култура. Тук не можем да отминем и едно друго предположение, за което също не притежаваме конкретни данни: навярно Пенчо Славейков ще да се е намесвал и по-пряко в процеса на художественото зачеване и сътворяване у Мара Белчева. Този тънък ценител на всеки оригинален образ, на всеки непринуден стих и благоуханна народна дума несъмнено ще ѝ е сочил и хубавото, и слабото в стиховете ѝ, ще да ѝ е обръщал вниманието за доразвиване на един или друг недоработен образ, за доработка на недоизгладен стих, на недоизчистена от шлаката на шаблона строфа.

Няма съмнение обаче, че Пенчо Славейков е поощрявал творческото усърдие на Мара Белчева със съвети и напътствия, че е посрещал с обич и радост проявите на поетическия ѝ талант. В това отношение ние разполагаме с конкретни данни. В едно писмо от лятото на 1908 година той ѝ пише: *„Твоите стихове ми говорят за много нещо, но аз жаднея за много повече, както за теб. От твоите песни трябва да вей дъхът на твоята душа и формата им трябва да е тъй хубава както твоята снага. И душа, и снага са за мен – за мен трябва да са и песните ти, а туй, което е за мен, не смей да не е хубаво! Грижи се за тях, грижи се и за теб, защото те и ти трябва да ме посрещнат – vollender.*

Грижете му за формата на стиховете ѝ са били, изглежда, постоянни. Той използва всеки удобен повед, за да ѝ внуши по-голяма възискателност върху тази страна на творчеството. На 15 май 1909 година той ѝ изпраща картичка от Харков. На картичката са отпечатани портретът на руския поет А. Фет и текстът на едно негово стихотворение, отправено към любимата. Пенчо Славейков пише съвсем лаконично за Фет и за стиховете на Мара Белчева. Дори подхвърля и една тема: *„Един от най-дивните певци – само да не беше писал много повече песни, отколкото трябва. Миниатюри на фарфор. И твоите да са такива!*

*Тема: „В душата ми щастие пей...
че съм обичана.“*

Трудът на на учителя ѝ не отива нахалост. Стиховете на Мара Белчева добиват подходяща форма, изразяваща настроения, издържани най-често в минорна гама. Така тя създава и първите си лирически миниатюри. За благотворното ѝ поетическо развитие свидетелствуват големите ѝ стихотворни цикли „Без шум листата капят“ (Мисъл. Литературен сборник. Книга първа. 1910, с. 66–73) и „На синура на вчера и на днес“ (Мисъл. Литературен сборник. Книга втора. 1910. с. 134–141).

Мара Белчева имала навик да гава за преглед и мнение стиховете си на писатели и критици и ако бележките им са ѝ допадали, тя е поправяла неоткъмения образ, зле прозвучалия стих, изтърканата дума, бедния израз. След смъртта на Пенчо Славейков тя небеднож се обръща за съвет и дори за редакторско намесване към приятелите си от кръга на отдавна спрялата „Мисъл“ и преди всичко към П. Ю. Тодоров и г-р К. Кръстев, които са се отзовавали на молбата ѝ за мнение и творческа помощ.

Тези факти ни карат да смятаме, че ако Мара Белчева е търсила мнението на П. Ю. Тодоров и г-р К. Кръстев за стиховете си, то тя с едно далече по-голямо усърдие и дълбоко чувство ще е търсила и приемала мнението, оценката и помощта на Пенчо Славейков. Тук важна роля играе и любовта ѝ, неизмеримо голяма към поета. На другия ден след погребението му Боян Пенев ѝ предлага да продължат работата си върху превода на „Тъй рече Заратустра“, за да я отвлече от мислите и чувствата ѝ за сполетялото я нещастие. В дневника си той пише: *„Колко много е обичала и обича Пенчо. Исква само за него да живее и след смъртта му. Колко много сълзи, колко много самоотречение в думите, сълзите и постъпките на тази жена. Какво благородство на душата! Тя ми говори само за Пенчо, за миналото, за мъртвото си щастие.“* Без Пенчо Славейков тя щеше да има съвсем друга житейска съдба. Дружбата ѝ с него превръща литературката любителка с нейните смътни, неоформени творчески импулси в поетеса, която остави малко по обем лирическо творчество, оказало обаче въздействие върху следващото поколение поетеси в нашата литература: Е. Багряна, М. Грубешлиева, Бленика, Магда Петканова и гр. Лирическо наследство, което притежава свое емоционално-образно съдържание, свой колорит и аромат.

Катя Зографова
**ЗЛОБОДНЕВНИЯТ
 СМИРНЕНСКИ**

Христо Смирненски:
Хумористична картография и етнография на София.
За неговия музей в духа на Стария Ючбунар

Краткият творчески път на Христо Измирлиев, когото наричаме с един от многото му псевдоними – Смирненски, е искрометна моцартовска игра със словото. Напук на угнетително безрагностните условия на живота в столичното гето Ючбунар (така го назовавам и класикът Вазов, и експресионистът Чавгар Мутафов).

През 1913 г. цялото българско население на идилличния Кукуш, включително многолюзната фамилия Измирлиевци с 15-годишния Христо, виждат за последен път родния градец, безвъзвратно изличен от лицето на земята от гръцките войски.

В крайния квартал на София, където се заселват бежанците, го чакат грозните прози на отрудените работници в неблагоприятната им битка за хляба, „изнурените лица“ на братчетата на Гаврош, пронизващите от студ и отчаяние „зимни вечери“ с жестоките трагедии, угнетителните гледки на млади човешки същества, умиращи от „жълтата гостенка“, която ще посегне накрая и на „веселия бродяга“, ненавършил 25 години. Печален „рекорд“! Христо Смирненски е най-младият в мартиролога на „земята на убитите поети“. Уникалното е, че той се шегува дори със смъртта, както свидетелстват фейлетонът му „Как ще си умра млад и зелен“ и карикатурите в предсмъртните му бележници¹...

Красивата утопия за справедлив социален рай, изповядвана така талантливо от поета, не се събгна. Може би затова някои отрекоха поезията му като идеологически невалидна. Други през 2004 г. затвориха музея му, чийто говор цели 10 години приличаше на джунгла в центъра на София. С днешна дата обаче тъкмо трепетът на социалното съчувствие към унижените и оскърбените, паралелно с гнева към вълчите образи на капиталистите от поезията на Смирненски, се актуализират, правят все по-въздействени посланията му към България и към света. Например афористичният образ на **едноизмерния** човек: „*Банкерската душа звучи с единствената своя струна от злато*“². Ако не знаехме, че принадлежи на

¹ В бележника, който се съхранява в НАМ, любимата на поета Женя Друстабанова, момичето с „бръшлянени очи“, е изобразено като цраус...

² Всички цитати на стихове са по: Смирненски, Хр. Съчинения 6 тома. С., 1978.

Юношата, щяхме да заявим, че е писана от съвременен сатирик! Удивително днешен изглежда и финансовият „възход“, както го е видял поетът:

*Па издигнахме си банки
днес по всичките къшета
върху смъртните останки
на Българийката клета...*

Ведбал ни е изтипосал и всички онези непобедими „търговци-скубачи“, „благовъзпитани гарвани, които носят фракове и бомбета, пият кафето си в „Панах“ и носят нежното име „спекуланти“, включая знаменития banker с изразителното име *Людоегов...* Богатите обитават кафене „Панах“ и „разгулний Алказар/ гдето в блудкаво веселие/ с жалък карнавален виг/греме в скука и безделие/ жалък столичен елит“ („Към една приятелка“).¹ Не само в поезията, но и във феълетоните си Смирненски демаскира т.нар. аристокрация, нейния гешефтарски дух, лъжеморал, лъжеблаготворителност, особено в „борба с туберкулозата“, от която самият той ще си отиде... В „Столична аристокрация“² се среща с отблъскващата „мадам Тогорка“, която „успокоява“ сина си, че може да се омъжи за незаконните дъщери на баща си, защото той самият не е негов син... Именно тази „магона“ погобаващо „бори“ туберкулозата, като паралелно с показните акции за събиране на средства, решава да прогони от дома си семейството на починалото от туберкулоза момче, за да се предпази от зараза... „Мадам Тогорка“ удивително прилича на дамите от стихотворението „Юлски кинофилм“, в което „аристократки“ се римува с „млади патки“, които „в градското казино“, „те, ранобудни и охолни,/ се заливат с фино вино/ в чест на гниещите болни“³...

И тук ще приключа беглото си литературноисторическо надзърване в недопрочетените, невключвани в христоматиите и в учебните програми на средните училища и университетите, но изключително ярки сатирични визии на Смирненски за настоящето и бъдещето ни в българския ...Клондайк. Актуални, дори злободневни са посланията на най-артистичния Юноша, който някога се е раждал под българските небеса. Темата съм развила в книгата си „Знаменити. Забравени. Забранени“, 2015. Сега ми се иска да се вгледам в хумористичните зарисовки на Ведбал⁴.

Ако сатиричните прицели имат своите разночетения в различните политически системи, то хуморът е по-универсален в посланията си. Сатиризмите биваха преекспонирани при каноничното четене в предишния режим, с характерното съсредоточаване на критическото внимание върху едни творби и гъстото им обрастването с клишета, докато други бяха маркирани мимоходом или дори пропускани. Това ограбва посланията на поета, които днес преоткриваме в истинската им многоцветна палитра. А тя е такава и защото той преживява света с очите на обитател на

¹ Цит. Съч., т.4, с. 115.

² Цит. Съч., т.2, с.59.

³ Цит. Съч. т.4, с. 280.

⁴ Това е ранният псевдоним на поета, с който той става известен като хуморист.

Ючбунар, мислен като нещо много повече от гето. Нека разчетем оригиналния почерк, с който поетът КАРТОГРАФИРА СОФИЯ. Ще се изненадаме, че освен монументално обобщените топоси от христоматийните му революционни творби, в творчеството му има толкова конкретно назована, лично преживяна, ежедневна ТОПИКА.

Тя изглежда така: от „Пиротска“, през „Позитано“ и „Клементина“ (днешен „Александър Стамболийски“) – до централните улици „Търговска“ (днес несъществуваща), „Мария Луиза“ и емблематичната „Леге“, място на столичния „елит“ от жълтите павета (тогава са били такива и там). Само че през погледа на гребния чиновник от едноименното стихотворение, който е беген фигурант в парада на „бомонда“:

*Щом тъмните се надвесят
над разгулния ни град,
аз излизам в 6 без десет
из „Легето“ на парад.¹*

Денят е рамкиран с трагикомичната гледка на излъгана в „лова“ си проститутка, с което се утвърждава фалшивият блясък на столичния „център“:

*Девет часът е веч. Дивна госпожица
пак сред „Леге“ там стърчи.
Злоба и скръб се четат неизказани
в нейните черни очи.*

В „Апел“ обаче се натъкваме на полюсна картина на неугържимата виталност на софиянци, при това в небесело време, описана без очаквания лъв социален патос:

*В „Търговска“, „Леге“ и „Мария Луиза“
в градини, булвари и вред,
като че напук на световната кризи
от хубав, все по-хубав свет!
Онез деколтета кат розови пъпки,
крачета зовящи към грях,
тез кървави устни, тез бисерни зъбки,
тоз звучен, пронизващ чак смях!²*

Ето как големият шегобиец Смирненски е обрисувал парламента в центъра на София във фейлетона си „Писма до оня свят“: „Зоологическата градина, наречена „Народно събрание“, на чиято фасада някой е написал: **Съединението прави силата**, навярно за да се пошегува със сговора на обитателите му“. В „Злободневка“ Народното събрание е дефинирано

¹ Смирненски, Хр. Събрани съчинения в 6 т. С., 1978. Т.1, с. 129.

² Цит. съч., т. 3, с. 365.

и като цирк: „Думба-лумба, ихи-ха, мръсна шутовска стреха!“⁴ Фигурата на властта добива особено фрапантен вид в „Из тайните на харема“²:

*Аз тук съм президента – паша, паша,
баща на парламета – баща, баща.
Аллах изпрати ме при вас
закопи да ви пиша аз
и нивга не греша,
защото съм паша, паша.
С таз мисия културна
Вървя напред, напред!
България ще турна
Във ред, във ред!
В чужбина ходих аз навред,
Та политическия лег
Дано да разтроша,
Защото съм паша!*

Позволих си този по-гълъг цитат, защото тук откриваме може би най-неочакваната Веубалова стилизация, в която поетът стига до подражание на турските ритми, с характерните за маането повторения. Така виртуозно прицелва нашенските управници – по външност европейска направа, по манталитет и деспотска нагласа – стопроцентови ориенталци! Важна тема са езиковите игри на „великия преобразовател“ Смирненски, както го дефинира проф. Н. Георгиев. Трябва да признаем, че познаваме и цитираме единствено неговите „Баланиади“, а всъщност поетът майсторски „стих върти“ не само *ала Балан, но и ала Вазов, ала Кирил Христов, ала Яворов, да не говорим за гореспоменатото боравене с фолклора, което може да се чете и като своеобразно предсказание за пика на опошляване в съвременната нам... културна и властова чалгизация.*

Непосредствено след центъра следва Борисовата градина, която неочаквано се оказва по-европейската част на града, като заедно с това руши клишето игулична разходка. Интересната „Картинка“ доказва, че поетът е стопроцентово градски човек. Удивително е, че тук не природното е проектирано в урбанистичното, а обратното, което е необичайна поетическа практика:

*Със пламъка на руска балерина
целуна слънцето снега
и белий сняг в Борисова градина
топи се от любов сега.
А със смеха на улични кокетки
шуртят поточета навред
и страстно през съграните подметки
ми пращат своя мил привет.³*

¹ Смирненски, Хр. Събрани съчинения в 6 т. С., 1978. Т. 4, с. 43.

² Цит. Съч. Т. 4, с. 258.

³ Смирненски, Хр. Събрани съчинения в 6 т. С., 1978, т. 1, с. 139.

Продължаваме нататък. Над града се издига Витоша, която съвсем не е единствено „теменужен остров в лунносребърни води“, а в зимните вечери може да изглежда като „Витоша, вещица стара“ и да „тръпне в белия си шал.“¹

Интересно е да се изследва и ДИНАМИЧНИЯ характер на Веббаловата топика. Така например в стихотворението „Катастрофа“ влюбеният се самоназовава в обръщение към амурния си обект: „аз – твоя мил **локомотив**“. Рангевото е провалено от срещата с друг „товарен“ „трен“, като сблъсъкът е челен и развръзката предизвестена – един от двамата мъже ще дерайлира!² Модерността на **техническото** тук е снижена като традиционен интимно-човешки конфликт.

Често любовните отношения са описани в динамичния **ког на войната** – от „амурните офанзиви“ и „мощни атаки“, до опасните „дяволски телени мрежи“ на любимата и „преградния огън“ на съперниците за сърцето ѝ.³ В тази „Военна страница“ дори погледите на любовния обект са смъртоносни: „Кинжал е твоят поглед син/ кинжал в ръката на злодей.“

Има и пряко обрисувани **пътни картини – в пулсиращата точка на гарата, събрала сякаш всички етноси:**

*Селяк натоварен със едри дисаги,
евреин креклив и превит,
до тях ученички с усмивчици благи
и циганин с мечешки вид.
Две-три фереджета над пъстри шалвари,
помръзнал безгрижен хлапак
и групичка рошави, свити другари,
и пристав, засукал мустак.*

Несъмнено Ючбунар на Смирненски е интересно, дори авантюрно приключение! Поетът ни е оставил цял „кинематографически филм“, наречен „Улица „Пиротска“. Действащите лица в него са:

*... пиротските баронеси – дами знатни, деликатни,
непознаващи греха. /Ха-ха-ха, / непознаващи греха!“*

сдвоени, разбира се, с кварталните „рицари“:

*...от Амура озарени,
хвърляйки на всяка крачка най-префинена закачка,
се клатушкат вдъхновени, импозантни, елегантни
пиротските господа. /Да, да, да/ – пиротските господа.⁴*

Това е дневната картина, нощната е завръщане с пиянска „кротост“ към незнайния дом, пред която „кротост“ предпазливо немеят дори блюстителите на реда – градските стражари...

¹ Цит. съч. Т.3, с.253.

² Цит. съч., с. 103.

³ Пак там, с. 274.

⁴ Цит. съч., т.4, с. 82.

Интересна е връзката между сатиричните теми и тяхното смекчаване, когато се визуират ючбунарици. Колкото жесток е срещу неназованите банкери-човекоядци в сатурата си, толкова щадящ е той към същите персонажи, когато са маркирани в еврейския си произход и съкварталци. Защо това е така, ни подсказва любовният стих:

*Принц безпаричен, роден край Егея,
раснал сред нарове, спал под лози,
в хладната столица мене срази
русата внучка на дядо Мойсея.¹*

Осмешаването е налично, но то кристализира в симпатичен СЛОГАН вместо годежно връчане и звучи така: „Любовта ми е могъща, кат банкерската ни къща“².

Ето как сатиричното жило може да бъде притъпено. Любовта е наг всичко! Никак не съм убедена, че Вегбал умее да мрази по ботевски, но е сигурно, че любенето му е силно... Така в многоетническата ючбуранска смесица се откроява ЕВРЕЙСКАТА тема.

В хумористичните му персоналии се появяват най-често две еврейски имена – Рашел и Ребека. Честотността на името Рашел / „Рашел“, „Моя хубава Рашел“ и др. / е сравнима с другото любимо име на „девка шавлива“ – Катерина / Катя, Каму /.

„Любовна песен на Самуил“ / всъщност Самуел / по езикотворческа прона наподобява известните „Баланиади“ на чародея на словото. Майсторска е стилизацията на еврейската песен в български стил: „Я те любим, ой Ребеко, я те любим от сирсе.“³ Неуподобимо комично е „Предложението на Арона за годеж по телефона“⁴... Дори митичната Обетована земя, е демистифицирана в пределния си битовизъм. Вегбал е уцелил специфичен наглед на копнежа в манталитета на практичните евреи, неслучайно по същия механизъм се онагледяват в язвителния му, но разбираещ хумор хубостите на любимата, дори страстта:

*Рашел, Рашел, с очички кадифяни
и стройни мраморни крачета,
да идем и сърдечните си рани
задружно да натъпчем там
с банкноти нови на тестета,
с злато, сребро и диамант!
(„Към Палестиня!“)⁵*

На ръба на гротеската е картината на рая – земята е покрита със свинска мас наместо сняг, из улиците се разлива зехтин, плуват захарни

¹ Цит. съч. т. 3, с. 334.

² Пак там, с. 347.

³ Цит. съч., с. 30.

⁴ Цит. съч., с. 43.

⁵ Цит. съч., с. 312.

и шоколадени гондоли, от слънцето се секат монети, мъглите са маркизети, звездите – копчета...

Обърнете внимание как звучи последният стих от запева на серенадата на Моше, изпята някъде на „Позитано“ под прозореца на Ребека:

*Моя мила гълъбиса,
стройна като кипариса,
ти си нежна, скъпа, фина -
екстра калите коприна...*

(„Моше на серенада“. Трагикомедия в 1 действие)¹

Така, както в някогашния Ючбунар еврейското население по количествен признак е било сравнимо само с македонските бежанци, така и в стиховете на Вегбал могат да бъдат изброени дузина творби с еврейска тема. „Към Палестиня!“ (с мото „На моята царкиня от „Клементина“), „Рашел“ и „Моя хубава Рашел“, „Ребеко...“, „Моше на серенада“, „Анчето, агютантката и еврейката“ (Софийската амазонска Св. Троица), „Христос възкресе, Ребеко“ и гр.

Важно е определението на Ючбунар, дадено в есето „Ючбунареца“ от Чавдар Мутафов – „ГРАД В ГРАДА“. Различен, донякъде автономен квартал с обитатели с уникална психика, собствена субкултура и невъзможен греског (странна, често палячовска смесица на европейски грехи, придобити от битпазар). Впрочем, от магазини втора употреба се спъваме на всяка крачка и днес в тази част на града... В този контекст чудесно се вписва в неособено променената атмосфера на квартала стих като „*Дрехите от битпазар – лорд ючбунарски сорт.*“²

Ючбунарските лордове, безпарични принцове – това са парадоксалните, мозаечни, интересни с цветните си кръпки от стилове и социални несъвместимости, **бохеми** на Вегбал. Не само окаяните гаврошовци и бедните братя занимават поета, но и тези причудливи аутсайдери – европейци, съсредоточени в неописуемия им кръстопътен свят. Многолики в идентичностите си, героите са чудновато съчетание от иноземни литературни реминисценции: *Нагел „безпаричен“* и *Катя* в ролята на Кнут Хамсуновата Дагни, разбира се, е снета от романтичния код на скандинавската класика в „*Дагни босокрака*“³, Такава е и *Вакарелската Лорелей*, която се появява поне два пъти в стиховете на Вегбал. Царската особа е отнесена към френската театрална класика – „Фердинанд го Бержерак“, а самият автор вижда себе си като „едно софийско Хамсунче“ („Монологът на едно софийско Хамсунче“). Тук бих припомнила и някои от „европейските“ псевдоними на Христо Измирлиев: *Вилмон*, *Вилмон Чизмовлачник*, *Гаврош*, *Лорд Джеймс Шокинг*, а стихотворението „На Мириам“ е подписано с „*Нагел Смуглий*“.⁴ Сред няколкото десетки лъже-имена откриваме и знаковото ...*Столичанин*.

¹ Цит. съч., т. 3, с. 362.

² Смирненски, Хр. Събрани съчинения в 6 тома. С., 1978. Т. 3, с. 101

³ Цит. съч., с. 364.

⁴ Цит. съч., т. 4, с. 244.

Европейското, макар и по странен начин, присъства в битието на веселите брояги на гетото. В същото време, когато поетът описва дипломатическите „совалки“ на властниците ни, оптиката и тонът рязко се сменят, както е в „Скутникът Сандо пътува из Европа“: *Отиге Сандо във Париж, поклони се веднъж и триж...¹*, но въпреки ниските метани ефектът от мисионерствата на Александър Стамболийски, назован грубо Сандо, е нулев. Селският лидер, наречен другаде и „Оранжевият Христос“ е невалиден на сцената на европейските политици, нрави и хора... Така министър-председателят е поставен по на изток и по-году от ючбунарца! Но това вече е сатирична тема, при това обагрена от политическите пристрастия на автора си.

Извън съмнение е – софийската „карта“ на Вегбал се стреми аксеологично да размести „центъра“ и „периферията“ на града, която се оказва едва ли не по-център от центъра... Със сигурност Ючбунар е по-интересната, по-пъстра, изпълнена с повече енергии, понякога гори по-европейска част на София от претенциозния, но измамен блясък на „жълтите павеа“, по които крачат модерните „паши“...

Макар да обича своята разнолика София, Вегбал ни я представя в образа на Вечната гризетка в едноименната си творба²:

*А столицата, вечната гризетка,
На никого и нищо не отказва;
Направи тънко хитрата си сметка
И разкопча тя тънката си пазва.
В пазвата ѝ топла, сиреч в общината
Настаниха се братски и другарски
И пръстите на пролетариата,
И меките десници гешефтарски.*

На финала на литературното си пътешествие из София и стария Ючбунар, искам да предложа две добри музейни практики. Напоследък у нас има засилен интерес към АРХИТЕКТУРНИТЕ ТУРОВЕ и ЛИТЕРАТУРНИТЕ РАЗХОДКИ. Такава конструирах и аз през 2010 – „Един ден в литературна София“. Публикувана е в т. VI на „Известия на НЛМ“, като предговор на туристическия пътеводител „Литературна София“, 2012 и в последната ми книга – „Словозографии“, 2017.

Убедена съм, че **едно бродене (нали Вегбал и приятели са „весели брояги“) по неговите места, би било необикновено преживяване за българските и чуждестранните гости на града, приносно в жанра на литературните разходки**. Защо? Просто защото неговата карта на София е по-различна и по-истинска от обичайната музейфицирна картография на града. Така, тръгвайки от центъра, от „Лега“, ще стигнем до втория или широк център, какъвто е кв. „Възраждане“ и до ул. „Овче поле“ с Измирлиевия дом. Особено, когато генералният му ремонт бъде завършен догодина...

¹ Смирненски, Хр. Събрани съчинения в 6 т. С., 1978. Т. 4, с. 82

² Смирненски, Хр. Събрани съчинения в 6 т., С., 1978, т. 4, с. 79–80.

Втората ми идея е да свържа етническите зарисовки на Смирненски – топли, смешни, братски, толерантни към другостта – с визия за неговия музей, която съм развила още преди шест години¹, но която днес става актуална, защото след дълголетните битки за възстановяването му, най-сетне можем да изречем: „Да бъде ден!“. Защото на 15 юни 2022 г. духът на „слънчевото дете“ на българската поезия щастливо се завърна в обновения си музей...

Как ще се впише той в емблематичния квартал с живописното турско име *Ючбунар (Три кладенци)*? Ще припомня, че той е създаден след Освобождението за справяне с жилищната криза. Кметът Димитър Петков предоставя терени за застояване на бездомните и „софийската беднота“. Кварталът изначално е предопределен да бъде топос с рязко изразена, социално маркирана, затова и запомняща се физиономия. Населен е предимно с евреи, изселени от стария им квартал в централната част, с бежанци от Македония, с арменци, турци, цигани. Дели се на две части: *Конювица* и *Ючбунар*, но и двете махали става дума за бедна, застроена с паянтови сгради, нечиста периферия на София, в която живеят предимно работници, занаятчии и дебни търговци. В разказа си „Наводнението“ още Вазов го назовава *Ghetto*. Но ето, Смирненски е онзи творец, който описва с много обич колоритните „гаврошовци“ на квартала, нагарява със справедлива съвест буйните конювичари, реабилитира гушата на „гетото“. Може би защото той самият е най-видният ючбунарец, най-светлата персонификация на унижените и оскърбени същества, успява да изрази обичта и благосклонната си ирония към своите разнолики съквартилци в цялото огромно богатство от мултиетнически присъствия и специфики, които се преплитат в сърцето на стария Ючбунар ... „Слънчевото дете“ на поезията ни озарява с Вегбалова ведрина и обиталището на своите бедни, бедни братя.

Наша мисия е да създадем в музея на Смирненски и пространства около него топос, където да се чувства духът на знаковите средища за бежанците от Македония, каквато е била кръчмата „Трите смока“, старата шоколадена фабрика, съседна на музея, кръчмата „Сивия кон“ на ъгъла на ул. „Средна гора“ и „Нишка“, описана от Г. Каназирски-Верин като любимо място на патриотичното офицерство²...

Значим хоризонт за бъдещото развитие на музея би било превръщането му в ОБРАЗОВАТЕЛЕН, КУЛТУРЕН И ФЕСТИВАЛЕН ЦЕНТЪР. Извънредно важна ми се струва „топлата връзка“ с недалечното СОУ „Димчо Дебелянов“, еврейското училище – чрез планиране на регулярни посещения в музея с изнесени уроци по литература и история, в които поезията на Смирненски бъде четена и като еманация на етническа толерантност. Вековните отношения с евреите и гругите български етнически групи са сюжет, в състояние да привлече посетители от сферата на културния туризъм, като обозначи едно неофициално място за поклонение... За да бъде още по-привлекателен топос, джорът на музея да бъде оформен

¹ *Устойчивото развитие – възможност за спасение на музей „Христо Смирненски“*. В: *Известия на НАМ. С.*, 2012, т. 6., с. 102–106.

² *Каназирски-Верин. София преди 100 години. С., 1997.*

като екологичен център – „ГРАДИНАТА НА СИМВОЛИЗМА.“¹ Това би бил оригинален и интригуващ фон за запознаване на учениците и студентите с естетиката на модерното европейско естетическо течение, без тази образователна функция да пречи на удоволствието на посетителите – нелитератори, майки с деца и т.н., в градината. В така оформената атмосфера на музейния комплекс прекрасно биха изглеждали един фестивал на бардовете, фестивал на литературния филм, на балканската музика... Стената на една от съседните сгради може да се използва като екран за лятно кино.

Добре би било да се помисли и за други живи и атрактивни начинания, съчетаващи местен колорит и съвременна функционалност, които да се разгърнат върху пространството „Смирненски“. Такъв би бил един ресторант „Ючбунар“, в който да се предлагат блюда от мегитеранска (българска, арменска, гръцка, турска, еврейска) кухня. Още по-физиономично и уместно би било отварянето на сладкарница с примерно название „Кукуш“ или „Измир“. Известен факт е, че родителите на поета с фамилията Измирлиевци, са гонесли и практикували в София отличния си сладкарски занаят. Запазени са спомени, в които са описани сладкарските изкушения на майстор Мицо, бащата на поета – специална торта от халва, „украсена с художествени фигури“, „багемизмеси“, пейнир-шекер, баклава, украсено жито и мн. др.² Идеята е да се предлагат автентични рецепти от миналия век, запазени и до днес. Това би било в чудесна симбиоза със старата градска градина в двора на музея, би превърнало комплекса в неустоимо място за всички възрасти – от най-малките обитатели на квартала – до техните родители, баби и дядовци. И за всички софиянци и гости на София и България, пожелали да докоснат автентичната, неукрасена, жива градска среда – стария Ючбунар.

¹ Проектът „Градината на символизма“ спечели в конкурса на националния дарителски фонд на МОТО-ПФФЕ и бе реализиран през 2014 г. Директорът на НЛМ Пламен Крайски, който дойде след мен, не се погрижи за оцеляването му.

² Чопова, В. Робско време. В: Сб. Спомени за Христо Смирненски. С., 1955, с. 66

Христо Смирненски
ИЗ „ЗИМНИ ВЕЧЕРИ“

*

Като черна гробница и тая вечер
пуст и мрачен е градът:
тъпо стъпките отекват надалече
и в тъмата се топят.

Глъхнат сградите, злобещо гледа всяка
с жълти стъклени очи,
оскрежената топола – призрак сякаш –
в сивата мъгла стърчи.

Странни струни са изопнатите жици,
посребрени с тънък пух,
и снегът, поръсен с бисерни искрици,
хрупка с вопъл зъл и глух.

А в мъглата – през безплътните ѝ мрежи,
мълком гаснеща от скръб,
младата луна незнаен път бележи
с тънкия си огнен сърп.

*

Вървя край смълчаните хижи,
в море от непрогледна мъгла,
и вечната бедност и грижа
ме гледат през мътни стъкла.

В стъклата с десница незрима,
под ледния дъх на нощта,
чертала е бялата зима
неземни сребристи цветя.

Но ето къщурка позната;
в прозореца детска глава;

и грубо гърмят в тишината
пияни хрипливи слова.

Завърнал се в къщи – безхлебен,
пиян пак – бащата ругай:
и своя живот непотребен,
и своята мъка без край.

Завесата мръсна, програна,
и едър мъглив силует
размахва ръцете в закана,
от помисли странни обзет.

Деца та пицят и се молят,
а вълна, привела глава,
сред своята скръб и неволя
жена проригава едва.

*

Сякаш плача ѝ дочули са,
сякаш са ехо в снега –
звъннаха в сънната улица
песни на скрита тъга.

Тренка цигулка разплакана,
сепна тя зимния сън,
мигом след нея, нечакано,
хукнаха звън подир звън.

Пак ли са старите цигани?
Пак ли по тъмно коват?
Чукове, сърчно издигнати –
сърчно въртят се, гърмят.

Тренна в бараката сгушена
пламък разкъсан и блед;
а от стрехата опушена
спускат се змийки от лег.

Пламба стомана елмазена,
вие се, съска, пълзи –
с тежките чукове смазани,
пръска тя златни сълзи.

Синкави, жълти и алени
снопчета пламък трептят,
в огнен отблясък запалени,
черни ковачи коват.

*

А навън мъглата гъста тегне,
влачи своя плащ злокобно сив,
и все се мъчи да избегне
остър писък на локомотив.

Мяркат се незнайни силуети,
угат странни – странни гинат пак:
електричен наниз морно свету,
през завесите от черен мрак.

И в мъглата жълтопепелява,
в нейното зловещо празненство,
броди тежко, неспокойно плава
някакво надгробно същество.

Той е – слепият старик се връща,
с него натоварено дете,
потопени в хаоса намръщен,
бавно, бавно се разтапят те.

Братя мои, мои бедни братя –
пленници на орис вечна, зла –
ледно тегне и души мъглата –
на живота сивата мъгла.

.....

*

И пак край смълчаните хижи
вървя в бледосиня мъгла
и вечната бедност и грижа
ме гледат през мътни стъкла.

Като че злорадствени песни
напяват незнайни беду,
и трепнат, угаснат и блеснат
над затвора двете звезди.

А спрели за миг до фенери,
чувалчета снели от гръб,
стоят две деца и треперят
и греме в очите им скръб.

И сякаш потрошена слюда,
снежинки край тях се въртят;
и в някаква смътна почуда
децата с очи ги ловят.

А бликат снежинки сребристи,
прелитат, блестят как кристал,
проронват се бели и чисти
и в локвите стават на кал.

Петър Михайлов
„СЛЪНЧЕВ ХЛЯБ“
Етюд за Христо Черняев
(1930 – 2021)

Нямах възможността да се срещна с него приживе, въпреки че имам честта да познавам неговия достоен приемник – Димитър Христов. На 16. 06. 2022 в салона на столичното читалище „Пенчо Славейков“ в квартал „Лозенец“ именно синът на стария поет представи двете последни книги, които в разгара на пандемичното време прехвърлилият 90 години слововаятел е подготвил за печат. Благородният жест – реализирането на „Слънчев хляб“ (стихове) и „Крайт на XX и началото на XXI век. Фрагменти от моя дневник“ – е дело на сърцатия Асен Асенов (1956) и неговото издателство „Мултипринт-София“.

Хубаво е писателят да прогължи своя живот, след като физически не е сред нас, в духовното пространство, защото литературата е духовна територия (перифразирам големия критик и историк на нашата литература – Георги Константинов (1902–1970)). Какво по-хубаво от това: да почетем Христо Черняев с неговото слово, т. е. с творчеството му. Апропо покрай мерките за безопасност преди две години не можа гостойно да се отбележи хубавата годишнина на големия поет. Та нека този текст е и малка компенсация за тогава. Първата публикация на Хр. Черняев е от 1946 г., така че той има едно 75-годишно присъствие в нашата литература. Пълноценно. В настоящия етюд ще насоча вниманието именно към тези две книги: „Слънчев хляб“ и „Крайт на XX и началото на XXI век“.

Оригинално заглавие е поставил на последната си стихосбирка Хр. Черняев. Всъщност и назад в годините той демонстрира подобен вкус: „Южнякът премина“ (1966), „Сребърни зарани“ (1969), „Делнично разсъмване“ (1977), „Конче“ (1966), „Сълзите на сърничката“ (1979), „Пясъчен пръстен“ (1980), „Минзухарена земя“ (1984), „Гладни стихове“ (1998). Изредените заглавия се превръщат в предизвикателство за нашата литературна критика – като освен утвърдени имена на университетски преподаватели – проф. Симеон Янев, проф. Симеон Хаджикосев, проф. Димитър Михайлов, също така и критици като Луко Захариев, Юлиян Жилиев, Здравко Негков, Красимира Кацарска се насочват към интерпретация на творчеството му. Ала също така и големи поети – от по-шумните Евтим Евтимов, Лъчезар Еленков, Димитър Точев; но и от по-приглушените майстори: Велин Георгиев, Иван Цанев, Георги Мицков, Петър Караангов, Катя Йосифова. Към тях се присъединяват и академици: Ефрем Карамфилов, Благовеста Касабова,

Матей Шопкин, но и някои от по-старите литературни дейци: Александър Муратов, Иван Бурин, Димитър Добрев. А когато и събратята по перо също напишат отзив, това вече е явление, защото на литературния историк и/ли критик е професионалното му задължение да отрази случващото се в литературния процес, то поетите и писателите, откликнали спонтанно – това вече е жест на ценителство (ако критиката е „оценителство“). А когато се чуят гласовете на Велин Георгиев, Мицков, Иван Цанев – наистина предизвикателството има успех. И то голям. Защото и трите изредени имена не са долюбвани от соц-системата. Не че Хр. Черняев е бил сред любимците. Но все пак издаван е, успял е да избяга от конюнктурното. Вероятно защото е чист лирик. Сам споделя, че е повлиян от Атанас Далчев още в младежките си години. Сетне с голяма радост споделя, че редактор на стиховете му е бил големият Ам. Далчев. „Слънчев хляб“ има интересна визия. Рисунките са дело на снахата – самата тя добра поетеса и писателка – Анна Багряна (1978), което също е жест, знак – и на уважение, и на признателност, ала и на дълбока обич. Именно обичта е и главна тема в 90-те странички, подбиращи 65 стихотворения и 15 цветни картини (заедно с тази на корицата!). Красиво оформление! Преобладаващите цветове са синьо, червено, жълто и оранжево. Та нали хлябът е *слънчев*! Едноименното стихотворение е кратко и е 44-тото поред. Хлябът е сакрален в представите на нашия народ. Няма да изреждам видовете обредни питуи, погачи и т.н. Няма да припомням и множеството поговорки, най-известните от които са: „Вадя си хляба“ (което не е само честно и почтено работя – свещенодействувам, по-скоро би трябвало да бъде в смислов аспект!) и „Никой не е по-висок от хляба“. Хлябът в краткото стихотворение има ролята на обединяващ фактор между млади и стари. В една епоха, в която ценностите девалвират, а личностите, около които е възможно обединение на нацията ни са прекалено малко, образът на хляба е сплотяващото звено. Разбира се, символиката има и своето християнско тълкувание: „Исус им отговори: Аз съм хлябът на живота; който дойде при Мене, никога няма да огладнее, и който вярва в Мене, никога няма да ожадне“ (Йоан, 35); „Аз съм живият хляб, който е слязъл от небето. Ако яде някой от този хляб, ще живее до века; да! И хлябът, който Аз ще дам, е Моята плът, която Аз ще дам за живота на света.“ (Йоан, 51); „Този е хлябът, който слезе от небето; онзи, който се храни с този хляб, ще живее до века, а не както бащите ви ядоха и после измряха“ (Йоан, 58). Ако не вярата в Христа, то поне символиката на слънчевия хляб, на Божествената храна, на Тялото Божие би могло да ни обедини. А кое би могло да ни помири?

Обединителна и същевременно помирителна роля изиграва природната хубост – било на/в планините (Витоша, Пирин, Рила, Люлин, Балкана, Странджа), било на/в реките (Дунав, Марица, Струма), било някой град или местност (Трявна, Етъра, Рупите, Розовата долина). Красотата е (раз)скрита обаче и в езерото, в гървото, в цветето, в светулката. Изправя се могъщата фигура на Паусий, в чиято 300-годишнина вече навлязохме. Природата и историческата фигура на Хилендарския монах внушават идеята и устрема за Възраждане – не политическо, а духовно, национал-

но, човешко. Изконното – в пределите на рогното, красивото – част от това пространство, народният водач, светлината на Христовото слово, силата на Божия Хляб, милувката на родителите, смехът на децата (ни) – ето го нашият свят. Който е хубав! Който е свещен! И свършен! Който трябва да опазим и оставим на тези погир нас. Жълтият минзухар. Южният вятър. Песента, носена от кукувицата, напомняща фолклорната ни музика – ето как е очертан светът на българското. Кроткият гъжг и неговата мелодика, а не метежният – задава цялостната интонация на стихосбирката. Тук бих добавил, че и зимата също е наречена „кротка“ – обратно на оная канонна представа, оставена ни от Ботев и неговата последна елегия.

Прибирането в рогното гнездо, подобно на птицата, изгряването на звездата, светещата гора – ето го вълшебството на нощта. Това е хармоничната част на гения, когато почиваме, когато спим, за да сме богри и щастливи от утрото. Това е светът, който ни завеждава 90-годишният патриарх на словото. Красив свят. Хармоничен свят. Устойчив. Вечен. В който се носи уханье на мащерка, липа. В който ехти радостен смях.

Както някога Ам. Далчев е разкривал чистотата на детското като светоусещане, така и сега Хр. Черняев копнее: „Бих искал като тях и аз да мога/ да бъда най-безгрижно съществуване“. Отгъхващата си България в ябълковите градини – напомня на оная образност с пуканката, споделена преди години от Иван Динков. Тази така характерна синтетичност и съгъстеност на философската ни поезия, посочена с някои от майсторите си е овладяна и сигурна и в почерка на автора, написал „Слънчев хляб“.

Най-страшното престъпление е убийството на сърна – това също тъжно изповядва гласът на Хр. Черняев. Невинното, красивото, доброто – то се е въплътило в образа на горското животно. Посегателството върху него е вече разрушаване на вселенската хармония. Доброто и красивото е крехко. То трябва да се пази, а не да се изтребва... Врабчето, което зиме сънува троха от хляб, която е целият му свят. Ако гледаме на света си, на живота си като троха, вероятно бихме го пазили и ценили повече. Не комат, не самун, а една троха, огромна като стряха, огромна колкото целия свят. Хлябът е свят. Трохата – още повече. Тази философия отправя към цененето и улавянето на мига. Похват, обикнат от литературата ни – още от Дебеляновия „Миг“, та до Александър Геров. А в световната литература пазителят на мига, разтеглящият мига е безспорният майстор Марсел Пруст – наситил всеки един откъслек от изтичащото време с пълноценно изживяване.

Планината, видяна като цъфнало цвете. Това е друга находка на поетическия майстор. Мисля, че това сближаване е реализирано точно тук за пръв път в нашата литературна история. Такава новост е и образът на снежният човек, разтопил се, изчезнал, за да съхрани и разпръсне красотата и чистотата. Преди две десетилетия поетът Петър Чухов (1961) издаде такъв роман „Снежни човеци“ – където се усеща галечна прилика – по посока на устрема към кристалност.

След зимната кротост настъпва пролетното уханье, носено от живителния поток, ручей, преляло в езеро или река. Този кръговрат на

живота и на природата е композиционният принцип на цялата стихосбирка. Затова бих могъл да оприлича стиховете тук като органични – подчинени и идещи, породени от почитането и обичането на природата. Сякаш внушението е – нашият живот да е по-близък до природата, да се слее с него, за да усетим, за да бъдем водени от красотата, добротата, кротостта. Общо взето това е Живителна книга, родила се сред пандемичната трагичност, от която все още се възстановяваме. Опиянението от песента на птицата, усещането, че сме част от природата, създава усещане за могъщество, от което ние сме частица. Уханието на череши, срещнато в третото стихотворение отново се завръща, за да затвори аромата и да го разпръсне над цялата стихосбирка. Успокояващото, терапевтичното лъчение на словото е сякаш кодирано в поетическото слово. Слово, което е сензитивно, съгъстено, сетивно – чува се всеки един тон от песента на коса, вдъхва се ароматът на зима, на пролет, на череши, вижда се сиянието на звездите и на слънцето, усеща се прегръдката на майката и бащата. И ти се успокояваш. И ти си в хармония. Част от хармонично цяло. Сътворение. Целуваш слънчевия хляб и се усмихваш на Божия свят. И си част от него. Живееш в него. Твой е! Това е поетическото заветване на Христо Черняев. Или поне един възможен прочит на неговата последна стихосбирка.

През 1960 на 19. 04. Борис Делчев е записал: „Историята ще се пише по дневници – не по всекидневници“. И това не е пословица. Няколко са емблематичните достижения в нашата литература в този жанр: споменатият току-що, частичните на Иван Мешков и Иван Рагославов, преди няколко години проф. Симеон Хаджикосев публикува свой дневник, Недялко Йорданов – също. Към тях бих допълнил и тези на Христо Радевски и Николай Хайтов. А съвсем наскоро се появиха на бял свят и тези на акад. Петър Динев, на Емилиян Станев, Стилиян Чилингиров. На Йордан Вълчев дневниците постигнаха известна скандалност. Преди малко повече от десетилетие – жени също представиха своите работи в тази област – Свобода Бъчварова, акад. Вера Мутафчиева, Блага Димитрова, Невена Стефанова. По-назад във времето са текстове на Анастасия Тошева, Екатерина Каравелова, откъслечни са на Райна Попгеоргиева и на Вела Благоева (останали в ръкопис до момента). Великолно е постижението в тази жанрова форма и изявата на Чудомир. Някои от тези дневници са писани в годините на тоталитаризма, много неща са си били „за чекмеджето“ – т.е. чакали са, отлежавали са за по-добри времена. Безспорно интересни книги, чиято форма е на ръба между документалното и художественото. Важното е, разбира се, личностната оценка, личното присъствие, което е страстно (в смисъл обратен на безпристрастно).

В настоящия етюж съм споменал само най-известните – преди година време в Софийския университет доц. Ноеми Стоичкова организира със своите колеги от Института за литература (БАН) Национална научна конференция, засягаща и мемоарите, и дневниците – т.е. тези паралитературни явления, които са неделима и същностна част от историята на литературата. Отделно ценно проучване в тази посока направи проф. Антоанета Алипиева преди 15 години. С радост бих изтъкнал, че

се приемат добре и са търсени и други такива издания от този жанров вид, писани от световните имена в литературната класика: Й. В. Гьоте, Кафка, Томас Ман, Ст. Цвайг, Л. Н. Толстой, Макс Фриш, Вирджиния Улф (2019), Достоевски (от 2021 г.).

По думите на Д. Христов около 3000 са страниците, останали от Христо Черняев по формата на Дневник. Подборка, обхващаща 3 десетилетия (непълни), се побират в 285-те печатни страници на реализираното издание – „Фрагменти от моя дневник“. Към тях бих искал да насоча вниманието сега.

Преди всичко прави впечатление пейзажната мощ, силата на художника – описанието на детайлите, на природните забележителности. Може да се спре на залеза писателят, на шипката, но не я заиграва по радичковски. Има си свой стил. Спасението от всичко е в природата и в манастирите и черквите, които се намират из нашите планини. Силната вяра и упование в Бога не са изведени изрично, не се напращат, но се усещат, улавят се в тъканта на текста. Тази непоколебима вяра на Хр. Черняев в някакъв смисъл дава и повод за неговия оптимизъм: срещнахме го и в стихосбирката „Слънчев хляб“.

Второто водещо чувство е честността. Безпощаден в своята откровеност е писателят Хр. Черняев. Силна е болката му за разрухата, на която е свидетел. Приел е идеята да се бори, да се съпротивлява на културния упадък, който се вихреше в зората на 90-те. Празните магазини, гладните и студените зими, мизерията, недоимъкът, мушренските безумия – всичко това е фонът, на който се среща и разделя с приятелите си. Това е обстановката, в която се връща назад в спомените си – далечното детството, паметта за майката, за бащата. Изключителна синобна привързаност. Сетне съвсем естествена е връзката: баща-син. С огромна обич пише за сина си. Гордее се, радва се, повече и живее с неговите успехи и тревоги. Особена важна е подкрепата му, когато Д. Христов се опитва да спаси част от държавните (някога) книжарници. Една благородна и донкихотовска кауза всъщност. Ала смела. Ала красива. Ала битка за опазване и оцеляване на духовните оазиси в нашето отечество, което е подло и хитро разграбено пред очите ни за изтеклите десетилетия. Бих добавил афористичното, пълно с тъга словоизлияние: „Една книжарница, която сега е месарница“ (стр. 147).

Силно впечатление прави верността на Христо Черняев към приятелите. С много човештина пише за големия и забравен днес Иван Кръстев (1920–2013), който е бил някогашен негов учител. Разликата им е десетилетие, но дружбата им е трогателна: посещенията в болниците от страна както на единия, така и на другия, творческите разговори, житейското спътничество. Това го няма в академичната литературна история: как писателят продава жилището си, дома си, за да публикува книга за друг писател! Да, това прави Иван Кръстев – за да спомни Ангел Каралийчев по повод на неговата стогодишнина...

Обидата и огорчението в сърцата на автори като Николай Зидаров (1921 – 2007) и то поради политическото късogleдство и озлобление на наши уж държавници и законотворци. Поради принципите, които личността

Николай Зидаров изповядва и не предава, той е заклеймен и „забранен“ от демократичните ни съвременни строители. Звучи не само оксиморонно, не само е жалко действието, то е трагично, тъжно, аморално. Защото така си отиде в буквалния смисъл цяло едно поколение творци. Споменах за принципи и бих припомнил как Радој Ралин отказваше всяка една награда, как отказа повишаване на пенсията си, понеже трябва и на другите – така е честно. А че самият Николай Лилиев е ценял Н. Зидаров – това новоизлюпените ни политичета, шаячните (по определение на Цветан Стоянов) – не им е необходимо да знаят. Или че на младини същият Н. Зидаров е бил измъчван от царската (фашистка) полиция – също не е интересно... Вероятно от тая генерация – понеже по-дълго поживя – Валери Петров получи нужното признание и оценка, въпреки антифашистките си позиции. Вероятно въпреки същите позиции все още се мълчи за 101-годишния Виктор Барух, който е днес гоаиен на нашата писателска общност. Всъщност той става най-възрастният пишец събрат именно след кончината на Валери – разликата в рождените им гати е година.

Христо Черняев прави и щастливи открития за рога си – оказва се роднина с Дончо Колев (Дан Колов), с Николай Марангозов, с воеводката Рада Барашка. Обича да изследва корените, воген от роголюбието си. Силно чувство. Заразително. Винаги прави впечатление как патриотичното в поезията на Хр. Черняев не е „плакатно“, не е викащо, а е интимно, приглушено по оня далчевски величествен маниер, който така добре познаваме и все-признаваме. И така е радостен, когато двамата със сина си изкачват Витоша. Или е с внучката си, гледа я как расте и съзрява пред погледа му. И ето как семейството се превръща в ценност. Ценност на литературата. И на битието ни. Сам изкушен от критическото перо Хр. Черняев пише отзиви за Иван Кръстев, да речем, но и контактува с литературни критици от мащаба на Здравко Негков (1942–2014) и Луко Захариев (1945–2005). И двамата си отидоха с разлика от десетина години помежду си. Днес малко хора си ги спомнят. Те не бяха сред университетските преподаватели. Нямаха и академични титли, но бяха литературни критици. Само и единствено такива. В днешно време почти няма професионалисти като тях. Те бяха отгадени на литературата и на нейното критическо четене. Интересна в това отношение е връзката между Хр. Черняев и Здравко Негков. Критикът забелязва положителната промяна у поета и с писма му обръща внимание и напътства неговото творческо развитие. А това е и част от задължението на литературния критик – да подтиква към работа, да стимулира и да дисциплинира. В последно време нашата литературна критика (доколкото я има!) е в процес на постоянно възхваляване. И така става, че някои отявлени графомани, понеже имат издания на книгите си, са изкуствено възприемани, не, а налагани едва ли не за класици... Тъжно, защото от конюнктурните „класици“ днес кой чете Камен Калчев или Ст. Ц. Даскалов?! Но не ми се коментира случката с безгарното, но техническо удобно произведение, което е писано по поръка на МОН и се упражняваха върху него тазгодишните кандидат-гимназисти... Та, важното е, че Здравко Негков обръща внимание на силата, която поетът има в изображението на пейзажите, боите, цветовете, детайлите

– една разцъфнала череша може да се обвърже с родолюбивото чувство. Езерото – а то е основен образ в „Слънчев хляб“ – както вече изтъкнах – отправя към ония прелестни миниатюри, които носят поетическата светлина на мъдреца Пенчо Славейков (емблематично в това отношение е „Спи езерото“ – а понеже споменах и подobaваща критика – брилянтният анализ на проф. Никола Георгиев е неотменен при един задълбочен прочит на творбата).

С човешка болка Хр. Черняев констатира смяната на ценностната система, започнала едва ли не безобидно: Ефрем Карамфилов, Здравко Петров, Богомил Райнов, Валери Петров, Дамян Дамянов, Лиана Даскалова са „сменени“ с – Николай Колев-Босия, Биньо Иванов, Димитър Василев, Георги Данаилов, Йордан Василев, Йосиф Петров. Бих си позволил коментар-разсъждение. „Замяната“ на акад. Ефрем Карамфилов и Здравко Петров със ст. н. с. Йордан Василев има своето обяснение. Малко или много едните са били част от конюнктурното. Й. Василев е бил дисидент. Като качества обаче не надминава есеистичните уклони на академичка и импресионистичния критик. Все пак фундаменталната му книга е за Елисавета Багряна, писана в съавторство с Блага Димитрова – остава гостимение на тогавашното, пък и на днешното ни литературознание. Много по-силни поетеси има от Л. Даскалова – Надежда Захариева, да речем, или Ваня Петкова, Блага Димитрова, Невена Стефанова, Миряна Башева, Валентина Рагинска. Валери Петров доживя всепризнаването си около 90-тата си годишнина. Дамян П. Дамянов в много отношения днес е анахроничен. Много по-силни са Ив. Динков, Ст. Цанев, Л. Левчев, Хр. Фотев, Константин Павлов – от неговата генерация. Пък и естрадните му „парчета“ днес откровено са от друга епоха, не са за сегашната публика. Биньо Иванов е един от най-силните поети на 80-те и 90-те години. Има конкурс за поезия на негово име (от 2007 г. в гр. Кюстендил). А що се отнася до бай Йосиф Петров – да, той наистина беше народен поет. Общественик. Доживя 95-годишна възраст, потресен от политическото слабоумие на наследниците си – днес БЗНС не съществува. Стихосбирката му „Вук от каторгата“ („Стихове от Персин“) – е една от най-силните реакции срещу тоталитарната система. За жалост името му изобщо не е споменавано нито в читанките, нито в учебниците на средношколците. А той мечтаеше да е сричан и изучаван от българските деца... И ако тази смяна е логична, донякъде и обоснована. То по-пагубното е, че в журналистиката се намърдват манекени (Асен Азов) и агенти на ДС (Гарелов), които уволняват добри и способни, ала непокорни и неудобни публицисти. Сега берем гайлето на девалвацията в сферата на журналистическата професия.

Както и друга констатация, която пък дава плодовете си сега: „Всичко, което днес ни се представя за култура, е главно от сферата на развлеченията и е белязано с бездуховност и посредственост“ (стр. 230). В епохата сме на шоуто и риалитието. Видяхме какво се случва когато някой, свикнал с този маниер, се намеси в политиката. Е същото се случва и с културата в немалка степен. Не всичко е забавление, не всичко е игра и гъдел. Посредствеността, идеята от шоуто, пренесена в театъра, киното,

телевизията, опитите да се пренесе и в образователната система – ето я огромната заплаха. Политиката и управлението на една гържава не са шоу и не са за шоумени. Галениците на взаимноизбилите се мафиоти нямат място в сфери, които искат трезво мислене, отговорност, висока интелигентност и човешки морал. Лигавенето на телевизионната публика с всевъзможни забавни предавания лишава гледащите от способността им не само за критическо мислене, а реално прави хората немислещи. Кое-то е ужасяващо. Липсата на мисловна дейност, липсата на критичност и критерии са чудесната предпоставка за лесната манипулируемост и разпространяването на фалшиви „новини“. Та нека сами се запитаме: как така „бега мама“, където обръщението между комуникирашите е „мама“, може да претендира за сериозност?! Как така информационни платформи, интересуващи се от „жълтото“, могат да продуцират сериозност?! Та всичко това е следствие от наблюдението, което Хр. Черняев е направил преди 20-тина години. Трудът и усилието са лекът за шоу-забавлението.

Противоречива фигура в нашето съвремие е и Николай Хайтов (1919 – 2002). Както и Богомил Райнов (1919–2007). Последният обладава изключителен талант, той генетично е свързан и обвързан с нашата литература като син на Николай Райнов. Но като личностни качества не е сред най-гостойните представители на писателската гилдия. Що се отнася до акаг. Н. Хайтов – няма еднно мнение относно личността му. Прекалено много подозрителни факти надвисват над строгото му чело и ако не опорочават, то хвърлят зловеща сянка на(г) писателското му дело. Не съм следовател, нито полицай, за да проследявам кое откъде е присвоявал, но ще обърна внимание на една негова безполезна книга „Вълшебното огледало“ – там „властелинът на Родопите“ се подгавря с проф. Мирослав Янакиев, проф. Никола Георгиев и акаг. Михаил Виденев. Най-силната му книга продължава да е сборничето „Диви разкази“ (1967) – и това е. Опитите му да издири къде е бил погребан Васил Левски и къде са костите му остават със съмнителна научна стойност. Освен това твърденията на все още живите Екатерина Томова (1946) и Велислава Дърева (1953), че Н. Хайтов се опитва да присвоява чужди литературни произведения силно подриват авторитета му. Д-р Петър Величков (1954) твърди, че неговата личност е замесена в убийството на писателката Яна Язова и в „мистериозното“ изчезване на нейните оригинали-ръкописи. Тази нечистоплътност, меко казано, отблъсква много от литературните дейци днес. Още повече ужасява страстта, с която наследниците на Хайтов преследват по съдебен път всекиго, гръзнал да не харесва баща им – позорно е делото, което водеха срещу Калин Терзийски (1970) съвсем наскоро. Ще си позволя да споделя, че лично предпочитам повече ироничните разкази на Йордан Вълчев от „Родихме се змейове“ или тъжно-саркастичния „Матриархат“ на Георги Мишев пред ужасяващите картини, препълнени с насилие и първобитност, заложили в сюжета на „Диви разкази“. За жалост слабият „Дервишово семе“ днес е сменен в учебната програма по литература в средното училище със скучноватия „Дърво без корен“. Това са творби, оставащи анахронични, безинтересни, отблъскващи читателите си. Разбира се, за това има и принос езикът на тези текстове. Е, по-добър е

от поези на М. Русков и „Възвишение“, ала постигат еднаква естетическа отблъскваемост. Пак изтъквам, че споделеното е лично и пристрастно. Не налагам мнението си, просто излагам становището си.

По същия безапелационен, категоричен начин пък Христо Черняев защитава Николай Хайтов. Симпатизира му като на борец, опитващ се да съхрани Съюза на българските писатели в едно погивяло време, което разпродаваше на безценица културни фундаменти. А тази творческа организация е създадена някога от родолюбиви творци, поканили Иван Вазов за почетен председател. Там са членували всичките ни по-значими писателски фигури от ХХ век. Да, в определен период от соц епохата на някои писатели са се давали необосновано големи привилегии: лични автомобили с шофьори, секретар(к)и, гържавни облаги. Днес книгите на Георги Караславов остават нечетени, както и на племенника и сина му, Богомил Райнов е слабо познат, за разлика от баща си, СтеЦето – кой го е чел напоследък? Или Камен Калчев? Или Гуляшки? Тъжното е, че забравихме имена като Димитър Мантов, Стефан Дичев, Антон Дончев, който е все още сред нас. Тъжно е, че рядко споменаваме Иван Давидков, Петър Алипиев, Башев, Германов. Павел Матев плаща глан на гържавническите позиции, които някога е заемал. Евтим Евтимов е по-познат като естраден поет... Тъжно е, че Багряна и Александър Геров гочакаха сетния си час в старчески приюти... Едва в наши дни имаме пълно представяне на творчеството на Талев, или на Радичков, да речем. Ала нека не се отклонявам. Важното е, че в едни мутренски времена акад. Николай Хайтов се опитва да запази целостта на СБП, опитва се да се противопостави на разграбването – имоти, някога ползвани от писателската общност, днес вече са приватизирани... Прави впечатление как в най-хубавите стаи из някогашните бази на СБП се наместват тарикати шофьори, бизнесмени и т.н. Предполагам в обозримото бъдеще ще се изследва кое от 17-те тома Събрано е плод на творческа интенция и кое е клептоманска потенция.

Добре знаем за самоубийствата на Яворов, Димитър Бояджиев, Никола Ракитин, Пеньо Пенеv, Чудомир, Григор Ленков, Петя Дубарова, Веселин Андреев. Ала почти нищо не знаем за същата трагична орис, сполетяла Веселин Тачев (1941–1991) – неизвестен днес поет, но много, много добър. Тодор Ризников (1932–1992/94) – умира от глад. Знаем добре за политическите убийства, застигнали Гео Милев, Ясенов, Вапцаров. Ала нищо не се споменава за „оставените да умрат“ от самите лекари – такъв е случаят с Димитър Светлин (1925–1998) с диагноза в смъртния акт „системно недохранване“. Ако отчаянието е побудата някой сам да ликвидира себе си, то как да си обясним второто явление? Да се остави човек да угасне, без да му бъде указана помощ?! Нееднократно медиите в наши дни, особено покрай пандемичните кризисни обстоятелства, осведомяваха за подобно поведение на някои български медици. Каква е диагнозата когато лекарят бяга от милосърдието? Кризата е много, много дълбока. Тя не е на ценностна основа. А на човешко взаимоотношение. Тя е хуманитарна. Обезчовечаваме се – това е констатацията. А това е най-зловещата диагноза. Сякаш точно това внушават тъжните документални разсъждения на Хр. Черняев...

Точно обратно е победението обаче на поета Христо Черняев – той е човеколюбец, човекострадец. Описва как докато е в санаториум, намиращ се в Слънчев бряг, наблюдава първи юни и там има лекуващи се деца, останали без рогителска грижа. Годината е 1992 – кризисна, гладна. За онези 27 деца на възраст от 3 до 14-годишни поетът и приятелите му успяват да купят гребни погаръчета. Отделяйки от ниската си пенсия. (За същата тази 1992 още е записал: „Храня се по веднъж на ден“ – стр. 72“). Даващи от сърцето си. От цялото си сърце. Така се учи на бащинство. Така прави патриархът. Истинският. Вярващият. Милосърдният. С много болка Хр. Черняев изповядва: „Само очите им бяха на възрастни. Сигурно и мислите им“. Или: „Тези деца! Дето трудно ритат топка, но я ритат, защото им се тича“. По християнски – имаш ли една риза повече, дай я на ближния. Така постъпва белокосият майстор на стиха. Без суетене. Чисто. По човешки.

На някои места се постигат творчески изблици, доближаващи се до афоризма и сентенцията – така ефектни при и за четене и така мъчни за написване. Тези великолепни откъси на Хр. Черняев го срояват с брилянтните фрагменти на Атанас Далчев. „Когато вали гъжд, морето е топло“ (стр. 61). „Чужденец съм в родината си“ (стр. 69). „И все пак не мога да разбера защо и за какво е наказан целият български народ. Ако това не е геноцид в най-висшата му форма. И то – узаконен геноцид...“ (стр. 72). „Ново е само запустението“ (стр. 76) – наблюдение от 1993 г. „Става ми мъчно за непогаленото дете“ (стр. 78). Цитат на Иисусови думи: „Каква полза за човека, ако придобие цял свят, а повреди душата си“ (стр. 78). И малко по-късно: „Забравили сме да плачем. Никои на никого не съчувства“ (208). Най-жестоката повреда реално настъпи в нашата епоха и днес всячески добрите, истинските хора се мъчат да спасят както собствените си души, така и тези на близките си, на хората, които обичат. За да останем хора, за да бъдем човеци...

„Откога ли охраняват народните представители?!“ (стр. 80). „Не мога да си обясня това често пъти безсмислено бързане на българина... винаги гледа да изпревари другите... Вечно си създава ядове и напрежения, макар че може всичко да извърши спокойно и без ексцесии“ (стр. 85). „Имам сегем готови ръкописа (поезия и есеистика), които стоят затворени в чекмеджето ми. Причините – ясни. Писателят е повече от затворник“ (за 1995 г., стр. 94). И пак думи на Иисус: „Ако любов нямате помежду си – нищо нямате“ – набрано с главни букви, както и предишните думи на Христос (стр. 94). „Да ви се не види и свободата, и демокрацията“ (стр. 95) – често си го изричаме всички, имайки предвид криворазбраната ни българска действителност, където мафиотите и простаците, наследници ганьовски ни управляват – във всякакъв смисъл!

И за да е в унисон, за да е Христо-Черняевско словото му – веднага се устремява към най-човешкото описание на помаците (стр. 102). Излезлите от баня чисти жени. Чистотата и жената – антиподите на мръсното време, в което живеем. Чистият говор, който те имат. Този майсторски възнев на жената, заветан ни от стария народен трибун бай Петко Славейков и неговата христоматийна Гергана! Бащинското отношение

на стария поет е трогателно. Внушението е: ние сме част от един народ. Тези хора са също българи. Да, вярват в друг бог, но са българи. Част, неделима част от това пространство, наречено и все още разпознавано като България. Всеки националист трябва да се поучи и от любовта, искрената обич, и от мъдростта на Хр. Черняев.

Силата на колективната молитва – така сме я забравили! (стр. 104). А тя е така важна за нацията ни, за цивилизацията ни! И пак, и пак се връща Хр. Черняев към корените на отклонената литература, за която пише големият семиотик проф. Иван Младенов. Делото на свети Кирил, свети Методий и техните ученици е направата на молитви. Молитви на български. За да могат българите да се молят Богу на нашия си език. Към образите на съвременните светци поетът причислява и този на пророчицата Ванга – той я нарича: „кака Вангя“. Интересни са разсъжденията му, свързани с нейната личност. Той я припознава като възможност (единствена) нашият народ да се обедини около нейната фигура. Не се впуска в спорове и апологии – канонична или не е Ванга. Приема, че тя е помагала на много хора. Всичките пари, които е получила гарява, за да построи Божи храм, в който да идат богомолци. Животът ѝ е Богоугоден, добродетелен, християнски. Ние бяхме свидетели на феномен: голям наш художник, чиито съвременници сме – Светлин Русев – я изписа, така както сме учили и чели за Зографа Захарий, да речем. Видяхме зографисването, ала и построяването на Божия Дом. И това стана във времена на разруха. Във времена на криза. За искрената вяра, за доброто дело няма криза. То пребъдва и побеждава. Ето моя пример ни остави тая слаба, немошна, но същевременно и велика, по човешкому велика баба Ванга! И в съзнанието на много българи днес, тя, Дядо Добре – са съвременните светци. Дано наистина нашата православна общност признае Богоугодните. Църквата само ще спечели. Искрено вярващи. Които биха последвали светлия пример на Вангелия Гуцурова и на Добре Добре, светла да е паметта им!

Кризисните години, в края на 90-те на миналия век, когато България фалира, се оказват плодотворно време за твореца Христо Черняев и стихосбирката му от 1998 г. – „Гладни стихове“ – се превръща в малко литературно събитие. На премиерата се събират поети от ранга на: Матей Шопкин, Георги Струмски, Димитър Точев, Димитър Светлин, Лъчезар Еленков. Старият Иван Кръстев – някогашният учител – също е на премиерата. Там е и синът – Димитър Христов. Слово произнася Велин Георгиев. Рецензии пишат критици като проф. Георги Пенчев, Иван Спасов...

Изхвърлянето на ръкописите на починал вече писател е друг проблем, който коментира от същата тази 1998 г. По повод нелената кончина и нежеланието на лекарите да помогнат (стр. 149) на Димитър Светлин – негова далечна роднина, на която поетът е завещал жилището си, изхвърля на боклука ръкописите му... Погобен е случаят и с наследството на Стела Янева (1898 – 1979), която и до момента няма издадена книга!

Хр. Черняев напомня за циганския поет Усин Керим (1928–1983). По повод 80-тата годишнина от рождението на поета СБП успява да организира вечер в негова памет, а Слабчо Николов (1945) успява да издаде два

тома през 1999 г. По спомените на документалиста сред присъствалите са критиците Любен Георгиев, Стоян Илиев, поетите Матей Шопкин, Слав Хр. Караславов, Георги Драмбозов, Димитър Христов. Днес има конкурс за творчество на името му, провеждан в град Чепеларе от 2010 г. насам. Ала той реално е неизвестен днес за по-младите читатели, а и за професионални литературни дейци.

През 1999 г. НАТО-вски самолети бомбардираха съседна на България държава – част от някогашна Югославия. Отношението на Хр. Черняев силно напомня миролюбивата позиция на сина му Димитър днес по отношение на войната в Украйна. Поетът призовава за мир. За ненападение. Алармира за избиването на невинни жертви. Ала той не е безучастен и към бомбите и снарядите, които „погрешка“ бяха паднали на територията на нашето отечество (край Горна баня, Трън и Костинброд). Огромното множество мъртва риба, което морето изхвърли край Варна през август 1999 г. е припознато като последици от агресията на американските самолети и техните съюзници. Екологичната тема е видима и откроява при Хр. Черняев и трябва да се изтъкне, че той е последователен в нейното използване и модулиране. Целта му, разбира се, е да пазим и съхраним природата и богатството ѝ. Да не се превръщаме в унищожители и убийци.

Погромът срещу държавните книжарници от епохата на иванковството управление и порочни фигуранти като Тагарински, Божков, Михайлова, Московва, Софийански, които съставят тази (и не само нея!) структура, резонира с падащите бомби и унищожителната война в близост до България. Само че, ако атлантическите агресори са нашественици, то у нас самите ни шаячни политичета извършиха национални престъпления и никога до ден-днешен не им е потърсил никаква отговорност. За съжаление порочното поведение на демонстрирана безотговорност днес е обичайно не само за провалящите се държавници, ала и за цялото ни общество. Никога от политичите ни не се е изправил и не се е извинил за злодеяние или „грешка“, които е извършил. Напротив, свидетели сме на едно непрестанно оправдателно говорене в стил: „аз не съм виновен, но едн-кой-си ми е“. Разграбването на книжарниците е част от огромен погром срещу националните държавни икономико-културни институции (предприятия, стопанства, пустеещи училища и детски градини, паметници на културата). Ала ако днес все пак имаме възстановяване в тази посока – някои издателства изградиха и прекрасни места за продажбата на книги, то в стопанско отношение пораженията са непоправими...

Описанието на 1999 г. завършва с представените песни за авиацията по текстове на бащата и сина, съответно с музика на най-големите ни композитори песенници: Евгени Чешмеджиев (1930–2009) и проф. Александър Йосифов (1940–2016). Възвръщането към духовното, към творческото е от изключително значение в цялостния сюжет на Дневника. Обръщането към Бога, мислите, свързани с раждането на Христос, идеята за Спасение са водещи и утвърждаващи. Посрещането на 2000 година е по телефона със стария учител и верен приятел – Иван Кръстев – разговор за изкуство. А този същият Ив. Кръстев е връзката с такива колоси в нашата литера-

тура каквито са Николай Лилиев и Емануил Пондимитров (и за двамата е написал монографии). Какво по-хубаво начало?

На разрухата, на изстиващото човешко сърце, на девалбиращите ценности, на безпардонните мафиоти („мутри“) поетът противопоставя Молитвата – изписана е с различен шрифт, сякаш е извикана към Бога с цяло гърло: „ЧОВЕКЪТ ТРЯБВА ДА БЪДЕ ЧОВЕК“ (210). Сетне отново се насочва към писането – „Апостоли на българския дух“ – мемоарно-есеистична книга, в която включва Михаил Кремен, да речем. „Имам чувството, че най-живея, когато сътворявам“ (стр. 252) – това само роден писател може да констатира. И така с четене, писане, разговори с големи наши литературни дейци Христо Черняев лека-полека, или пък стремглаво, навлиза в своите 90. Направена е литературна анкета с него от Златка Караманова. Но той си я дописва по своеобразен начин: отговаря си на онези трийсетина въпроса, загадени някога на Вазов от проф. Иван Шишманов. И пак се оформя оптимистът, който живее с вярата, че: „рано или късно всичко се оправя“ (стр. 279).

Хубаво е да опитаме да изпълним завета на един от големите поети, живял в гвайсетия и прескочил и в нашия век. Поетът на надеждата и на слънчевия хляб Христо Черняев.

Ивайло Цветков • „Мартин Лутър Кинг“

Продрум Димов *Две рецензии*

АКТУАЛНА ПОЕТИЧНА АКУСТИКА (За книгата на Иван Странджев)

*„Не искам да затворя тъмнината.
Не искам да се зазори,
защото изгревът ще дойде откъдето
пристига всяка нощ.“ („Пловдив“)*

Тези напрегнати лирични изблици на Иван Странджев асоциативно ни пренасят емоционално към горестния Димчо Дебелянов „Пловдив“, излял болката на големия поет от Копривица. И сега, цяло столетие по-късно, към творби със същото звучене ни връща далечният му последовател като творец този надарен наш автор от Града на трихълмието в своята нова стихосбирка „Улици на тъгата“.

Иван Странджев е представител на зрялата ни поетическа генерация, голяма част от които изгряха на родния ни литературен небосклон в края на 70-те и началото на 80-те години на миналия век. През 1981 г. той дебютира със стихосбирката си „Думи за спасяване“, която подсказва за неподозирания му творчески потенциал. Още в първото си заглавие поетът с правдив език отразява актуалните парливи социално-психологически и нравствени процеси, които резонират в отзивчивата му реактивна душевност. А това предопределя до голяма степен емоционалния свят и сюжетно-тематичната насоченост на следващите му творби. През 1984 г. излиза от печат второто му издание „Докосване до светлината“, последвана от „Врата в небето“ и „Чудо“, които се появяват на бял свят през 1990 г. С тях и други свои произведения Иван Странджев укрепва позициите си в литературните ни среди. Надареното му перо откликва не само на разстроените лични преживелици, но и на острите социално-икономически и психологически сътресения, от които болезнено започва да се загъхва обществото ни. Всичко това попада в творческото му поле-зрение, търсейки себе си като възгледи, психика и място в съвременното светоусещане, въвеждайки ни в света на своите идейно-естетически концепции за нравствения облик на нашия съвременник.

Този подход за поетическа трактовка на нашето съвремие усещаме госта осезаемо и в новата стихосбирка „Улици на тъгата“, която ни предложи престижното столично издателство „Захари Стоянов“. Още от

първите стихове чувстваме полъха на състраданието и голямата тревога от тоталния упадък и морално сриване на обществото ни. Картината, която ни стряска, е повече от унизителна:

*„Децата заснеха с мобифоните си
старата учителка
как рови в кофата за смет.
Светкавиците блеснаха в очите
на настръхналите котки.“ („Репортаж“)*

Низост и падение, които поставят на изпитание здравия разум, за който няма въздух в днешните „улици на тъгата“. Този срамен репортаж е едно своеобразно въведение и отваря вратичката на цялостния емоционално-тематичен свят на творбата. Чистата съвест и морал, които все по-трудно оцеляват в сегашното ни безвреме, взривяват чистосърдечие то и застава автoра да пита:

*„Кой може да разкаже
за разрушенията невидими
от дългите войни с любовен знак,
без победители, но пълни с жертви,
за раните, узрели в самота и кръв
на минали приятелства.“ („Иван и Аз“)*

Сипят се перманентни разсъждения и упорити несъгласия за автора, който съзнава своята безпомощност, която го съсипе, защото „отнйде взорът надежда не види“ и болезнено изригва:

*„Не нося в себе си очакване,
красив съм и притихнал като
блясък огледален на метал –
спасението
чака
на ножа в острието.“ („Възраст“)*

В много от стиховете поетът пътува често обезпокоен, замъглен, загадъчен, сякаш сънува или се пробужда от дълъг кошмарен сън, оглежда се с мрежести очи и не може да се опомни де се намира, смутен от все така заобикалящия го хаотичен свят. Непрестанно обезпокоен търси увлечение. Нерядко загатва епизодично и за липсващия му любим човек, с когото все не може да се срещне. Но колкото повече го придружаваме по тръпнешите колотовози на непримиримите му размисли, все повече ни задушават гъхът на днешното ни безпътнo време. Пред замисления му поглед:

*„Денят пълзи по гърба на планината,
кучетата лаят, съседът кашля сутрин
пред първата цигара,*

*въздухът е бистър като алкохол,
ветровете са се вкупчили в дерето –
така е картината. “ („Тъга по часовник“)*

Сроден психологичен рисунък, скован от апатия и песимизъм, витае безнадежден и в стихотворенията „Откриване на красотата“, „Не се страхувай“, „Тези часове“ и много други.

Значителна част от стиховете потискат с преобладаващата мирна емоционална обаятелност, но понякога, макар и твърде рядко, ни препраща, сякаш за отмора от угнетяващото психическо натоварване, към примамливи интимни преживелици. Твърде показателно в това отношение е стихотворението „Пещерата“. Тя

*„Не е в пътеводители,
не е и в картите по география,
но в нея можеш да се скриеш в бурята,
да бъдеш със момиче,
да се целувате,
да построиш от думи стълба до небето
и тя,
ако те обича,
да се изкачи по нея.“*

Стихове от този ред наистина разтоварват от голямото напрежение, но и при тях поетът не спестява драматизма и в интимните преживявания, техните обичани възходи и падове, извисяващи човешкия дух, но понякога придружавани и от сриващи огорчения. И в този случай Иван Странджев се е показал като изключително чувствителен сърцевед.

*„Не е раздяла, когато си тръгваш,
а когато лежиш в леглото ни
с лице към стената,
когато сутрин наливаш чай
само в твоята чаша.“*
(„За гласните и съгласните“)

По всичко личи, че авторът се прекланя пред това велико чувство и го извисява на най-високия пиедестал, когато вдъхновява и дава криле за полет, но в същото време осъжда и неговата тягост, когато се стовари камъкът на недоверието, изневярата и угасват скъпите надежди за лично щастие. И за отбелязване е, че в случая ставаме съпричастни на стихове, в които се промъква натрапчиво съкрушителната мъка, съпроводена от кошмари и безсъници. Подобен негативен емоционален заряд ни обзема, като се помогим в смразяващата атмосфера на „История на раздялата“, „Бележки на душата“, „Спасението“ и други.

В тази стихосбирка обаче Иван Странджев като че ли маргинализира присъствието на интимния свят, без да го пренебрегва, разбира се,

защото е територия, която играе водеща роля в нашето съществуване. За сметка на това доминират в стихотворната тъкан загълбочената наблюдателност, дълбокият психологизъм, неотстъпното търсене на изчезващата хармония, непримиримостта към човешката уродливост, избуяла така застрашително напоследък, и неукротимият стремеж към съвършенство, напуснал сякаш безвъзвратно нашия бит.

По природа, сроден със социално-гражданската тематика, обаче Иван Странджев не може да си позволи да загърби интимната проблематика, която при него неизбежно се свързва с днешните социално-психологически разрушителни процеси. Поетът преживява драматично човешката хладина, гнетящите морални и социални деформации, погребващи нашите изконни ценности. И неслучайно се пита:

*„Какво ли ще се случи с мен, когато
загъгла на улицата тялото ѝ се разлее?
Забързаният град
и алчната захапка на стага от хора,
не ми подсказват,
че ще оцелея.“ („На бистрото“)*

Тази изповед наистина е тревожна – човекът в нашето време е застрашен. „Изгонихме човека от себе си!“ – неведнъж е споделял пред мен и големият поет от Сливен Дамян Дамянов. Това ни го припомня все още нестихващият глас и на Пеньо Пенев, защото наистина „човек е човек, когато е на път!“.

Иван Странджев е творец, който съумява от дребни неща на пръв поглед да ни предлага дълбоко смислени обобщения, съзирайки в незабележими детайли от околната действителност същностното, значимото...

И това повелява, когато общуваме с неговия стих и творчеството му, да се вглеждаме изпитателно и замисляме сериозно върху всяка творба на този талантлив наш словесен художник. От пръв поглед някои негови творби изглеждат сътворени с известна абстрактност, уносказателност, даже намирисващи донякъде на енимагматичност. Това, разбира се, е първо измамно впечатление. Напълно разбираемо е, че с годините авторът е натрупал добър творчески опит, като е изоставил класическата римувана мерена реч, разкрепостил се е и е започнал да борава професионално със свободния стих. Това е въпрос на личен избор и едва ли трябва да бъде упрекван за порива да се сродява с нови модерни поетически похвати в творческата му лаборатория. Така в значителна степен обогати стихотворния си арсенал. Погрешно е обаче да се внушава, че някои недостатъчно литературно грамотни читатели изпитват известни смущения при първото си докосване до белия стих. Тези първи впечатления постепенно се разсейват с внимателното преосмисляне на прочетеното.

По принцип, поетът си знае цената и е подчертано прецизен в стилно-езиковия си изказ, борава професионално с метафората, предлагайки ни изискан художествено-естетически инструментариум.

Придобил с право самочувствие и обновен със съвременни одежди своя стих, Иван Странджев не изменя на творческия си натюрел и съхранява социално-гражданската острота на своите произведения. И макар че тъгата преобладава в стиховете му, той не губи все пак вярата си в едно по-оптимистично бъдеще, отправяйки с неугаснала вяра горещ призив към своите съвременници:

*„Подайте си ръката,
така крилата ни ще станат две,
надеждата за полет ще е възможна.“*
(„Все още...“)

Всичко това прави от „Улицы на тъгата“ един тревожен зов за освестяване, който търси своята спасителна акустика за отрезвяване на днешния ни глух и объркан ген.

7 май 2022 г.

БОЛЕЗНЕНИ НОСТАЛГИЧНИ СТРАНИЦИ За книгата с разкази на Мина Кръстева

Така почувствах новия сборник от разкази на Мина Кръстева от Бургас – „Призрачните къщи“, предложен съвсем наскоро на читателите от бургаската издателска къща „Знаци“. Авторката е позната на читателските ни и литературни среди с книгата „Градежът“ – романизирана биография за възрожденския майстор Колю Фичето, стихосбирките „Спомен с море“, „В пустинята на света“, „Слънце в косите“ и рруги издания.

В творческата сфера на разказа тя обаче навлиза, при това подчертано професионално, след като преди няколко години дебютира в този жанр успешно със сборника си „В ъгъла на кафене „Реалити“. В него писателката ни пренасяше в новата нравствена атмосфера в градовете ни след нахлуването на така наречените демократични промени. Докато в новото си заглавие Мина Кръстева ни връща към нестихващите ѝ спомени от детството и младите си години в родното село.

Съдържанието на книгата се състои от къси, но интересни, интригуващи текстове, съдържащи писма до „мило въображаемо братче“. Този подход наистина се оказва атрактивен и увлича читателя, потапяйки го в изненадващи случки и събития от селския бит. Където и да ни отведе, ни среща с колоритни герои от селското всекидневие, дишащо обичайния си битов въздух. Още в началото писателката ни довежда неслучайно в „Бръснарницата“, където се бистри политиката и коментират селските клюки. В центъра на оживените приказки е домакинът, селският бръснар Деко, който с наслада слуша насядалите си клиенти, чакащи своя ред. Възкресяват се спомени от Европейската война, чуват се хвалби за геройски подвизи. А като се чуе, че някой прехвърлил плета на комшийката, всички прихват в

смях. Човекът с бръснача, ухилен до уши, усмихнат се къпе в удовлетворение, допадат му приказките, но и той не млъква. Селски истории, които не слизат от хорските уста. Преживелиците в бръснарницата са само част от характерното битие. За съжаление, споделя в разказа си авторката, днес няма и помен от някогашната берберница, наоколо цари пустош и безмълвие. Няма го зеленчуковия магазин, железарският също е спуснал отколе кепенци. Няма ги и някогашните весели хорица, увлечени в сладки приказки, напомнящи сладкодумните „нашенци“-шегобийци на Чудомир. Безпощадната житейска мъгла на новото демократично време е заселила всичко отвъд. Затова и разказът на писателката се задъхва от неугържима болка и печал.

Редят се спомените, които нахлуват като свежа напориста струя в душата на разказвачката, носещи скъпия полък на красиви преживявания, оживели в късите повествования, а сега безмилостно потискани от ужасното безлюдие и коварно запустение. Накъдето и да погледнеш, буренясаи улици пустеят, дворове обитавани само от бурени и змии, „призрачни къщи“, потънали в руини, изоставени, немеят безпомощни, жадни за грижи и отгавна безвъзвратно напуснал ги живот.

Всяка разходка из осиротелите улици, промъкващи се покрай умрели къщи, страшно потиска и гнети. Минава натъжена и към „Кръчмата“, която за жалост я посреща негостолюбиво, с врата, захапала здрав катинар и забравила отколе да се отваря. А „арамлиците“, които ѝ гостуваха, унесени в шумни наздравници, са се преселили на оня свят. Няма го и Гошето, който кому ли не е помагал в селото и цял живот се е раздавал за другите. Но съгба. Но пък и болката от всичката съсипия и безпощадния залез на селото не стихва.

И сякаш да си поеме солук от връхлетелите я мрачни гледки, Мина Кръстева ни прави съпричастни и на някои все пак приятни преживелици. В тази насока известна разтоварваща роля играе разказът „Училището“. Прег погледа на някогашното малко момиченце, винаги прилежно и старателно, често възкръсва образът на любимата им учителка Стоянка. Обикновено е строга с децата, понякога даже подгръпва и ушите на непослушните, но пък в замяна е грижовна, обича ги искрено и трепери за възпитанието и учението на своите възпитаници. Авторката с вълнение си спомня как учителката им често ги е повеждала на излет до близкия Бакаджик, който щедро гарявал със свеж простор и чист въздух гласовитите ободрени малки палавници.

Изключително вегра атмосфера витае и в разказа ѝ „Събор“. Една грагоценна традиция на родното ѝ място, привличала за радостни преживявания и мнозина от околните села, стичащи се да се видят и повеселят с близки, роднини и приятели. В това шумно стълпотворение, плувнало в безразборна гълчавица, децата се мушкат и играят в сладък захлас, а моми и ергени търсят скришно място, за да се целуват и наслаждат на романтичната си младост. Не по-малко е интересно и за възрастните, сърдечно се здрависват стари аркадаши, зачервени като ябълка, възбудени от ненадейни срещи. Скоро се озовават на маса, за да му ударят по една хаплива гроздовица и да си чукнат от апетитното домашно вино. Наоколо кънти напориста музика, вият се кръшни хора. Народът, откъснал се от ежедневните грижи и неволи, намира отдушник, за да усети поне малко

празник за душата. За съжаление, днес мегданът пустее изоставен от своя насъщен свят.

С нескрит пиетет авторката разказва на своето братче и за милите си спомени, когато добрият ѝ дядо я качвал на колата и отвеждал на гроздобер. Още ѝ сладни вкусното грозде, откъснато направо от лозата. Ами как да забрави резливата шира от смачканото грозде в кацата, където скоро кипва и узрява в чудно вино, навестяващо всеки ден софрата у дома. Тези мигове от детството са сега само потискащ спомен.

Допускам, че писателката е почувствала прекомерното присъствие на минорното настроение в някои творби и съзнателно е включила в сборника си и немалко творби с мажорна обаятелност, като често прибегва до случки, наситени с естествен хумор. Такъв добронамерен емоционален привкус ни обляхва, когато се докоснем и общуваме с приятните ѝ герои в разказите „Цигански мераци“, „Шмекерлъци“, „Калайджии“ и др. И за отбелязване е, че тя осмива добродушно смешното и нравствено неприемливото в поведението на своя персонаж, без да го жили злобно и наскърбява. Сроден творчески подход битува в творчеството и на Михалаки Георгиев, Алеко Константинов, Елин Пелин и други големи майстори на изящната ни словесност.

Пътувайки из този колоритен своеобразен народопсихологически сборник, някои критици прибързано ни внушават, че в произведението намеждава етнографията. Може би за такъв извог намират основания от българската сватба на английската гвойка в селото и невероятната битова пъстроота на съборяните или най-вече от разкошните шарени черги на „чинка Райко-вица“, чиито сръчни ръце тъкат на домашния стан тези яркоцветни български постелки.

Всъщност, заставайки пред белия лист, Мина Кръстева пристъпва с изключителна творческа отговорност, за да ни върне и въведе в един, макар и изчезващ вече свят, толкова скъп на сърцето ѝ. Но всичко е продуктувано от много любов. Тази нейна неизчерпаема обич към героите ѝ струи даже и в комичното поведение на селския поп, който впряга всичката си хитрост и успява да залови на местопрестъплението крадливата баба с кокошките, от която е проплакало цялото село. Четивото ни препраща и към някогашния Другарски съд, който навремето усмиряваше донякъде рушителите на обществения морал. И все пак, въпреки постоянно осъжданите днес социални недъзи на онова време, то беше много по-човешки устроено. Днешната престъпност, която съсипе обществото ни, няма прецедент. Но то е друга тема за разговор.

„Призрачните къщи“ на Мина Кръстева е едно твърде успешно актуално четиво, по чиито художествено-естетически достойнства съвременната критика все още не се е произнесла компетентно и да оцени неговия приносен характер. От досегашните отзиви за произведението, осъществени от редактора Сергей Трайков и литературния критик Тодор Костадинов, се вижда, че те са се задоволили само с едно повърхностно описание на творбата. И двамата са избегнали какъвто и да е анализ на книгата.

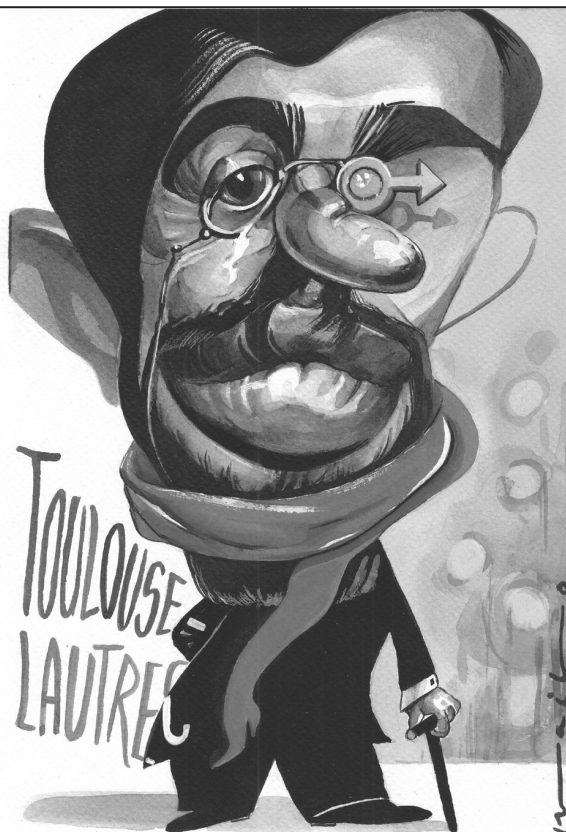
Намирам за неоправдано да се премълчават умението на авторката да извайва релефно и пълноценно художествените образи, които ни впечатляват със сполучливото им изграждане от авторката. За това естест-

вено ѝ помага солидното познаване на отразяваната действителност, като разкрива чисто себе си и целия персонаж. Инак как би ни предложила такава блестяща авторова езикова характеристика на героите. Към този художествен похват не може да не прибавим и много убедителната речева характеристика и чрез диалозите. Езикът на действащите лица, макар и тук-там е пренаситен с диалектизми, звучи лексикално силен, извиращ като топла струя от богатия словесен оазис на чистата, неподправена народна реч. А самата писателка владее до съвършенство благозвучната говорима народна приказка и показва удивителен усет къде и кога да вмъкне потребния диалектен изказ.

А това е едно от големите достойнства на предложената ни великолепа образна система. Да не говорим за парещата горест и страдание от безпрецедентния ужасен залез на един скъп свят, който изчезва безнаказано от престъпното бездушие на днешното ни време. Именно това определя кревящата актуалност и значимост на този силен литературно-художествен факт.

18 май 2022 г.

**Ивайло Цветков •
„Тулуз-Лотрек“**

Румен Денев
МАЙСТОР НА КЪСИЯ РАЗКАЗ
(за книгата на Николай Дойнов)

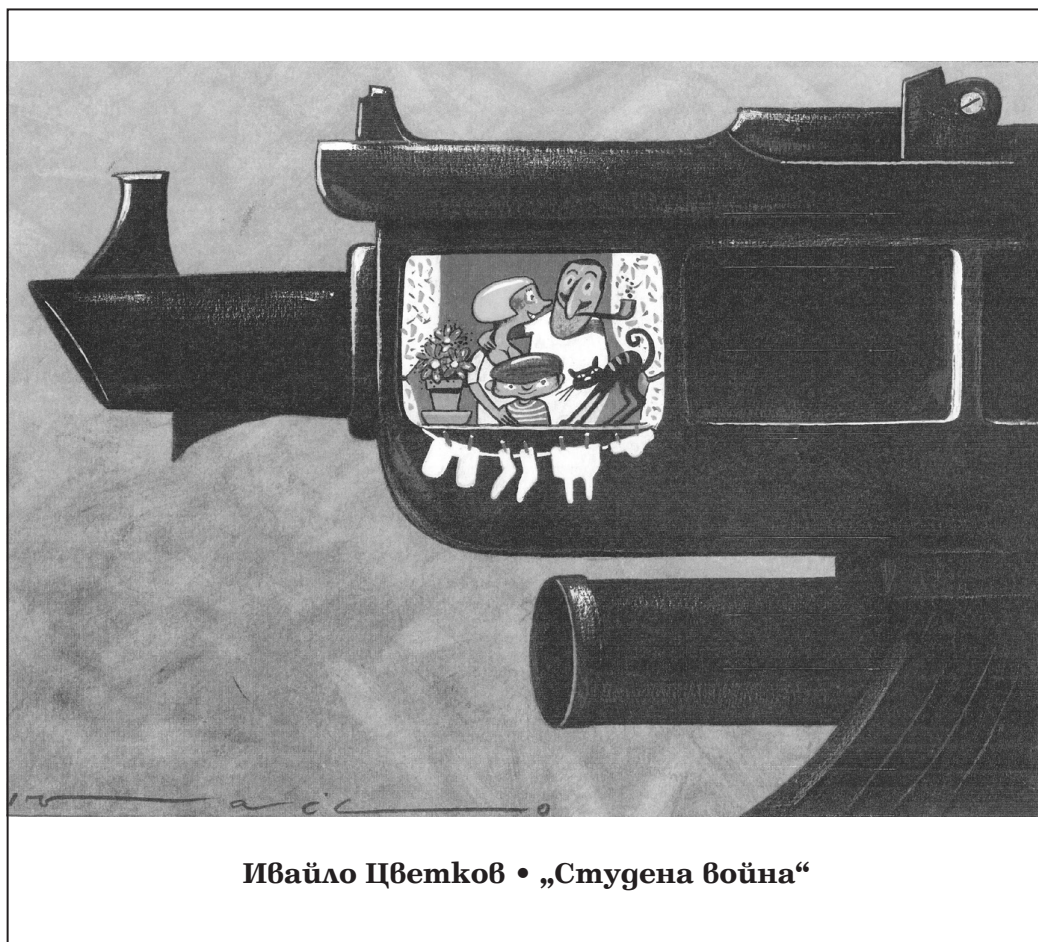
Преди три години поетът Николай Дойнов изненада приятно четящата публика със прозаическия си сборник „Небесна механика. Разкажи на пчелите за мен“ (София, Труд, 2019). Всички ние, които се насладихме на късите му разкази тогава, очаквахме авторът да ни зарадва с нова книга в този жанр. Очакванията ни се сбъднаха. По книжарниците е новият му сборник под заглавие „Относно: черната гупка в сърцата“ (София, Труд, 2022).

Зададох си въпроса: защо авторът е избрал това заглавие? Словосъчетанието „черна гупка в сърцата“ не се среща нито в текстовете на късите разкази в книгата, нито е заглавие на отделно произведение. Черната гупка като астрономическо явление е място със свръхгравитация, което поглъща всеки атом вещество и всеки лъч светлина около себе си. Човешкото сърце, когато не е като звезда, която излъчва светлина, а е като черна гупка, която изсмуква всичко светло наоколо, е поетическа метафора, която поетът Николай Дойнов дарява на прозаика Николай Дойнов. Поетът е майстор на метафората, а прозаикът е майстор на късия разказ.

Героите му са характерни със своите желания към придобиване. Искат да вземат без да дават (като черните гупки). Но Николай Дойнов е милостив към техните „нормални“ житейски прищевки. Все пак нищо човешко не им е чуждо. Тънкото чувство за хумор на автора е като мехлема за раната, за която говори Чудомир, противопоставяйки го на хирургическия нож на сатурата. Това, че споменавам Чудомир, или че се сещам за О'Хенри, не означава, че сравнявам Николай Дойнов с тях по продуктивност. Но той определено се приравнява към тяхното равнище като въздействие и майсторство.

В сборника са влезли 21 къси разказа, като всеки от тях е с толкова оригинален сюжет, че нито за момент на читателя не му доскучава. Всъщност това е критерият за оценка на късия разказ. Късият разказ учудва, изненадва, размива или натъжава и завършва неочаквано. Образите на героите в книгата са плътни, с характерен език и запомнящ се облик. Най-голямата слабост на съвременната българска проза е нейната схематичност. Романите-схеми, повестите-схеми и разказите-схеми обикновено се пишат с концептуална цел. Читателите не обичат да бъдат насочвани към определени концепции (или още по-зле към пропагандни облаци!), а искат да са съпричастни към човешки

отношения и случки. Разказът-случка винаги привлича към себе си и винаги е предпочитан. Разказът-случка, който съдържа художествена истина е ценен и уважаван от читателите. Такива са разказите на Николай Дойнов – един съвременен майстор на късия разказ, който обогатява новата българска проза със своите изненадващи художествени открития.

Ивайло Цветков • „Студена война“

Георги Н. Николов ПО ПЪТИЩАТА НА СЪДБАТА

Да, има пътища и пътища... Едни са прави като стрела и ни отвеждат точно към набелязаната цел. Наг тях винаги грее слънце и в далечината ласкаво се усмихва хоризонтът, а многоцветна гъга майчински прегръща Божия свят.

Други са прашни и криви и розата на ветровете немилостиво блъска заблудения скиталец в разни посоки. Дали ще стигне в мрачната вихрушка, закъдето е тръгнал? И чака ли го някой скъп човек пред топло огнище с чаша вино – неизвестно. Но, така или иначе, предречените стъпки трябва да се извървят.

Много и преплетени са те и в новия сборник на Лъчезар Георгиев „Лисабонският странник“, С., изд. Star Way, 2021 г. Самият автор, професор и доктор по книгознание и печатни комуникации, има научни трудове у нас и зад граница. Повечето му книги са притежание и на големи световни библиотеки. „В настоящия сборник – се отбелязва в анотацията – са събрани избрани къси разкази, публикувани в различни печатни и електронни литературни издания, включително и в чужбина, както и в някои негови авторски книги, но тук с нова редакция на писателя.“ Това всъщност е надграждане на сюжетната линия в отделните текстове и адаптацията ѝ към новите условия на битието, както е в публикувания за пръв път разказ „Патрулиращите конници“, с вплетени по редовете мотиви за световната пандемия...

Иначе, можем да оприличим „Лисабонският странник“ на европейски атлас, в чийто географски измерения персонажите, някои несъмнено наблюдавани от натура, срещат предизвикателствата на битието. Те са хора от всички етажи на гражданската пирамида; различни в социалния си статус и начин на мислене. Сред тях има люде с власт и пари и обикновени човеци от низините. Срещат се хора, готови на убийство и техни нравствени антиподи, създадени да правят добрини; шестват самотници, отмерващи броеницата на времето в мир със себе си и пратеници на теистичната вечност – „Светлина над Магриц“, предсказващи изреченото от висшия разум. Взети заедно, героите на Лъчезар се подреждат в цветен паноптикум на неволни или преднамерени грешници, незабележими в тълпата щастливци, красавици, разбиващи семейства, мъжки сърца и портфейли и... просто силуети от сивото множество. Може би за всички тях старият Францишку възвестява: „Да пием за Оногова, дето винаги се връща при нас, а ние, смъртните и грешните, все не можем да го познаем и възлюбим. Все не вярваме, и се обърнахме едни срещу други, и станяхме зли, агресивни, завистливи, а в гърдите си носим сякаш камъни вместо

сърца.“ Защото и периодът, в който се раждат самите разкази, е объркано сложен. А хаосът, макар и законово подреден, залива с калните си струци обществото. Дори морално извисените му представители трябва да избират: или да пренастроят визията си за смисъла на живота, или да бъдат изличени като спомен. Превърнали се в ненужни адепти на бленувано съвършенство, равнодушно пометено от приболя на първичното и атавистичното, които никога не са напускали тленната ни същност. Човек е създаден по образ и подобие Божие, но често се превръща в негов лукав антипод. Крехката му биологична обвивка е защитена с безсмъртна мисъл и именно тя, в идейно-емоционалния си безкрай, моделира улолите на поредната епоха. Вгражда в храмовете иконите на гражданските си възгледения и им се кланя, докато идните поколения ги превърнат в руини и на свой ред съградят нови пантеони на преходността...

Все пак възможно ли е, макар сам авторът да отбелязва, че „времето на идеите и алтруистите безвъзвратно отминава“, в преходността да има закономерна цикличност, колкото и противоречиви да са тези две категории? Да и самият Лъчезар Георгиев го потвърждава с тематичната си интерпретация на редица философски понятия. Той е вест психолог и силно се интересува от равнопоставеността между позитивизма и злото; между предсказания финал на борбата на живота със смъртта; между приятелството и предателството, любовта и забравата, сребролюбието и щедростта, сбогуването на старостта с младостта, вярата и безверието и т.н. Всички те са обект на неговите разкази в „Лисабонският странник“, които пък взаимно се преливат и допълват в сага на личността „аз“. Героите – и нашенци, и чужденци, са еднакво опознаващи битието чрез постъпките си и опитите си да намерят щастие. Или поне удовлетворение от заниманията си, считани от околните за полезни и гравивни. Ала тук възниква въпросът дали сме господари на съдбата си, или всичко е предварително изречено, предначертано и жалонирано в годините на личния ни календар. Затова в най-скритите душевни кътчета при героите тлее енигматичният въпрос: това ли е моят верен делничен път, по който вървя и в книгата Битие на правилната страница ли съм отворил? Голяма заслуга на автора е, че в повечето случаи образите им не са категорично завършени и той оставя на читателската публика да реши как ще продължат дните си в бъдното. Сюжетите са със завоалирано „отворен“ финал, без морализаторство и всякаква гизактика. Наистина, ще стигнем до последния ред на разказа и там ще се простим с типажите, които ще продължат без нас във времето и в неизвестността. Но те преобразяват целия сборник в съвременна агора, където срещаме самите себе си, споделяме радости, скърби и идеи. И така – до възгеленото утре под монотонното тиктакане на часовника. Напомнящ ни с присмехулна учтивост, че не сме и никога няма да сме вечни...

Убедено мога да твърдя, че новият сборник на Лъчезар Георгиев „Лисабонският странник“ е ярка илюстрация на неговото белетристично дарование. Той е само стъпало към по-нататъшното му творческо развитие, продукувано от обичта му към хората и дълбока философска интерпретация на „познатите“ явления. Истините за него, сякаш безкраен

словесен гоблен, са извезани с вещина и убедителна емоция по всяка страница и озаряват силуета на героите, моделирани със строгата благост на справедлив законотворец. Сигурен съм, че появата на книгата ще изненада приятно читателите от различни възрасти. И може би трябва вече да помислиш за следващата си литературна изява, творцо...

Ивайло Цветков • „Чарли Чаплин“

Галина Рулева
За книгата на Снежана Изворска

„Поетите не могат без небе...“ Трябва да вярваме на поетите – в техния свят ще открием опорните точки за духовното оцеляване на съвременния човек. Ако не, новините са низ от войни, скитащи емигранти, съседски изборни фалшификации, правителство като играчка в политическия шахмат и апокалиптичните страхове, че животът е единствено политика и врагове. Накъдето и да се обърнеш – врагове, шпионаж, предателства и високопарни лозунги. Но една нова поетична книга в миг преобразява вселената и дава надежда. Името на Снежана Изворска не е непознато на читатели с поетични пристрастия. Преди време стихове от новата ѝ стихосбирка „Между нищото и сбогом“ са печатани в списание „Пламък“, в антологията „Дъщерите на България по света“, а творбите от първата ѝ книга „Дирика“ пресата определя като сърдечен разговор за човешките ценности. Творбата на художника Спартак Паскалевски „Автопортрет с хамелеони“ вдъхновява поетесата за стихотворение, в отговор на което пък художникът създава три рисунки по стиховете „Свят“, „Като птица съм“ (В памет на Воймир Асенов) и „Между нищото и сбогом“ в новата ѝ книга. Георги Константинов, който е редактор на тази поетична изява, отбелязва, че за нея може да се говори много. Да, защото всеки читател ще върви по собствен път към разгадаването на тази поезия, където дори в една-единствена, отделно взета дума, могат да се открият послания, за които неизброжимата душа търси верен код. Тя самата пише, че принадлежи на „бохемското поколение“, късно нощем се шляе с поетите... и след размесването на рая и ада... се появява ново стихотворение. Макар голямата ѝ любов да я отвежда в Израел, поезията ѝ носталгично е обгърната от копнеж по земята на детството ѝ. Красиво. Енигматично. Самото заглавие – „Между нищото и сбогом“ предопределя философията на авторските откровения. Това може да бъде и артистичен шрих към екзистенциалните загадки в прословутата и обсъждана от кого ли не творба на Сартр „Битие и нищо“. Защото въпросното провокативно „нищо“ упорито владее съзнанието на вечно търсещия човек, който иска да знае не само реда, по който тече битието, но и вселенския смисъл на собствените си усилия. „Нищото“ отсъствие на спомени ли е, на време за истински преживявания ли, на време за мечти или за гръзки бунтове? Според последния стих в книгата, „няма нито миг покой между нищото – и сбогом“. И затова си мисля, че авторката е открила истинския чар в изкуството на живеенето – красотата и многообразието на емоциите. Там са намерили място не само възторзите

и пристрастията, но и загатната романтична печал. Нейните опорни точки са личните емоции, свързани с преживяното и видяното „днес“. Тя не се занимава със световните неправди, социални проблеми или разпитването на световните конспирации. Като скитник в пустинята на безвремето, душата ѝ, опознавайки света, преоткрива вечната истина, че само в любовта е спасението. Всъщност, трябва ли да се тълкува поезията или читателят да се остави на силата на внушаваните чувства и състояния? Може би съпротивата към повтарящия се всекидневен ритъм провокира творческата натура да изразява мисълта си в стихове, а в самата изявна неуловимост на поезията е ключът към преосъзнаване на загадъчното „нищо“. Защото ако наистина – всичко е „нищото“... все пак откъде в сърцето стреля чудото – любов? Къде се крие загадката и защо така жагувана и чакана е тя? Необикновените въпроси остават с отворен финал. Авторката води своя граматичен любовен диалог... но „няма ли някой да ми погскаже – това палат ли е или златна тъмница? И до ден-днешен не зная даже дали съм пленница – или царица“. Светът така или иначе никога не е гавал категоричните отговори и на простосмъртните, и на поетите. Той се тресе от конфликти и неодоказаност, а земята се превръща в горяща рана. Затова да оцелееш става все по-важно отколкото да сътвориш твоето „голямо и съкровено нещо“. Смутните времена никога не са били милостиви към мечтите, но авторката има своето „Видение“ и предчувства, че отново ще види синевата на небето, „защото поетите не могат без небе“. Но в друг стих, под същото това небе, „насред гъмжилото от хора... обзема те вселенска самота“. В руската рулетка на днешния ден, животът въпреки всичко е пълен с красиви изненади и поетесата сутрин „с радост прави малка магия – с аромат на кафе и препечен хляб.“ Та очевидно – от баналностите на битието измъкване няма. Но неговите абсурди и поетичните страсти в книгата бушуват като в четири сезона – вместени в четири цикъла: „Между две морета“, където България е повече спомен, отколкото реалност, в „Парижки етюди“ – „Триумфалната арка сънува своята победа“, в „Сезоните на душата“ – се таи обещанието: „ще има още дни неповторими, светът не свършва със една любов“, и за финал – сложностите на „Безсъници“ и тръпката „да говориш с живота си“... И такава, каквата я виждаме нея, жената-поет, тя не е жената-прелъстителка, палавница, великото изкушение, а умел капитан, който води кораба на сърцето от бряг до бряг. Думите щрихират вътрешната памет, която кара читателя сам да открива завършека на мисълта, като я преформулира през собствения си емоционален опит. В стиховете не липсва и носталгията – тя присъства наред с всички явни и скрити магии и женски тайнства. Във всяка делнична картина, всеки делничен жест да чувстваш романтичното дихание на вдъхновение, което ти отваря прозорец към тайните на непознати духовни измерения е преодоляване на усещането, че „нищото“ дебне със своята безсмислена натрапчивост. Да живееш живота на поет си е истинска привилегия на съдбата. Тя изповядва – пределно знам за какво копнея... но... вместо вишошки боровинки – планините на Галилея... Всъщност, където и да е, човек все прегръща носталгията, но пък какво би била душата, ако ѝ липсват

цветовете на безпокойствата? Да откриеш хармония и любов е късмет, който сутрин те кара да отвориш очи с радост и да зареждаш с усмивка и надежда светът около теб. Всеки прави своя си избор, за да потвърди артистичното си присъствие. При това тя е щастливка да види продължението на своя творчески устрем в кариерата на дъщеря си Мира Ауад, която е художник на книгата, както и изявена израелско-палестинска певица, актриса, сценарист, режисьор и продуцент. На нея е посветено стихотворението „Дъщеря“. Но това не е само жест на майчината любов, това е прераждане на един български талант в нова епоха и нова среда. Птиците на корицата и между стиховете сякаш прелитат през времето и разстоянието „от бряг до бряг“ и те, като трохите за гладните дават надежда... Надежда и стих изповед като „Молитва“ – обичам си живота какъвто го живях! Да, чувствена, съкровена е поезията на Снежана Изворска. Тя докосва читателя със своята чистота, непреднамереност и откровена изповедност.

Златка Тименова **ЗА НЕЗАБРАВИМАТА СОФИЯ**

За теб, София

От началото на тази година София Филипова вече не е с нас. Но с нас е гласът на нейните слова. Глас – силен и ясен, който пресичаше земи, времена, култури, съдби. Глас, който проникваше в нас, изискваше и даваше, правеше ни по-леки, по-уверени и ни позволяваше да погледнем малко по-далеч от първата ограда, да се замислим над този скран свят, в който живеем, да потърсим красотата и да я вплетем в слова. Изгаряше ни с възхновенението си и ни оставяше *жадни*.

Продължавам да чувам гласа на София Филипова и след последния ни разговор. Избрах най-чистите тонове от текстовете, които ми изпращаха и се опитах да отговоря на ехото след тях.

Така се получи тази композиция между откъси от текстове от и за София и моите хайку, продължаващи техния смисъл.

Разговор I.

Из: София Филипова, *Хумористична автобиография*, ръкопис.

„Родена твърде отдавна, но не чак толкова, че да се познава с Ярослав Хашек, или подобна весела глава от минали епохи.

[...]Професии в живота – най-разнообразни. Като се започне в забавачницата с нейните богати практики – рисуване с водни бои – не фикционално, а по наблюдение сред околния свят, танц на един крак, хайку на бебешки език...“

игра на дама

бяла рокличка прелита

над тротоара /Златка Тименова

„[...] преминава (се) в следващите възрастови ери към по-несериозни занимания – театър, преподаване, научно дирене и куп още залъгалки [...], за да (се) стигне до бурното ни съвремие – с хайкуподражателни и гжинуизкусителни гейности. [...] Имала е (обаче) лекомислието в миналото хилядолетие да изложи на бял свят никому ненужни статии, студии, монография, [...] гори и някаква дисертация [...], полъзва се да напише *Речник по стихознание* за улеснение на стихосътворителите, които се оказаха повече от читателите си.“

пролетен вятър

носи

семена от думи /Златка Тименова

Разговор II:Из: София Филипова, *Любовна хайку естетика*, ръкопис.

„Мое МОНО-НО АВАРЕ, мое печално очарование!

Търсих зад видимото в тебе твоята същност – да я уловя исках, да се слея с нея, [...]. Докоснаха ме само крилете ѝ – красотата на душевните гвижения, на хармонията и изяществото на мека печал. Как се вливат те в гънките на съзнанието ми, в клетките на тялото ми. Потръпвам от наслада и възторг.“

*късен следобед
ния тишината
на малки глътки /Златка Тименова*

„Първоначално твоеето значение, САБИ, е било свързано с усещането за самота – „печална самота“, определяна тъй от Башо. Самотата на гарвана, кацнал на голия клон... Самотата на нощния гъжд, пагнал над широколистното дърво... Но не самотата с трагичен ореол, а с мъдрата съгласуваност с природата, далеч от всекидневната суета.“

*първото
есенно листо докосва
рамото ми /Златка Тименова*

„Трогателна си, моя АСОБИ, в твоите пориви да бъдеш съчувстваща и състрадателна. С тънкия усет за душевните вълнения на другите, ти им се отдаваш великодушно и самозабвено.“

*бездомникът
топли с дъха си
измръзнал врабец /Златка Тименова*

Разговор III:

Из: София Филипова „Жажди“ стихосбирка, изд. Изток-Запад, 2019.

*Има и мълчание – кристално огледало.
В него се оглежда пясъчна пустиня –
безкрайна, бездиханна и безмълвна. /Мълчанието/*

*след бурята
тънки струйки тишина
рисуват нови дюни /Златка Тименова*

*Когато произнасям името ти,
небето неусетно се разтваря,
зад него се откриват други небеса. /Името/*

*прозрачно небе
Ако мина от татък
дали пак ще съм аз? /Златка Тименова*

*И падат сенките смълчани и замислени,
потъват във сърцето на земята,
сбогували се със единствения слънчев лъч,
а той потънал някъде зад хребета. /Преди несетно да потънем в
нощта/*

*слънчев лъч
се разсипва сред листата
на дървото /Златка Тименова*

Разговор IV:

Рецензията от Георги Цанков за стихосбирката ù „Жажги“ беше скъп подарък за София. Изпрати ми я в ръкопис, за да се радваме заедно...

Из: „Ето ме. Това съм аз!“, рецензия от Георги Цанков за стихосбирката на София Филипова „Жажги“, ръкопис.

„От корицата на книгата ни гледа портретът на София, рисуван от мага на четката и неин съмишленик през годините Иван Кирков. Образът е някак не само красив, но и мистичен, замислената жена крие в себе си някаква съдбовна тайна [...]“

*стара снимка
погледът ти докосва
неизразимото /Златка Тименова*

„Няма при София Филипова измъчено дирене на префърцунени гуми, няма зацграване със скептичност и с цинизъм – нейната песен е жива хармония – „на душа и сърце, на живот и на смърт, на началото с края, на безкрая и още по-надалече...[...].“

„Всичко прекрасно е рядко“ – цитира тя [София] една латинска сентенция и с цялото си светоусещане я доказва. Колкото повече са страданията и изпитанията, толкова по-ярка е светлината на доброто и на истината, изгряла в прозренията ù .“

*безсънна нощ
търся синоним
на любов /Златка Тименова*

Разговор V:

След като приключихме разговора, в който, както винаги, вместихме планове, желания, възторзи от прочетени страници,... страхове и самота, София се обади отново:

– Забравих да ти кажа: преди два дни имах болка в сърдечната област.

неизречено

сбогом тежи

в слушалката /Златка Тименова

Огнян Стамболиев
АНРИ ДЪО МОНТЕРЛАН
50 години от смъртта му

**СМЪРТТА НА КАТОН
 ИЛИ АПОЛОГИЯ НА САМОУБИЙСТВОТО**

През септември 1972, в деня на есенното равноденствие, се самоуби писателят и драматургът Анри дьо Монтерлан (1896–1972), като предварително се бе снабдил с пистолет, остър бръснач и малко цианкалий. Мотивите? Отвращението му от посредствеността на съвременния свят, с който не можеше да се примири. Той често изразяваше своето отвращение – плод на което е и този текст от февруари 1969, издаден в сборника „Третият цезар“ на „Галимар“, Париж, 1970.

В последното си писмо до един приятел, Монтерлан писа: **„Аз, който не съм вярващ, мога да се опра единствено на вярващите“.**

Огнян Стамболиев

ОТ ТРИ ИЛИ ЧЕТИРИ ВЕКА,

от Ренесанса до началото на нашето столетие, смъртта на Катон е нещо като сладкиш във френската идеология. Наполеон искал, при това неведнъж, да му четат написаното от Плутарх за смъртта на този достоен мъж, за да не се самоубие самият той.

Но кой е бил този Катон, когото културните французи и днес считат за... гръцки философ? А той съвсем не е бил грък, а римски политик от края на Републиката – повече или по-малко облаган от доктрината на стоицизма. Аз няма сега да резюмирам неговия живот – не е толкова интересен. Ще споделя единствено, че е бил от десния център – смел и винаги готов да закриля и поучава другите. Подробностите от живота му се губят в историята на Републиката. За този момент аз написах пиесата „Гражданската война“.

Катон гледа наясно, гледа наляво, поглежда нагоре и надолу и вижда само „ужасни неща“... Той избира лагера на Помпей, защото приема, че е „най-малко ужасен“. На онези, които го упрекват, че е мълчалив, отвръща: „Ще говоря само когато имам какво да кажа“. За лагера на Помпей той има какво да каже: ще критикува, ще предрича катастрофата, ще вярва в каузата, която го защитава, но не и в хората, които я поддържат, а още по-малко в успеха ѝ. „Не вярваше в случайността“, пише за него Плутарх.

Като е прав за себе си, но прав е и Помпей и това го отчайва. Отдавна е решил, че ще умре, в случай че Цезар победи... Отначало е бил малко приетелен от някои класически аргументи против акта на самоубийството:

- 1/ Да не го вземат за неудачник в живота.
- 2/ Да не озадачи близките си.
- 3/ Удоволствието, което ще достави на „приятелите си“.
- 4/ Днес мнозина се самоубиват. Ще кажат, че е имитирал някого.

Преодолял тези прегразсъдъци, той следва римското правило, че не е чак толкова хубаво да умреш от естествена смърт. Префектът Спендиус твърди, че за римляните вече всичко е загубено и няма смисъл да им се дават уроци – никой няма да ги разбере. Затова е по-добре да не изясняваш мотивите за самоубийството си. Дали ги приемаме от природата, дали от нас, самите, тайната и лъжата охраняват портите на Смъртта. Самият Спендиус се самоубива пог предлог, че е болен от неизлечима болест, а всъщност го прави, защото не може да се примири, че родината му е в безнадеждно положение. А Катон иска да бъде големият пример. Готов е да умре заради свободата. „Вярвам единствено в мъчениците, които отиват на смърт“. Спендиус се самоубива от отчаяние, докато Катон го прави от вяра...

ПОМПЕЙ Е ПОБЕДЕН ВЪВ ФАРСАЛА,

побягва и е убит в Египет. Катон – тогава е на 44 години – събира остатъците от Помпеевата армия и стига чак до Тунис. Заедно с Метелус Сципион, тъст на Помпей, победен при Тапсус, той се барикадира в Утика, на север от Картаген и чака войските на Цезар...

Катон умира при тягостни обстоятелства, в чужд, населен от финикийци град, а те са известни със своята нечестност. Съветът на Тристата мъже е сформиран от римляни – предимно търговци, хора непостоянни във възгледите си, дори непочтени. Офицерите на Помпей, които сега са пог неговото командване се боричкат помежду си и направо му пречат. Но благородният Катон ги гледа снисходително...

Той вече е решил да умре – пази се от римските сенатори, които са с него. Трябва да осигури необходимите провизии за града. Обикаля пристанището, наблюдава корабите, контролира товарите. В ситуацията, в която е Катон, един съвременен човек би избрал експатриацията. Но тогавашният – госта ограничен (не само в размерите си) цивилизован свят не го позволява. С изключение може би на няколко града от Гърция и Анатолия (Мала Азия)... Там, все пак, Катон би намерил убежище. Но той не иска да мисли за подобно решение. Ще се прослави чрез самоубийството си. Няма да се реши да избяга. Разбира се, той не помисля, че и двата начина са вид дезертъорство. Да, ще остане госта разочарован, ако му попречат да се убие.

Като всеки добър римлянин, вечеря с много приятели. Разговаря на философски теми (по римската мода, която е всъщност гръцка!). Но това е по-скоро размяна на софизми и баналности. След време повечето от сътрапезниците му ще бъдат убити или ще се самоубият. Оттеглил се в

своята стая, Катон ще чете „Фаетон“. Ще търси причината за безсмъртието на душата. Този мъж, госта смел и благороден, няма да може да намери покой и опора в някой друг текст...

„Фаетон“ се счита за един от шедеврите на човешката мисъл от античността. Смъртта на Сократ всъщност е красива смърт. Щастливи са онези, които умират без угризения и хленч в свещената самота, в която си отиват животните или войниците.

Като повиква робите си, като им нарежда да му донесат меч, който неговият син е скрил. Но слугите се бавят. Първият от тях най-сетне влиза в стаята и получава юмрук от господаря си – от носа му потича кръв. Сцената е неприятна, но госта римска...

Скарва се със сина и приятелите, които се опитват да го разубедят... Накрая му връщат меч. Той го разглежда внимателно. После взема „Фаетон“, чете малко от него и заспива. Чуват го как похърква.

Към полунощ изпраща един роб до пристанището, за да се убеди, че там всичко е наред. Робът се връща и докладва, че има буря. Изпраща го отново, за да види дали някой има нужда от помощ. Обикновено сме внимателни към онези, които ще умрат. А и умирацията е внимателен към онези, които ще го надживеят. За него след миг вече няма да съществува никой, но той, Катон, се интересува от хората... Когато „птичките започват да пеят“, заспива за няколко мига. Робът се завръща, за да съобщи, че на пристанището всичко е в ред. Тогава Катон се опитва да се прободне в корема с меч. Пада с шум. Хората от къщата се затичват да му помогнат. Още е жив. Лекарят му дава първа помощ. Слугите и робите се оттеглят. Тогава Катон отваря раната, изважда вътрешностите си!/ и умира.

Зората пуква. Тази сутрин птичките не пеят...

След шест години неговата дъщеря Парция, съпругата на Брут (когато Брут е победен при Филипи), ще се самоубие, поглъщайки горещи въглени...

Ако в Утика беше под командването на някой генерал, и ако Катон трябваше да изпълнява заповедите му, той сигурно щеше да се откаже от мисълта за смъртта. Той е бил (преди всичко човек на дълга...)

Самоубийството ни предлага бягство от живота, но не може да ни спаси от посмъртната карикатура, от подигравката, от неуважението... Понякога хората са толкова жестоки...

Вярващите не бива да оставят послание след самоубийство – то винаги може да се изопачи.

ПОЧИТАМ САМОУБИЙСТВОТО

още от трийсетгодишна възраст. Хората се самоубиват от страх за бъдещето, когато ги заплашва болест, банкрут или старост. Самоубиват се и от уважение към живота, когато собственият им живот започва да губи достойнството или смисъла си. А кое е по-важно: животът или достойнството? Хората се самоубиват без обяснения. Понякога без определен мотив – това е право, изконно право на всеки от нас: да се откажем от света в мига, когато сами пожелаем.

След като си видял добре света, не ти остава нищо друго освен самоубийството или вярата в Бога. Да, но за разлика от нас, християните, римляните са нямали Бога...

МИСЛИ НА МОНТЕРЛАН

Егоистите са май единствените ни приятели, с които можем да гужим безкористно.

Да лъжеш, когато пишеш, е госта по-лесно, отколкото когато говориш.

Безумствата трябва да се извършват внимателно.

Великите идеи са винаги безжалостни.

Ако у вас се е родила дори само една мисъл за цяла година, значи, годината не е била напразна.

Революциите водят до големи загуби на време и сили.

Свободата съществува винаги. Но трябва да заплатиш цената за нея.

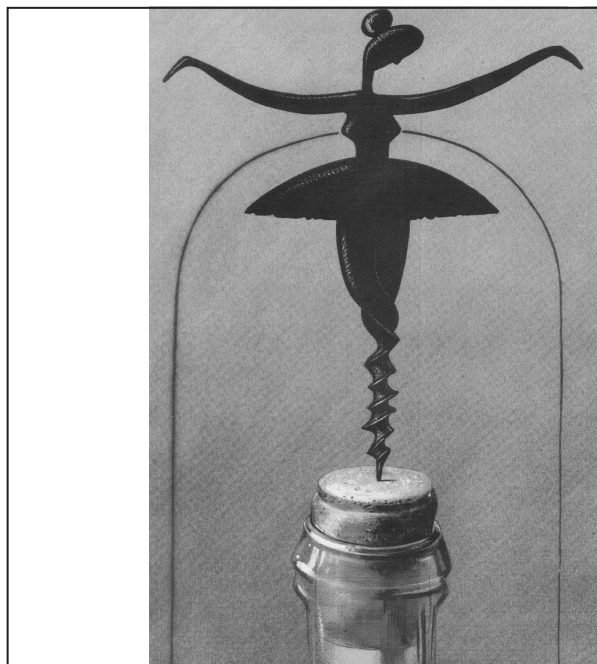
Склонността към самопожертвувание това е само форма на разточителност на своя живот.

Никаква власт не съществува – съществува само злоупотреба с власт.

Винаги избирайте внимателно враговете. Но и приятелите – също, защото те могат да станат ваши върли врагове.

Необходимо е много сърце, за да обичаш малко.

Подбор и превод от френски ОГНЯН СТАМБОЛИЕВ

Ивайло Цветков •
„Грациозност“

Рони Райк (Рагослав Райков)
ПЪТЕПИСЕН БЕЛЕЖНИК

СВЕТЛИНИТЕ НА МРАКА

Като видение тя изплува от мрака на нощта и открадна сърцето ми. До този съгубовен час ние бяхме просто приятели. Връзката ни започна случайно през една нощ в Норвегия, но като на всяка първа среща тя беше малко нервна и срамежлива, появи се само за няколко секунди и изчезна. Оттогава насам нещата не вървят наобре: обикновената история – аз не съм достатъчно търпелив, а тя не е в настроение да се покаже. Защото като повечето жени, тя бе мистериозна и непредсказуема – нейното име е Аврора. Или Аврора Бореалис – феноменалните северни сияния, които са смайвали, омагьосвали и пленявали хората (включително и мен) векове наред. И всеки път, когато се намирах заг Полярния кръг, се взирах в небето, очаквайки завесата на нощта да се гръпне и тя да се появи, но това не се случваше.

И тъй като сега, след два дни, прекарани в Северна Финландия точно по време на северните сияния се очертаваше да стане същото, Илма, единствената финландка в нашата група, ни предложи да наемем... „ловец на северни сияния“! Ловецът на северни сияния е човек, който използва достиженията на последните нововъведения в техниката, за да предскаже къде ще се появят тези неуловими граперии от светлина и кръстосва замръзналата пустош със своите клиенти в опит да ги хване.

Оставихме всичко в ръцете на Илма и когато тя се върна, заяви, че вечерта имаме уговорена среща. Само дето забрави да каже, че ловецът е... Ане-Лиза Саари, която със своята руса коса и сини очи приличаше повече на принцеса от някое замръзнало кралство, отколкото на ловец.

Когато се запознахме с нея пред хотела ни вечерта, видях, че изглежда почти толкова ефирна, колкото и бледите светлини, които преследваше. Ръкуваше се обаче здраво и стискаше смартфона си, на чийто екран грееше Aurora Buddy App., чрез което получаваше последните новини от геофизичния институт във Феърбанкс (Аляска, САЩ), както и информация от НАСА, проверяваше гузина метеорологични сайтове и следеше метеорологичните сводки на летищата в северната част на страната.

С бяло скиорско яке и гънки, тя натисна още няколко икони върху телефона си и ни махна да се качваме в микробуса. Там вече ни очакваха четирима ентузиастични, надяващи се да зърнат така изплъзващите ни се северни светлини: Том, ТВ оператор от Великобритания, млада германска двойка и Абигейл, професионална сърфистка от Австралия, обърнала гръб

на океана и пясъка, за да се наслади на студа и удоволствията, които той предлага.

Бързо прекосихме късата алея, осеяна с магазини и ресторанти на курорта и се втурнахме в мрака, който погълна всичко – и нас, и града, и гората. Светът изчезна, докато Ане-Лиза шофираше по тесните, заледени пътища досуц като Лиза Кели, заградени от замръзнали борове, чийто скреж проблясваше на фаровете като светнали гирлянди в новогодишната нощ. Свили се на топло в микробуса, Саари пусна любимия си диск – собствена компилация от „Стълба към небето“ на Лег Цепелин, „Звезден човек“ на Дейвид Бауи и „Привидения в небето“ на Норман Грийнбаум – много подходящи за случая.

След час достигнахме първата си спирка. Гумите се хлъзнаха по снега върху моста, прехвърлящ езерото Инари. То тъкмо бе започнало да замръзва и във въздуха стряскащо проехтяваха трясъци и тъмени, когато отделните маси лед се блъскаха и слепваха една за друга, бавно заледявайки цялото езеро.

„Не ходете по лега, още не е стабилен“, предупреди ни Ане-Лиза, докато наливаше кафе на всички ни в пластмасови чашки от голям термос, за да се постоплим. Постоянно подскачайки от ненадейно отекващите подобно на изстрел гърмежи, които предизвикваха легените купчини при ударите си една в друга, ние закрачихме наоколо, обърнали взор към безлунния хоризонт, готов да покаже най-доброто от себе си.

По едно време Том разтвори триножника си и застана зад камерата. Всички се скупчихме около него. Иззад тъмната стена от борове, обрамчваща Инари, започнаха да се прокрадват бледи, зелени, вертикални линии, които затрепкаха в небето. Най-после! Първото ми сияние от много време насам, а за някои – изобщо първата им среща с това изключително явление.

Аврора този път беше в настроение и реши да изнесе спектакъл. Скоро зелените ивици започнаха да се огъват и превръщат в неясна раковина, която затанцува на хоризонта, сякаш бе изградена от пиксели, които се прожектираха на най-големия природен екран – небето. Тя пулсираше, цветовете се разгаряха и замираха, раковината ту губеше своята форма, ту се стабилизираше. Чувствах как през тялото ми протича ток! След толкова години отново се гледахме с Аврора Бореалис – непостоянната ми любима, която се криеше зад Полярния кръг, а аз години наред я преследвах, омаян от красотата ѝ. Бях така запленил от чара ѝ, че не смеех нито да мигна, нито да гъкна. Чак когато чух шракането на фотоапаратите на другите туристи около мен, извадих и моя. Всяка следваща снимка ставаше все по-добра. Следвайки наставленията на учителя, който проведе гвучасов курс по арктическа фотография във фойето на нашия хотел за всички желаещи и аз реших да го посетя, докато другите от групата пиеха боровинков ликьор, вече знаех, че северните сияния трябва да се снимат на гълга експозиция. Дългата експозиция е от онези фотографски похвати, които ти дава творчески контрол върху сцената, за да я покажеш по начин, невидим за човешкото око.

Сиянията са трудни за заснемане, защото се появяват само през нощта, а те самите са бледи, а отгоре на всичкото и се движат. Отва-

рянето на блендата позволява навлизането на повече светлина в лещите, а дългата експозиция запечатва сиянията в живи, наситени цветове, които обикновено не можеш да видиш с невъоръжено око. Затова снимките на северните сияния винаги излизат по-красиви от наблюдаваните в действителност. Натисках копчето на фотоапарата, настроих го и отново насочвах обектива му към небето, опитвайки се да запечатая щастието на лентата, но някак си не се получаваше. Северните сияния са твърде големи, за да успееш да ги натърпчеш и затвориш в един фотоапарат, твърде горди, за да се оставят да бъдат командвани от желанията на човека. Появяват се когато си поускат, за колкото време си поускат и изчезват така внезапно, както са се появили.

И вече нямаше сияния. Нямаше раковина, нямаше зелени ивици и граперии от светлини, нямаше нищо. Остана само онова трепетно усещане, разливащо се по гърба ми, че тук, настрег нищото, се срещнах с едно от най-възхитителните природни чудеса, които някога съм виждал.

Ане-Лиза реши, че трябва да отпразнуваме успеха си и след като ни изсвири да се качваме във вана отново, потеглихме към най-близкия град Ивало – столицата на саамите. Тук заседава лапландският парламент, а през март се организират нагбягвания с еленски впрягове. Но по това време на годината, в събота, хотел Инари беше препълнен заради караоке вечерта. В 23.30 ч. забавата беше в своя апогей, а ние някак си се озовахме не намясто там. Навлечени с по 3 – 4 ката грехи и челници на главите, ние сякаш се връщяхме от полярна експедиция, а вътре обстановката бе като от ергенско парти – някой се опитваше да пее, чаши с водка летяха от единия до другия край на масите, а една двойка тихо танцуваше в ъгъла. Беше началото на зимата, тъй че полярните нощи, когато слънцето почти не изгрява и температурите падат до -40°C все още бяха далеч, затова хората се веселяха сега, преди слънцето да спре да се показва изобщо.

Ане-Лиза си проби път до бара и започна да препредава поръчките на финландски. аз реших да опитам нещо типично местно – лапландска бира Lapin Kulta с чаша водка в нея.

Голяма грешка! Белите петна в паметта ми за изминалата нощ бяха толкова големи, колкото бе и снегът в Северна Финландия. Затова се изненадах, когато след разходката с кучешки впряг през деня, Илма ми каза, че тази нощ отново сме на лов за северни сияния: „Просто ни записах за два гена, в случай, че първият нямаме късмет.“

От стъкленото ми углу, в което температурата беше постоянно 22°C , можех да наблюдавам северните сияния, стига да се появяха над Какслаутанен. Курортът предлагаше и гървени къщички, но всички се разположихме в углутата и се възползвахме напълно от атракциите, които предлагаше: препускане със снегомобили из тайгата, разходки с шейни, телени от еленски или кучешки впрягове, трекинги из лесовете със снежходки, посещения на саамско селище с обед...

И макар по филмите вечерята около огъня в лапландска палатка да изглежда много романтична (и да си разменяте погледи с някоя млада лапландка), реалността е доста по-различна – първо никакви погледи не

може да си разменяте с никого, защото димът изпълва цялото пространство и второ, той е толкова лютив и задушлив, че мнозина предпочетоха студа навън, отколкото да умрат от задушаване вътре. Нашите домакини обаче се чувстваха перфектно, един от тях разбъркваше гъста еленова супа в железен казан над огън, в който друг добавяше покрити със скреж борови клонки. Най-възрастният разказваше лапландската легенда за появата на северните сияния. Тук те се наричат „revontulet“, или иначе казано „шестте лисици“ – име, произлизащо от гревната приказка за полярната лисица, която размахвайки рунтавата си опашка по небето създава вълма от искри. Истината обаче е госта по прозаична – слънчевият вятър (поток от електрони от слънцето) се стича към Земята и при взаимодействието му със земната атмосфера се ражда полярното сияние.

Тръгнахме си от лапландското селище „по тъмно“, което ще рече около 14 ч., защото по това време на годината тук слънцето се показва иззад планините около 10 ч. и залазва четири часа по-късно. Отрязъкът от 13 до 14 ч. е известен във Финландия като *sininen hetki* или в свободен превод „синя багра“. Когато слънцето изгрее, то се влачи по хоризонта, преди да се скрие отново зад него и никога не се издига на небосклона като през лятото. Когато реши да залезе, отслабената му светлина потапя деня в синя мъгла. Това се повтаря всеки ден до декември, когато слънцето изобщо преставя да се мярка и настъпва полярната нощ.

Полярната нощ бе добре дошла за Ане-Лиза, която в 19.30 ч. отново наби спирачка по заснежената алея пред нашите иглута в Какслаутанен. Днес *Augora Buddy App* показваше, че мощни северни сияния щели да се вържат в небето на час път оттук, близо до руската граница. Поехме натам и след 70 мин. ни спря голям знак с червена длан на него и надписът STOP. Наблизо имаше мост, откъдето се виждаха светлините на малък руски град, който блестеше рехаво в нощта, свил се под огромна смарагдена арка, презърнала небето открай докрай. От нея се спускаше прозрачен воал, през който летяха падащи звезди и оставяха в пелената му своята искряща диря от златозарни светлини. Ане-Лиза направи пробна снимка. На екрана на професионалния ѝ апарат тя грейна в зелено. „О, в момента набира сили. Ще бъде страхотно. И аз ще снимам, нищо че вече имам няколко хиляди фотоса“, обяви тя и зае позиция на перилата на моста.

Реших, че гизът ни знае най-добре къде трябва да седи човек, за да направи хубави снимки и застанах до нея. И гледах ту през обектива, ту над него как воалът изчезва и арката започва да се сгромолясва. В небето се оформи цветен път, онзи, по който пътуват феите, елфите, горските духове и всички магически същества. Те минаваха като водопади от светлина, изпълвайки небето с огромния си, искрящ шлейф на своите рокли, като червени светлинки, които трепкаха с прозрачните си крилца, изградени сякаш от поруменяла свенливост или по-палавите като полудели пламъчета, които се гонеха по зелената пътека. От другата страна на шосето към небосвода се издигаха вълшебни потоци от светлина, които после бавно и величествено се разгръщаха, полюшвайки се на хоризонта, сияещи в зелени, червени и виолетови отблясъци, а после се разпадаха и устремяваха обратно надолу, заплашвайки да погълнат цялата Земя.

Времето като че ли спря! Като на забавен каганс, подобно на вълшебен прах, танцуващите светлини заслizaха към мен и сякаш ме прегърнаха. Буца се образува в гърлото ми! Чувствах се така, сякаш Аврора шепнеше името ми в ухото ми, прегърнала ме като истинска любима, като истинска северна красавица... каквато всъщност си беше!

Амалфи: Вдишай красота! АМАЛФИ ОМАЙВА КАТО ЛИМОНЧЕЛО

Планинската пътека е дълга и тясна. Обсипана с маргаритки, които искрят като диаманти, инкрустирани сред тъмнозелените четирилистни бижути, позлатена с лютичета и оградена от шоколадовокафяви мечи стъпки, пътеката се губи във висините над лимоновите горички, чийто свеж, жълт аромат изпълва цялата околност. А далеч наголу от подножието ѝ долита шумът на гръмкия прибой от разбиващите се в отвесните скали синьозелени вълни, над които висят чезнещите в каскади от розоволави цветя и зеленина бели вили. Въздухът свети на ослепителното слънце и почти звънти от лекия вятър, който кърди платната на плавно застигащите се в залива под нас яhti.

Безкрайното крайбрежие на Амалфи, нашарено от заливи и полуострови, потънали в цвят и светлина, е едно от най-красивите и затова е жалко, че малко хора надникват във вътрешността му, където именно през храсти и треви се промушва епичната Sentiero degli Dei – Пътеката на боговете. Осаяни с коларски пътища, прокарани през Средновековието за транспортиране на стоки между селата, масивите около Амалфи предлагат едни от най-добрите възможности за преходи в Средиземноморието, изтъкани от най-великолепните гледки към планината и морето, които се целуват там някъде долу. Бях дошъл тук, за да се разходя из божествените хълмове на Амалфи, като посетя някои от най-отдалечените и скрити селца в областта, наред с големите и известните.

Изходната точка за Sentiero degli Dei е самият Амалфи, който точно в този момента гъмжеше от хора. Туристите влизаха и излизаха от многобройните магазини, продаващи лимончело и сапуни от лимони или се скупчваха по стълбището на Дуомо ди Сант Андреа за снимка, византийската църква от IX в., която привлича погледа, защото трудно се намират византийски църкви в Италия, изпълваща сърцето на града, по-известна просто като Дуомо ди Амалфи.

Амалфи продължава по хълмовете нагоре и улиците му се стесняваха толкова много, че можеше да пипнеш стените на срещуположните къщи само като разпериш ръце. Лабиринтът от криволичещи алеи, широки на места само по 3 плочки, предлагаше интересни моменти от местния живот: отнякъде долиташе пращящият звук на италианска канцонета, пусната на грамофон, бяло куче на жълти петна залая, подскачайки около заключените железни порти... Постепенно къщите започнаха да се разреджат и отдръпват, разкривайки гледки към терасираните поля, разпо-

ложени върху почти отвесно издигащите се от водата хълмове. Морето искреше, редици от звездици играеха по всяка вълна и украсяваха като с диадема от брилянти всеки гребен.

Денят мина в блажено скитане – под ресниците сянка на тъмнозелените пинии, покрай мрачни гробища, покачени амфитеатрално по склоновете на възвишенията и паянтови колиби от гървени трупи, продаващи чили, вездесъщите лимони и малки, кръгли като топку дини. Пътеката понякога се губеше сред храстите и пънищата, но аз я намирах отново по златните лютици и малиновата дотелина, които я обточваха.

Бях се насочил към Пряно, който отстоеше на около 10 км. от Амалфи, така че вече трябваше да съм близо. Тъкмо реших да попитам идващите срещу мен, когато го зърнах заг тях. Притиснато между Амалфи и Позитано, това малко селце с 1800 жители получаваше трохите от хилядите туристи, навоняващи гвата ѝ галеч по-известни съседа, независимо от уютните хотелчета, очарователните ресторантчета и потъналите в блажена нега и топла тишина малки улички. Единственото заведение, което работеше в тези напечени от слънцето следобедни часове, бе един изгълбан в скалите ресторант, в който беше прохладно и приятно, а терасата му сякаш висеше над морето. Закрепена по божиата воля пиния на отвесния скам пазеше сянка над дясната ѝ половина, където реших да си поема гъх и изпия извадената от хладилника бира.

След като си починах, насочих вниманието си към менюто и спрях да чета, когато достигнах до „костур на скара в луда вода“. Озадачен, попитах сервитьора. „А, това е специален бульон от домати, чесън и магданоз. За пръв път е създаден от местните моряци през XII в. и тогава използвали морска вода. Ама за 800 години нещата да се подобрили много“, побърза да ме увери той. Реших да му се доверя и останах в заведението чак докато започна да се свечерява и светлините на далечния Позитано затрептяха срещу мен като търкалящи се към индиговите води на залива Салерно гуаманти. А бульонът, в който ми сервираха костура се оказа ароматен и апетитен и съвсем нетолкова солен.

На следващия ден продължих да се къпя в очарованието на разцъфтели поляни, нашарени с многобагрени полски цветя и останки от римски храмове. Римската колона, прегърната от вечнозелените увивни растения, положили върху капитела ѝ големия си пурпурен цвят с жълти тичинки изглеждаше като за снимка, но и заедно с това някак си тъжна и самотна. Също толкова древна и самотна изглеждаше и наклонилата се на една страна цилиндрична кула Торе-а-Маре, една от няколкото, издигнати през средните векове, по време на една от най-мрачните глави от историята на Амалфи. Районът тогава бил опустошаван от сарацински пирати, които отвлечали и убивали, грабели и унищожавали, всявайки паника по бреговете на републиката. Но въпреки норманите, които ги предшестваха и гържали региона в желязната си хватка до XII в., и последвалите ги испанци, Амалфи не само не западнал, а напротив – именно в това смутно време той се развил като важен търговски център, по чийто пазари се разменяло всичко – от подправка, през слонова кост до сол.

Солта я чувствах по себе си, докато се камерех по новата 10-км. отсечка на Sentiero degli Dei, която започвайки от гледжосания купол на църквата в Праяно, се изкачваше почти отвесно към поредния 500-метров връх, след който пък следваше стръмно спускане. Пътеката пълзеше толкова косо нагоре, че се бе превърнала в едно безкрайно стълбище, осеяно с големи гървени кръстове.

Спасението се появи на върха под формата на Доменико, добродушният папач на изоставения манастир от XVI в. „Сан Доменико“, който не успя да съдържи къкрещия си смях. „Изглеждаш ми малко уморен, а? Ама не ти остава много. Само още 3 часа. Позитано е ей там“, посочи той към далечното съветие от къщи в ярки тонове. Покани ме да вляза и се насочи към ръчната преса за сок, около която се търкаляха лимони с големината на пъпешу и набра шепя пресни смокини – освежаване, на което се насладихме от изтърбушените фотьойли, довлечени на сянка под група гървета. Ревностен християнин, той не ме остави дълго да почивам, а ме разведе из плесенясалия интериор да се възхитя на избледнелите фрески, като подчерта: „Ти си сред последните, които ги виждам. До година-две съвсем ще изчезнат.“

Беше време да тръгвам по новите 1700 стъпала нагоду – безкраен водопад от стълби, оброчен от шеметни пропасти, които летяха към сапфиреното море, сияещо на гъното им. Но преди това бе Ночеле – малко селце, потънало в ленив сън, мъхната зеленина и сладък слънчев сироп. Единствените хора, които видях, бяха баща и син, разхождащи кучето си. Оттук започваше дългата одисея по „звездната стълба“, която се виеше безкрайно нагоду, сякаш наистина се спускаше от звездите. В ушите ми зазвуча Stairway to Heaven.

С тази мелодия в главата се появих в Позитано, където се оказах съвсем не намясто сред изрядно подгържания град, изисканите му жители и образцовия плаж. Ослепително бели яхти се поклащаха на котва в аквариненосините води на залива, недалеч от хеликоптерната площадка и скъпите бутици, пълни с маркови стоки – Гучи, Версаче, Бенетон... Безупречно облечени двойки бавно минаваха по централния площад, насочили се към кафенетата и сладкарниците на открито за следобедната чашка еспreso и фунийка сладолед „Морски прилив“.

Тъй като изглеждах като излязъл от гората и никак не се вписвах в тази атмосфера, побързах да се скрия на хладно в църквата Санта Мария Асунта, известна със своята икона от XIII в. „Черната Магона“, на която Позитано дължи името си. Според легендата тя била открадната от пирати, които се натъкнали на свиреп щорм, докато се опитвали да избягат. Изведнъж облачната пелена се разкъсала и мощен глас прогърмал от небесата, нареждайки им да я върнат и сложат там (rosa), където ѝ е мястото – Positano.

Моето място обаче беше в Сант` Агата суи Дие Голфи, където ме очакваха домакините ми от хотела „Ле Торе“, заемащ автентична селска ферма от XVIII в. с каменни стени, покрити с бръшлян, разположена сред 14 хектара маслинови горички, овощни дръвчета и тучни пасища, предлагаща 8 стаи. Нунцио Пиетри тъкмо работеше в двора, когато пристигнах. Той

дойде до оградата да ме поздравя и покани. „Всичко произвеждаме сами – и бъзовият сок, и зехтинът, и лимончелото. Дори сапунът в баните“, побутна мой каубойската си шапка.

Подобни стопанства едно време са били типични за района на Соренто, но не и днес. „Много ферми западнаха. Но ние държим на традициите. Хората идват тук главно заради спокойствието и тишината, чистия въздух и екологичната храна.“

И се оказа прав. Провинциалната ферма бе перфектното място, където да се отпуснеш с чаша вино в ръка (собствено производство) на съзваемия стол, поставен на ръба на скалите и да направиш равнометка на пътешествието си досега, на преживяното в Италия, на живота си дори, ако щеш и да съзерцаваш в опиянение възхитителния амалфийски залез, който тук винаги е пленителен.

Азорските острови – врата между два свята НА ЯСТРЕБОВИТЕ ОСТРОВИ ВУЛКАНИТЕ РАЗКАЗВАТ ПРИКАЗКИ

Самолетът започна да се спуска насред Атлантическия океан! На 1500 км. от Лисабон, насред нищото! Когато изведнъж отголу проблесна неописуемо вълшебство. Имаше острови, имаше села, кратери на вулкани и езера, и езера в кратер на вулкан – иначе казано онази приказка, наречена Азорски острови.

Истинско вълшебство, защото нямаше разумно обяснение как подобни късчета суша светеха като скъпоценни камъни насред бурния, свиреп Атлантик. Със своята дълбочина от 3000 м. тук, той се оказваше притегателно място за кашалотите, които извиваха лъскавите си тела на повърхността, сякаш изплуваха подводници, вдигаха във въздуха огромните си опашки и предизвикваха вълни, които пълнеха крайбрежните езерца, отделени от морето с вериги черни вулканични скали. Фермерите се трудеха по карамеленокафявите си ниви и поля, разделени не от огради, а от стройни редове азалии и хортензии. Лек тропически бриз галеше островите и носеше уханието на зеленина и щастие, същият, докоснал платната с червени кръстове на „Санта Мария“, „Пинта“ и „Ниня“, корабите на Колумб, който спрял тук за почивка и провизии по време на първото си откривателско плаване. А наг всичко това сякаш някак си неумолимо се издигаше великолепието на Сети-Сигадеш – двойното езеро на остров Сан-Мигел, състоящо се от едно синьо и едно зелено езеро, съединени от неголям пролив, разположени в изгаснал вулканичен кратер и нежно-тъжната легенда, която ги придружава.

Предимайки наг малките, сгушени села сред огромните зелени хълмове, разпорени от мощни цепнатини, които изпускат облаци пара, разбирах защо Нели Фуртаго, чийто родители са именно оттук, посвещава песен след песен на този средноатлантически рай. И докато си тук, дори започваш да вярваш, че тези 9 изолирани късчета суша насред нищото

действително са последните останки от онази гревна загадка, наречена Атлантида.

Въпреки че Азорските острови се появяват на мореплавателските карти още през XV в., те някак си оставаха встрани от Европа до съвсем скоро. Затова чарът на отминалите епохи тук не е изкуствено създаден, както на много места на Стария континент е преднамерено реконструиран, а естествено запазен и непринудено съхранен, скътан под воала на изолираността, създава една самобитна природа и култура. Именно тя започва да се разкрива пред очите на туристите, които набодниха Азорите с нарастването на полетите до тях и мини хотелският бум, осеял хълмовете и крайбрежието ѝ с приветливи и гостъпни места за настаняване. И за да не се повтори грешката от 1427 г., когато португалците взели птицата, носеща се в безоблачното небе за ястреб (асор), а впоследствие се оказало, че не е точно ястреб, но името останало, сега е най-подходящото време те да бъдат посетени, преди светът да открие грешката си какво чудо е пропускал досега.

„Какво искате да знаете за Сан Мигел?“, попита Мария ду Росарио де Кайейрос е Абагжу ду Ниъеваш. – „Живея тук от 400 години.“ Соленият морски бриз очевидно е действал добре на Мария, защото тя не изглеждаше и на ден повече от 39. Онова, което искаше да каже собственичката на нашия семеен хотел за следващите няколко ноци бе, че е истинска азорка и гългата поредица от имена отдава почит на предците ѝ, които дошли тук скоро след откриването на островите.

Дълъг 65 и широк 15 км., Сан Мигел е най-големият и заедно с Терсейра, където щяхме да прекараме втората част от нашата почивка, най-космополитният от Азорската група. Не че това е очевидно още от пръв поглед. Веднага щом излязохме от летището, започнахме да преминаваме покрай изградени от вулканични камъни антични светилища, да заобикаляме разхлопани волски каруци в млечната сутрешна мъгла, от която изскачаха лица, гревни и набраздени като океана, който ги заобикаляше.

Пред „Каса ду Монте“, величествената господарска къща, покачена на върха на най-големия хълм в имението, ни очакваше млада жена, облечена в характерното траже микаеленси – типичното местно облекло от бяла блуза и пола, които се вееха на вятъра и отдалеч приличаше на привидение пред розовия си дом, превърнат в хотел. Тя веднага ни въведе в богат бароков храм от позлатено гърво, полирани мебели, излъскани до блясък сервизи и вместеният някъде между тях топъл, радушен прием, който никак не подхождаше на пуританската, строга обстановка.

Именно такива места като „Каса ду Монте“ и „Хотел ду Колежио“, преобразената в ексклузивен хотел и ресторант музикална академия от XIX в., запазват островните традиции без да пренебрегват комфорта на гостите. В „Мунио да Биби“ напр. двойките отсядат в стилин лукс, но сградата съхранява вида си на мелница, в която до неотдавна са тракали тежките камъни. А бляскаво преустройеният Convento de São Francisco, 400-годишният бивш женски манастир, разполага с оригиналните бани, изградени от вулканични камъни и скъпите гоблени. Следващата сензация

ще бъде петзвездният Prince Albert of Monaco Hotel & Casino, който ще отвори врати съвсем скоро.

Но все пак повечето хора не идват на Азорите, за да стоят в стаите си, а за да се потопят в приключенията, които една откъсната от Стария и Новия свят земя може да предложи. По съвет на Мария ние се отправихме на двучасово пътешествие покрай насечения южен бряг на Сан Мигел към Нордесте – едно толкова изолирано градче, че до средата на ХХ в. е било достъпно само с лодка откъм океана. И днес достигането му си е адско преживяване, защото пътят лъкатуши по ръба на 200-метровите скали, нависнали над Атлантика, в чието подножие злобецо се разбиват огромни вълни, а тъменът им долита чак догоре. Наградата обаче е едно почти голо крайбрежие, така осеяно с черни скали и зелени възвишения, че почти си представях как са се чувствали първите европейци, когато са се натъкнали ненадейно на Полинезийските острови.

След като разгледахме скромния, но някак си тъжно-привлекателен, до такава степен меланхоличен, че те завладява Нордесте, ние поехме обратно през Лагоа даш Фурнаш – известната „кулинарна СПА столица“ на Азорските острови. Това е преживяване с вкус, който не се забравя. Всички туристи идват тук за прословутото козигу даш фурнаш – нещо като капама, приготвена в естествените „фурни“ на планетата ни. Цепнати като живи рани в плътта на Земята бълваха облаци пара, а няколко мъже копаеха гупки в изгорената земя и спускаха в тях плътно обвити съдове, заравайки ги с горещата пръст отгоре, за да се задушат. Това е т.нар. вулканска кухня! Земята отдолу е толкова гореща, че за 6 часа цялото свинско, телешко и пилешко месо, заедно с морковите, картофите и зелето направо се сваряват. Наоколо бълбукаха големи гупки с вряща вода, чийто изпарения с мирис на сира напомняха диханието на Сатаната, а неговият дяволски плащ се носеше над цялата околност. Откривайки входа на „Кафе Снекбар Атлантида“ сред гъстите изпарения, ние дочакахме домакините да доведат до трапезарията тежкото гърне и да извадят порциите капама по азорски. Обедът завърши с багетов кейк, увит в ръчно щампована хартия, произведена от енорияшите в местната църква.

Добирайки се до „Каса ду Монте“ няколко часа по-късно, нямаше как да отклоним сърдечното предложение на Мария за вечеря. Но когато слязохме долу се озовахме пред маса, разделена на две от масивен меден свещник, заредена със сребърни прибори и прекрасни порцеланови сервизи от 12 части. Останалите две двойки от Португалия и Германия вече бяха заели местата си. Грамофонът в ъгъла поде извивките на Джеймс Браун, а персоналът ѝ започна да отрупва дългата маса с пресен, гъхав хляб, ароматни жълти и бели сирена, лъскави, големи, испански маслини и горещи, розовочервеникави скариди, цвърчащи в зехтин. Мария ни обясни, че това е за добре дошли, а после установихме, че другите вече са го преживели няколко пъти, защото тя посрещаше така всеки новодошъл, и в крайна сметка се насладихме на този пир за очите и душата още два пъти.

Последният ден на Сан Мигел оставихме за Gorreana Tea – единствената чаена плантация на територията на ЕС. Зелените редове изглеждаха

камо купчини малахити, листенцата тук прогължаваха да се берат и обработват на ръка, а готовата продукция се продаваше в непренециозни цветни кутии. След чаша горещ, зелен чай се отбихме в „Палм Терас Кафе“, гържано от канадски изгнанник, който решил, че средата на Атлантика е толкова добро място, колкото всяко друго за един бургер.

И когато слънцето започна да клони към залез, ние го последвахме на запад към може би най-прелестното място не само на Азорските острови, но и в цяла Португалия – Сети-Сугадеш. Двете езера, всяко със свой собствен цвят, са разположени в кратер на изгаснал вулкан, съединени от неголям пролив. И наистина трябва да се видят в края на деня. Докато вървяхме по пътеката, балансираща по ръба на кратера, благодарение на играта на светлината, едното изглежда smaragdovo зелено, а другото – аметистово синьо. Според легендата водите им се събират от съзвезиите на едни зелени и едни сини очи, очите на принцеса и на пастир, свързани от невъзможна любов. Легендата разказва, че там, където днес се намира едноименното село, се простирало гревно кралство. В него живяла синеокамата принцеса Антилия. Веднъж, докато се разхождала, съзряла пастир, който имал великолепни зелени очи и свирел изкусно на флейта. Двамата се влюбили и започнали да се срещат тайно в гората. Кралят обаче, който искал да омъжи дъщеря си за принца на съседното кралство, научил и ѝ забранил да се вижда повече с пастира. Тя отишла на уговорената среща само за да му каже, че повече не могат да се виждат. Двамата изпаднали в такава униние и толкова плакали, че съзвезиите им оформили двете прекрасни езера – Лагоа-Азул (Синьото езеро) от съзвезиите на Антилия и Лагоа-Верди (Зеленото езеро) от съзвезиите на пастира. Образувалият се пролив днес ги свързва така, както и в любовта някога.

Животът невинаги е справедлив и предизвиква сътресения, но когато земята се разлюлее, сътресението, което предизвиква, е голямо. А Азорите са вулканични острови – сеизмичен тътен, хидротермален пукот и ограничени изригвания на лава все още променят очертанията им. Някои казват, че това е причината, жителите им да вярват толкова много в Господ. Но молитвите им за спокоен живот и слънчево време определено са намерили своя отговор на Терсейра, на който се преселихме за втората половина от нашата почивка.

Вторият по големина остров от архипелага със своята „столица“ Ангра ду Ероижму, включена в списъка на Световното културно наследство на ЮНЕСКО, е може би най-космополитното място на Азорите. Старият град, сякаш целият изваян в стил мануелин, привлича международна тълпа сега така, както в миналото китоловци, търговци и ловци на съкровища са кръстосвали калдъръмените му улички и шпаги по тях. Веднага щом кацнахме, открихме, че тук е съвсем нормално загорели трансатлантически яхтсмени по къси панталонки да пийват своето еспресо в елитните кафенета по Праса Веля наред с изискани лисабонски банкери и пилоти с очила Рей-Бан от военновъздушната база на НАТО „Лажеш“.

След като се настанихме в бутиковия „Кинта даш Мирсес“, преустроена в хотел по познатата формула от Сан Мигел ферма от XVIII в. с меки легла и инфинити басейн, който изглежда така сякаш се излива

в Атлантика, ние поехме на обиколка из острова. Всеки път, когато завъртахме волана по лъкатушещите шосета на острова, нещо се изпречваше на пътя ни: безкрайно стаго крави край Вакуня, които докато ги чакахме да преминат с кафеникавия си цвят тип „крем брюле“ ми напомниха за нашите гъбчащи бонбони „Карамел Му“, мандра за сирене в Синко Рибейра, гъста като мляко мъгла край фара на Серета, от която нищо не се виждаше, както и бавна процесия от официално облечени местни, следвана накрая от осемчленен оркестър. Те напредваха към малка църква, водени от три момичета в бели одежди, понесли пред себе си златни корони върху червени възглавки, зад които се тътреше неособено щастлива булка.

Заобикаляйки сватбеното шествие ние попагнахме в центъра на Терсейра, познат като Тера Брава или Дивата земя: объркващ пейзаж от тъмнозелени и черни хълмове, създаден от две необузгани изригвания на лава. Приближавайки Пику ду Джункау, един от най-високите върхове на острова, се озовахме сред съскащи серни пари цепнатини, гигантски гърбовидни папрати, достигащи метър, сякаш се намирахме в някоя праисторическа гора и ивица тъмен, печален лес точно като в приказките на Братя Грим.

Бягайки от това злобещо място, се насочихме право към брега, който на Азорите никога не е галеч. Слизайки по северния скат, излязохме на Понта ду Форна – красив вулканичен залив, насечен от спусналата се някога от кратера горе лава, която при досега си с водата бе застинала в причудливи образувания. Тя бе охладила магмата и новите прииждащи пластове се бяха натрупали върху нея, образувайки по този начин цяла стена от черна застинала магма, която бе преградила откъм океана малки, плитки езерца. Застанахме на брега като омагьосани, взиращи се в безбрежния сив Атлантик, който се сливаше с небето с цвят на синчец някъде там зад хоризонта. Всичко това беше толкова фантастично, че останахме чак до залез слънце. А залезът на слънцето обръщаше последната страница в тази вълшебна приказка, наречени Азорски острови.

Легенди, замъци и приказки

АХАТИ, ФЕИ И ДЖУДЖЕТА – ЕДНА ЧЕШКА ПРИКАЗКА

Раят се намира само на 50 км. североизточно от Прага. Обграден от Сихров, хълмът Копанина, Железни Брод, Ломнице над Попелку, Йичин, Сobotка и още реди други имена на местности, които сякаш изскачат от страниците на приказка, Чешкият рай е обявен за защитена територия още през 1955 г., а днес е национален парк. Разсечен от шепота на река Йизера, това магическо място прелива от гъсти гори, сини езера, диви ягоди, бистри аметисти и потайна история. Флората и фауната допълват чешкия рай, наред с каменните замъци, гървените къщи и минералните извори, чието бълбукане се слива с камбанния звън, разнасящ се от многобройните църкви наоколо.

Неслучайно още гостите на сна комплекса „Сегмихорку“ през XIX в. започват да наричат района „чешкия рай“. Древните вулкани, нагънали Йизерските планини, предопределят съдбата му. Скрытите в скалите съкровища, в най-буквалния смисъл, под формата на скъпоценни камъни, раждат Турнов, който се превръща през Средновековието в икономически и културен център на областта. Турновчани и днес продължават да бъдат известни майстори в обработката на ахати, аметисти, ясписи и сътворяват блестящи вълшебства, които светят във витрините на местните магазини. Зеленото стъкло искри със своя изумруден блясък, характерен за магьосниците на крехкото очарование от Железни брод, а дърворезбарите от Семил гордо излагат своите шедьоври, понякога изработвани с години. Чешкият рай посрещна и нас със своето гостоприемство, с багрите и легендите си, със замъците и музеите си, с традиционните си занаяти и фолклор.

Тръгваме да обхождаме това приказно място и тъй като знаем, че няколкото дни, с които разполагаме, няма да ни стигнат, се изкачваме на хълма Козаков, откъдето се вижда не само целият рай (национален парк), но и почти една трета от окръг Бохемия. Околните хълмове са изпъстрени с развалини, на синьозеления фон на небето и гората се очертават силуетите на самотни кули, наядени от времето крепостни стени, срутени покриви. Говори се, че всяка от тези постройки притежава таен проход под земята, където те се преплитат и образуват истински лабиринт под повърхността.

Обръщайки се надясно прег погледа ни светва Нудвойовице, разпилял шепата си къщи из малка лешникова горичка, в края на която се издига великолепна църквица, чийто корени потъват назад във времето чак до самото създаване на чешката държава. Наляво пък различаваме селце, чезнещо в простора на летния ден, далеч извън пределите на парка, към което поемат парапланеристите, наводнили Козаков. Те разтварят криле и лениво се понасят в омарата на слънчевия ден, а надолу, точно под хълма, в изумрудензелените ливади, нашарени с полски цветя, едно време танцували феи, нежни и крехки като местните светлокоси девойки. Сега там всяка година се провеждат изложби на скъпоценни камъни, чието сияние, казват, се отразявало в очите на феите. А дали това е истина? Няма значение – човек има нужда от приказки!

Районът е прочут с многобройните си приказки, легенди и митове, на базата на които управата на парка е разработила няколко маршрута, кръстосващи рая. Единият от тях е „По следите на приказките“, проследяващ 12 произведения, обхващащи 12 ареала, които може да обиколиш в компанията на техните герои: да се отправиш към мрачните гърла на скалния граг Хруба Скала под плаща на Черния рицар, или към околностите на Мала Скала, където има опасност да те нападнат бандити; да намериш скъпоценен камък по склоновете на Козаков с помощта на планинските джуджета; да поемеш на разходка в гората, придружаван от добрата фея Йозерина, която с ясните си сини очи ще те пази от лоши погледи; загубил се в гъстите лесовете на рая добрите духчета на езерото Пачов да ти покажат пътя (и порягъчно да те измокрят); или да тръгнеш да раз-

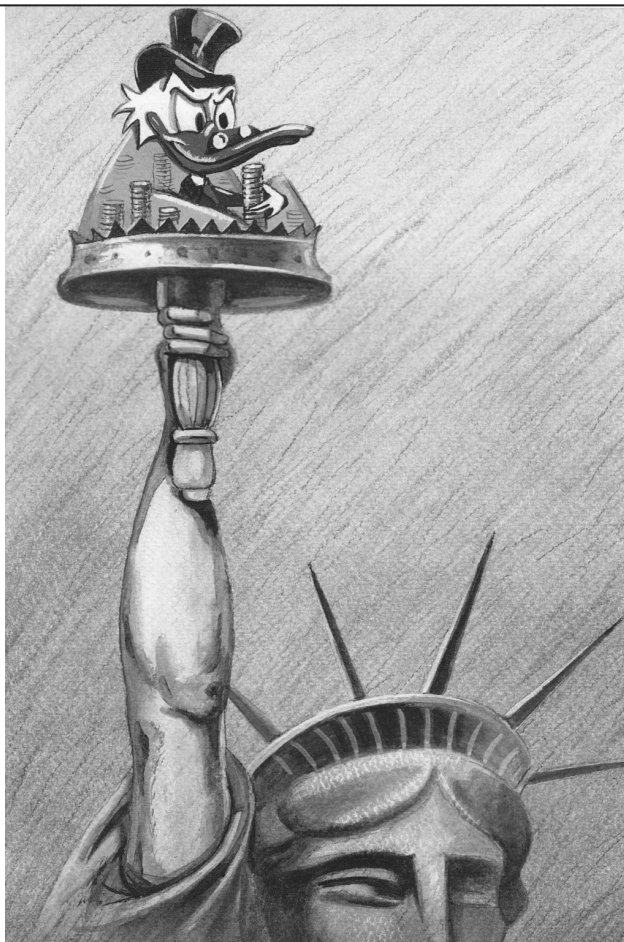
насяли пощата до най-затънтените краища на местността с храбрива пощальон Жабин. Ние приемаме предизвикателството на тревясалите пътеки и закрачваме покрай масивните стволоче на дъбове и буки, облепени с дебели парчета мъх, в които срамежливо се крият незабравки, и слушаеме песента на птиците, която звучи като огромен хор в зелена катедрала. Камбанките на напръстника пилеят цветен пращец покрай пътя, настлан с дъбови листа, от които любопитно надничат червениче и лилави шапчици на диворастящите гъби. Виждаш как листата се ронят, заплитайки се в някоя паяжина, обсипана с бисерни капки роса и разбираш, че светът е прекрасен. Тук духове и феи, гжуджета и гноми, елфи и таласъми – всички разказват приказки, чезнещи в мантията на времето, гарнирани с безброй легенди и митове.

Буренясалите пътеки ни отвеждат до Йичин – перлата на Чешкия рай. С къщи и улици, подредени като в тюрингско селце и нито един човек в следобедния пек, Йичин влива такова успокоение в душата, че на човек чак му става граго. Кукленският му площад, обгърнат от жилищни постройките от XVI и XVII в., под които се протягат дълги аркади, е истински барокъв шедевър. В центъра му фонтан пръска свежи струи вода. Нагретият паваж звънти от жега под краката ни, докато се насочваме към църквата „Св. Йоан“, някога предназначена за енорийска черква на рода Валенцайн. Йичин става притежание на Албрехт фон Валенцайн след битката при Бялата планина, където той се отличава с особена храброст. Завоевател и разбойник, от една страна, изключителен строител и просветител, от друга, той е доста противоречива личност в чешката история. Започва грандиозна реконструкция на Йичин като го модернизира, финансовото бреме на която пада върху плещите на неговите васали, но за сметка на това по време на управлението му градът бива толкова добре защитен, че малцина изобщо гръзват да го атакуват. Той го превръща в своя столица и резиденция и почти основава държава в държавата – никой не смеел да му противоречи, провеждал нощни, грабителски рейдове със собствената си банда от рицари в селата, позволили си да му се противопоставят, управлявал земите си с желязна ръка. В същото време построява манастир във Валдице, няколко замъка, които не използвал и подарил на своите подчинени, наема архитекти и им възлага изграждането на голям парк в покрайнините на града. На него Йичин дължи бароквия си облик и превръщането му в архитектурната перла на Чешкия рай. Разцветът е прекъснат от насилствената смърт на Албрехт през 1634 г., а после владението му е последователно разграбено от шведите и другите имперски армии.

Мостът между миналото и настоящето на Чешкия рай са запазените традиционни занаяти, които може да видиш в малките работилнички – как режат ахати и как ги шлифоват, как изтеглят с клещи разтопеното стъкло и оформят от него крехки блянове, как с всяко движение на длемто и всяка отхвъркнала стружка простото дърво се превръща в произведение на изкуството, как станът нанизва цвят след цвят, за да изгрее върху бохемската черга слънцето на Чехия. От миналото идват и изтърсканите от прахта рецепти за плодов сайдер, за местно произвежданата бира (все

пак се намираме в Чехия), за специалистите с козе сирене или за хляба със замесените в тестото тиквени и слънчогледови семки.

Чешкият рай е наистина рай, защото само на няколко десетки квадратни километра високите планини се сменят с дълбоки долини, обсапени с тихи езера, в които плуват парчета брезова кора, и мълчаливо отразяват далечните върхове, коронясани със замъци, а тайни проходи и пещери се спускат в недрата на възвишенията под тях. Затова неслучайно областта е най-старата защитена територия в страната. Наскоро тя бе обявена и за първия геопарк на ЮНЕСКО в Чехия и оттогава почти всяка година печели по няколко награди. Немалка заслуга за това имат и разработените скални градове – Хруба Скала, Прихразке, Клокочка и груги. Вятърът, гъж-гът, студът и слънцето са скулптурирали причудливи форми, коридори и ниши, из които като нищо ще се загубите и в същото време за нищо на света не бива да пропускате. Влизайки в тях, човек има чувството, че попада в готическа катедрала, изваяна от камък, с пишна барокова украса от мъх и лишеи. Но скалните градове са една група приказка.

**Ивайло Цветков •
„Композиция“**

Мюмюн Тахир

ТВОРЧЕСТВОТО КАТО ИСТИНА И ОПРЕДМЕТЕН ОБРАЗ НА ДУХА

Духовното представлява сферата на висшите ценности, свързани със смисъла на живота и предназначението на човека в света. Човешката духовност включва три основни начала или три способности: познавателно, нравствено и способност за избор и творчество. Съответстват им три типа духовни творци: мъдрецът (знаещият, познаващият), праведникът (светецът) и художникът. Същевината на тези начала е нравствеността. Ако знанието ни дава истината и ни сочи пътя, то нравственото начало предполага способността и потребността на човека да излезе извън пределите на своето егоистично „Аз“ и чрез действията си да утвърждава доброто, истината и красотата. Да се говори за творчество, за мястото му в живота на човека, за неговата същност и извори, обстоятелства и способности, форми и способности, означава да се определи мястото на човека в света, смисълът на живота, целта на битието; се отговори на въпросите кои сме, от къде идваме, къде отиваме? Общо взето се приема, че светът е обективен, без начало и край, едinen в своята материалност и представлява динамична картина, защото се намира в непрекъснат процес на движение, изменение и развитие. Човекът, неговият дух (съзнание, развитие) е резултат от дългата еволюция на съществуващия независимо и вън от него свят, и че той е даден на човека в неговото съзнание, самосъзнание и разум. Известно е, че от своето възникване човечеството създава хипотези и търси техните отговори. От микроскопичния свят на наночастиците до тайните на необятната Вселена човешкият стремеж към познание не знае предели. Всеки истински отговор би бил съдбовен за нашето битие, но подобно прозрение не е дадено на човека. Въпросът обаче е не дали някога ще бъдат намерени отговори на тези въпроси, а че търсенето продължава. В крайна сметка в порива за откриване на отговорите се корени развитието. Именно тази същност на творчеството, като израз на определена позиция към и спрямо смисъла на битието, е главната и постоянна причина, поради която човекът търси отговори на въпросите, които го вълнуват. Знаем, че в творчеството въпросите са често по-ценни от отговорите. Истинските творчески въпроси почти никога не получават окончателен и изчерпателен отговор – в света, достъпен за сетивното възприемане, няма нищо постоянно, всичко се намира в движение, развитие, възникване. Още Хераклит (ок. 550 – 480 г. пр. н. е.) показва не само всеобщата изменчивост на нещата (всичко тече, всичко се променя), но и тяхната противоречи-

вост (лекарството е и лек, и отрова). Известно е неговото твърдение, че не може да се влезе два пъти в една и съща река, защото всичко тече и нищо не остава същото. За да задоволи своите потребности човек постоянно сътворява нещо ново и човешкото общество се променя под влиянието на многобройните иновации; чрез творческия си дух и иновационни стремежи той ускорява еволюцията. И в този смисъл бихме могли да се съгласим, че творчеството е израз на волята на човека битието да бъде развито и обогатено по законите на истината, красотата и доброто. Това е един от начините той да определи своето място и предназначение в света и осмисля собственото си битие. Според античните философи изкуството възниква като подражание на природата (мимезис). Тази идея се изказва още от питагорейците, които виждат в музиката подражание на „хармонията на сферите“. Всички изкуства и занаяти са подражание на дейността на животните, смята Демокрит. На пеене хората се учат от пойните птици, лебедите и славеите; в строежа на жилища подражават на лястовичките и т.н. Теорията на подражанието получава развитие и последователно изложение в естетиката на Платон, Аристотел, Плутарх и др. Античните философи се стремят да изяснят в какво се състои природата на естетическите възприятия; защо изкуството е способно да доставя на човека не само знания, но и наслада, удоволствие. Обаче главното, благодарение на което изкуството може да доставя удоволствие, те считат способността на изкуството за пречистване (катарзис). Идеята за пречистващата роля на изкуството се развива в античната естетика от най-древни времена. Теорията за катарзиса получава завършен вид във философията на Аристотел, който я прилага към анализа на трагедията. От който и да е ъгъл да се погледне към проблема, фигуративните изкуства почиват на едно психологическо желание действителността да се замени с подобие и, което от една страна е привързаност към нарцисизма, а от друга – към материалния свят. Френският критик и теоретик на киното Андре Базин, позовавайки се на Фр. Ницше изтъква, че египетската религия остави на заден план смъртта чрез удължаване срока на тялото като материя. Смъртта не е нищо друго освен триумф над времето. Изкуственото определение на материалния свят означава той да бъде снет от потока на времето. В коридорите и лабиринтите на пирамидите египтяните обезпечават сигурността на мумифицираните тела. Но предвиждайки неочакваните опасности, в саркофага заедно с хранителните продукти поставят гребни глинени статуетки. При евентуална злополука с тялото, тези статуетки би трябвало да играят ролята на резервни мумии. По този начин главната роля на изработените скулптурни фигури в религиозните източници е спасяването на обекта (съществуването) чрез изображенията. Борбата за съхраняването на нещата по пътя на подражанието, онова, което Андре Базин нарича „мумифицирани комплекси“, е доминанта на изкуствата в древна Гърция и Западна Европа. Дори архитектът, който по натура върви към някакви абстрактни структури и форми е бил задължен да имитира естествената среда, например да изобразява колона с фигура на човек, носещ товар на раменете си, колони с чела под форма на дафи-

нови листа, пояси пог форма на увиснали клони и т.н. (**Ayvazoplu, B. A.k estetipi. Эст., 2013. S. 67**). Теорията за мимезиса задълбочено е разработена от Аристотел. Безспорно мимезиса при много философи има различно значение. Това понятие в различни периоди, дори различно да е разтълкувано, до ден днешен винаги се дефинира в рамките на определеното, дадено от Аристотел в „За поетическото изкуство“ и стои в основата на всички теории за отражението. Първият мислител, който съзнателно се обявява срещу мимезиса в изкуствата е Платон. С Пещерната алегория, за която се разказва в седмата книга на Държавата, той поднася цяла система. „Представи си хора в някакво пещероподобно жилище, което има открита и дълга пролука за светлината по цялата пещера. Нека в него живеят хора от детинство с така поставени на нозете и на шията око̀ви, че като се намират тук, да виждат само това, което е пред тях, без да могат да обръщат главите си поради оковите. Светлината им идва отвън, който гори отвисоко и галече зад тях, а между огъня и затворниците да има път; по неговата дължина си представи издигната стена, както издигат фокусниците преграда пред зрителите, зад която показват фокусите си... Представи край тая стена хора, които носят различни вещи, стърчащи над стената, статуи на хора и фигури на животни, направени от камък и дърво по различен начин. И естествено едни от тия, които ги носят, говорят, а други пък мълчат... Погобни са на нас. Нима ти смяташ, че тия затворници както у себе си, така и помежду си, са видели нещо друго освен сенки, които падат от огненото сияние върху срещуположната пред тях стена на пещерата. Ако затворниците са в състояние да разговарят помежду си, мислиш ли, че те са убедени, че наричат като съществуващи тия неща, които виждат?“ (**Платон. Държавата. С., 2014, с. 297–298**). И най-сетне на слънцето дължим годините и годишните сезони. Светът, който наблюдаваме се основава на Слънцето. Онова, което излезлият от пещерата и неговите другари виждат в нея е продукт на небесното светило. Сенките, които лъжат робите в пещерната алегория са дадености на света, които ги възприемаме без да имат нищо общо с действителността. Върху този лъжовен свят има един идеален свят, който можем да възприемем само с разума си и всъщност той е истинският свят. За Платон истинската действителност е не това край нас, а светът на идеите. Идеите по определен ред се нареждат най-горе. На едно по-високо място е „добрата“ идея, чиито източник според пещерната алегория е Слънцето. „Добрата“ идея обобщава и включва цялата система. В десета книга на „Държавата“ Платон прилага тази система и в естетиката. Тъй като светът, който възприемаме чрез нашите сетива няма нищо общо с действителността, изкуствата, които се основават на мимезиса отразяват вторичните погращения на идеите. Например в света има различни маси и кушетки. Всички те се обхващат в две идеи – маса и кушетка. „Нали ние обикновено говорим, че майсторите изработват една или друга вещь, като гледат нейната идея – единият леглата, а другият масите, с които си служим, а така също и с другите вещи? Никой обаче от майсторите не създава самата идея“ (**Пак там, 424 – 425**). Майсторът, изработил тези предмети, ги е въз-

лътил в идеите маса и кушетка. Какво е това, което художникът е нарисувал като маса и кушетка? Безспорно, някакъв изглед на масата и кушетката при определени обстоятелства или идеята за маса и кушетка като вторично подражание, т.е. художникът не отразява действителността, а подражава на онова, което вижда. Защото масата по различен ъгъл изглежда различно. Поради това Платон смята, че изкуствата, които почиват на мимезиса са много далече от отразяване на действителността. Мимезисът поднася не света на действителните идеи, а света на сенките, които възприемаме с нашите сетива. Ако човекът на изкуството се обърне и погледне назад и види действителността, както го прави робът в пещерата, окончателно ще се откаже от мимезиса.

Но Аристотел не мисли така. Според него най-голямата грешка на неговия учител е, че си въобразява съществуването на някакъв свят на идеи, отделен от самите предмети. Ако идеите са ядрото (сърцевината) на предметите, как да ги мислим извън тях? Предметите са форма, а идеите съществуват в нея. Изхождайки от тази гледна точка Аристотел стига до убеждението, че предметите обективно съществуват. В предметите има някои мислено разделими съставни елементи, които иначе са неразделими едн от друг. Най-важният елемент между тях е идеята, която можем да наречем „съдържание“ или „душа“, а материята е неизбежен закрильник на идеята. Както, когато ще говорим за понятието красота ще е нужно присъствието на идеята за красота, така, за да говорим за красотата на нещата, красивите неща трябва да са в наличност около нас. Както се вижда, когато Аристотел изгражда своето становище за естетиката, не изхожда като Платон от чистата идея за красота, а от предметите и отделните творби на изобразителното изкуство. Той разглежда изкуството като отражение на фактически съществуващата действителност. За него поетическото изкуството е „подражание на възможното да се случи по вероятност и необходимост“. Още в началото на своята Поетика, посветена на изкуствата той изтъква, че изкуството – епосът, трагедията, стиховете и пр. напълно почиват върху мимезиса. Цялото древногръцко изкуство може да се разглежда в закономерностите, определени в основни линии в Поетиката на Аристотел: „И тъй, епическата и трагическата поезия, а също комедията, гитирамбическата поезия, и по-голямата част от авлетиката и китаристиката – всички те, казано още, са подражание“ (**Аристотел. За поетическото изкуство. С., 1993, гл. 1, с. 67**). „Склонността към подражание е вродена на хората от детската им възраст и те се отличават от другите живи същества по това, че са най-способни да подражават и че първите си знания добиват чрез подражание... Всички хора изпитват удоволствие от изобразеното“ (**Пак там, с. 68**). Във встъпителната си студия към „Поетиката“ като възражение срещу Платон“, Александър Ничев отбелязва, че този „термин (подражанието) съдържа представата за възпроизвеждане“. Възпроизвеждането е художествено, то е продукувано от художествени цели. Но дори само фактът, че то се прави с цел, вече насочва вниманието ни към неговия субективен (а в

някаои случаи дори субективистичен) характер. В него е възпътена човешката заинтересованост на твореца, която го прави значително и за неговите подобни. А в коментара си отбелязва: „В превода на този термин се предава както чрез условното „пограждане“, така и чрез принадлежащото към днешната естетическа терминология „изображение“. Според Аристотел три са начините, по които се извършва „пограждането“ – изобразяване на нещата такива, каквито са; такива, каквито хората си ги представят; такива каквито трябва да бъдат. До голяма степен катарзисът е свързан с проблема за страха и състраданието: „И тъй, трагедията е пограждане на действие сериозно и завършено, с определен обем, с украсена реч в отделните части, което пограждане с действие, а не с разказ, чрез състрадание и страх извършва очистиране от подобни чувства“ (**Аристотел. За поетическото изкуство. С., 1993, гл. 6. с. 72**). Човек изпитва различни видове страх. Страхът е нещо, което заплашва нас самите, но същевременно ни кара да размишляваме върху по-общи теми, доколкото ние самите се различаваме от този, който е пострадал (в трагедията). Състраданието – ние състрадаваме, когато събитията не са нито твърде далечни, нито твърде близки (това предизвиква ужас). Предмет на изображение в трагедията не трябва да бъде преход от щастие към нещастие при добродетелни хора, защото това възмуцава, нито трябва да се изобразява преход от щастие към нещастие при подлци, защото това е справедливо и не води до страх и състрадание. Трябва да се изобразява човек, който не е нито много добродетелен, нито подлец. Човекът трябва да е невинен, но споletян от нещастие, дошло от неведома грешка – само тогава се изпитва страх и състрадание и се достига до катарзис. Има няколко основни тези за катарзиса: Катарзисът е морално удовлетворение и тържество. Той показва превръщането на пороците в добродетели – това е тезата на Просвещението. Но катарзисът не е само морално пречистване, защото в трагедията се изобразяват не характери, а действия; Катарзисът е непосредствено чувство, хедонистично преживяване, той е чувството на удоволствие; катарзисът е освобождаване от натрупаните в душата негативни емоции (страх и състрадание); катарзисът е мистично-ритуално чувство. Тази теза не е широко разпространена; естетическа концепция – художникът създава нещо ново, някаква висша реалност. Произведенията на изкуството са идеално възпроизвеждане на човешката личност. Те създават една типологична, а не действителна реалност. Естетическото удоволствие при катарзиса е на първо място. Страхът и състраданието се преживяват естетически. Удоволствието идва от преодоляването на тези чувства. Страхът е въображаем и затова има удоволствие, затова човек може да се издигне над себе си и да се слее със страдания. Така човек става множествен и в това е истинското трагическо удоволствие (**Лекции по естетика /Вж. [www.referatite/com.daj-d-526.html](http://www.referatite.com/daj-d-526.html) /14.10. 2019**). В крайна сметка изкуството открива вътрешния свят на хората, чието въздействие е толкова широко и дълбоко, че не се поддава на точно дефиниране. Изкуството променя, както казва писателят, не порядките, а хората, които създават порядките. Доказано е, че в науката, за разлика

от изкуството, има пълна яснота – там да се каже, че А е идентично на В, е равнозначно на твърдението, че А е тъждествено на В ($A = B$). Или изкуството „не е математика, където сборът от две и две е четири за всички, живеещи в пространство, описано от Евклидовата геометрия. В изкуството са важни субективни, а не обективни критерии; вкусът е индивидуален, той не подлежи на обсъждане.“ През 1888 година Чехов пише на Суворин: „Не е работа на художника да решава тясноспециални въпроси. Лошо е, ако писателят се залавя с нещо, което не разбира... Художникът наблюдава, избира, досеща се, композира – тия действия сами предполагат в началото си въпрос; ако още от самото начало не си задаваш въпрос, няма за какво да се досещаш и какво да избираш... Не бива да се смесват понятията, т.е. решаването на въпроса и правилната постановка на въпроса. Само второто е задължително за писателя.“ В изкуството не може да се лъже. „Можеш да лъжеш в любовта, в политиката, в медицината, можеш да измамиш хората и самия господ бог – имало е и такива случаи, – но в изкуството не можеш да излъжеш“ – така казва Чехов. Аз съм убеден, че читателят веднага те хваща и повече не те чете. А писателят пише, за да бъде четен. Не споделям твърденията на някои, че пишат ей-така, за собствено удовлетворение. С творчеството си писателят отправя послания, участва в пълноценния живот, иска той да бъде по-богат и по-красив. Художественият творец според Аристотел е жив, активен, заинтересуван и индивидуално неповторим между жизнените факти своя читател, зрител или слушател. Затова „у художествените творби от вси времена личи връзката между личност и колектив. Художникът буди с голяма сила в душите на другите ония образи и възмущения, които са се зародили вече в смътен вид у тях, но не са намерили още израз. Всички прочути творби, които са се ползували с най-голям успех в дадено време у определено човешко общество, са обикновено най-ясен израз на преживелиците, общи за моя колектив; затова те и служат като показатели за равнището на неговия обществен и духовен развой.“

(Райнов, Н. Що е изкуство? Произход на изкуството. // <https://litenet.bg/publish4/nrainov/shto.htm>). Изкуството е борба с природата, борба, чиято цел е щастието на твореца, както и това на зрителя. Художникът излиза победител в тая борба, когато творбата е сантиментално по-близка до нас – до нашата душа, а не когато главно го достойнство е, че се приближава до заобикалящите ни реалност, до природата... Като безпристрастен съзерцател на природата, човек в много случаи се възхищава от явленията и формите на действителността. Това душевно състояние у посредствения съзерцател не води към никаква нагледна последица за изкуството. В замяна на това пък художникът по естество клони да възплътява тъкмо това душевно състояние, а не съзерцателната природа. За да постигне тая цел, той е длъжен да си служи с форми, почерпени от околната действителност. Само те са годни да изразят нагледно и разбираемо за човешките сетива отвлечените впечатления на душата – често мъгляви – или дори ясните и определени образи. Но не може да се оспори и фактът – известен и многократно посочван, – че на всяко душевно състояние отговаря особена деформация на

действителните форми и на всяко художническо устройство – лична генатурализация на натурата (**По Райнов, Н. Клингсланд. С. Стро-ежни съставки на картината** // <https://litenet.bg/publish4/prainov/shto.htm>). Изкуството ражда нещо ново, то не повтаря нещо съществуващо, а дава образци, то е вечна промяна към съвършенство. Художникът трябва да превежда небесното на земен език, да дири видима премяна за невидимото, да изразява неизразимото, е убеден Н. Райнов. В едно свое изказване Антон П. Чехов признава: „По-рано, когато не съзнавах, че ме четат и преценяват, аз пишех безгрижно, като че ли ядях палачинки – сега пиша и се боя.“ Във всички времена и при всички обстоятелства хората се радват и страдат, плачат и се смеят, обичат и мразят. Всичко това е непреходно. Останалото е премяна. Малцина съзнават истинските причини за това. А едно от тях е, че оскверняването на словото се превърна в доходно занимание за мнозина. То води до оскверняване на истината, което от своя страна ерозира усещането за разликата между истината и лъжата. Оттук се стига до най-граматичната проява на бездуховността, чиято рожба е корупцията на разума. Казват, че в края на краищата последният ни дом се състои от два метъра. „На човека му са нужни три аршина земя“, по думите на Л. Н. Толстой. В един от разказите си Чехов пък пише: „Но нали три аршина са нужни на трупа, а не на човека. На човека са нужни не три аршина земя, не едно имение, а цялото кълбо, цялата природа, където на воля може да прояви всички качества и особености на свободния си дух.“ Определено смятам, че човекът непрекъснато трябва да работи, да твори и да претворява, за да спаси истината и обезоръжи лъжата. Той трябва да се води от мисълта, че не можем да променим света, за да го направим съвършен, но можем да променим себе си, т. е. непрекъснато трябва да се усъвършенстваме, да не стоим на едно място, за да сме полезни на себе си и на обществото. Това е мисията на творчеството. В нормалните общества „творецът е божи избраник, медиатор между божественото и земното. Затова в тях винаги е актуална представата за гения. Геният е божественото, което живее в човека. Той е частица от абсолютността на Бога“ (**Панчева, Евг., А. Личева, М. Янакиева. Теория на литературата (от Платон до постмодернизма)**). С., 2007, с. 140). За Йохан Хергер и другите писатели от периода на Бурни устреми геният е нещо повече от изключително дарование – той е божествена сила, все едно гали се проявява в областта на художествения, религиозния или политическия живот. Според Йохан Лафатер, швейцарски писател и богослов, геният е светлина на света, сол на земята, съществително в граматиката на човечеството, откривател на Божиите и човешките тайни, тълкувател на природата, пророк, жрец, крал на света. Геният е плодородност на духа, неизчерпаемост, инстинкт, първична сила... Той блясва като светкавица, твори, но не нарежда, както не може да бъде нареждан. Всеки гений е свръх природа, свръхизкуство, свръхученост, свръхдарба. Неговият път е винаги пътя на светкавицата, на бурята или на орела. Човекът на науката е продължение на човека на изкуството... Истинският писател само облича афекта и опита на други със слова, той е творец, отгатващ в малкото, което

е почувствал, много нещо, пише Фридрих Ницше. В своето съществуване човекът е постигнал много истини, благодарение на онова божествено прозрение, което наричаме „вдъхновение“ – т. е., проява на духа, която иде свише, надхвърля рамките и възможностите на делничните ни занимания и се родее със самото сътворение. Още Демокрит поставя въпроса за вдъхновението: „Защото съм чувал, че никой не може да бъде добър поет без душевен огън и без известно вдъхновение, без своего рода безумие“. Платон изказва подобно мнение: „... художникът твори в състояние на вдъхновение и безумие“. Затова творчеството, изкуството се възприемат като синоним на вдъхновението. Анализирайки процеса на зараждане на художествените произведения, Михаил Арнаудов подчертава, че художникът се чувства внезапно озарен от една оригинална идея, той стои пред внушения на гения си, за които не се е готвил, той съзерцава картини, които тъкмо в този вид не е възприемал никога, той е изнамерил фабули, които нямат пряка опора в спомените. Към всичко това идва едно състояние на безличие, една отчужденост от всичко, което е занимавало, интересувало или поглъщало неговото аз, някакво откъсване от делничното и спокойното и пренасяне в светове, които изтръгват особено възмущение, особен възторг. Успее ли да закрепни в слово, в багри, в осезателни форми своите видения и настроения, той се успокоява и връща към прозаичния живот, намира себе си с всички качества на всекидневното си самочувствие (**Арнаудов, М. Психология на литературното творчество. С., 1965, с. 260**). Не е лишено от основание твърдението, „че художествената творба е плод на вдъхновение. А великите творци, до които е най-добре да се допитаме в случая, казват, че вдъхновението е напрегната будност на ума, като в миг на въодушевление (ентусиазъм). Няма велик творец, лишен от силен и възвишен ум; когато умът бъде възпламенен и стои нащрек, той става средство за вдъхновение: дебне живота, дори да долови нови идеи, търси нови пътища, общува пряко с нещата и съществата; с други думи – получава ново видение за света и битието. Състоянието на вдъхновение обуславя долавянето на това видение. На твореца се струва, че идеята витае някъде високо над ума – и умът се напъга да я постигне“ (**Райнов, Н. Що е изкуство? Произход на изкуството. Култура и кримика. Ч. I. <https://litenet.bg/publish4/nrainov/shto.htm>**). Микеланжело занесъл на работа един голям мраморен камък и един негов приятел го попитал какво е това, което носи. – Ангел – отговорил той. – Не е вярно. Това е само камък – възразил познатият. – Това е ангел – повторил скулпторът. – Той е вътре в камъка. Аз трябва само да отстраня това, което е в повече. Не случайно едно от определенията на съвършенството гласи, че съвършено е това, на което нищо не му липсва, и нищо повече. Композиторият Леополд Стоковски, диригент във Филаделфия, казал в един разговор с индуския поет Кришнамурти: „Когато преживявам вдъхновение, струва ми се, че си спомням нещо: сякаш долавям нещо, което е било преди пет-десет минути някак си в ума ми; като че ли е било там – не знам колко дълго, но е стояло на заден план, и в мига на вдъхновението е отведнъж излязло налице.“ А поетът казал: „Аз се вдъхновявам, когато видя нещо хубаво, някой

хубав изглед, когато слушам хубава музика или когато някой декламира стихове, защото умът ми постоянно търси. Аз подгържам ума си винаги напрек и когато срещна хубост, у мене бликва веднага желание да предам това видение тъй, че хората да могат да го разберат.“ Големият български поет П. К. Яворов изповядва пред Михаил Арнаудов как се ражда при него конкретно стихотворение – от мелодия, мотив, словесна фраза или фрагмент от пейзажа: „Обикновено ми се вестява мотивът. Мотивът ви се явява като една мелодия. Като река де си го тълкувам как е, то е настроението. Това настроение ти се явява като една мелодия, която ти звучи в душата. Думата се явява после, после се явява мотивът, в който трябва да въплътиш тая мелодия. Оттам се обяснявам тая музикалност на моя стих... Преди всичко музиката на стиха, после иде словото, после иде съдържанието.“ Разсъждавайки върху вдъхновението, Михаил Арнаудов обобщава: „Наглед ненадейно и своеволно, вдъхновението се оказва в зависимост от бавно натрупаното вътрешно съкровище, от което постоянно черпи; и едва когато всичко е уяснено, когато образите са намерили своята вътрешна форма и са съвпаднали с едно сродно по насока настроение, пристъпва се към творческа работа. Изненадата не изключва някаква подготовка, както измисленото не е нещо въвн от спомените и изученото.“ (**Арнаудов, М. Психология на литературното творчество. С., 1965, с. 278**).

Мнозина с изумление могат да открият, че творецът именно като творец се е посветил на безполезността, пише Пол Валери. Това не означава, че произведенията от него предмети са безполезни – творците са създали прекрасни и полезни църкви, железопътни гары, национални химни, гробници и пр. но художествената стойност на изброените творения е безполезно допълнение. Една грозна църква може да е също толкова полезна, колкото красивата. Художествената стойност не е необходима за функционирането на църквата или какъвто и да е друг предмет. В този смисъл Пол Валери (френски поет, есеист и литературен критик – 1871–1945) казва: „Най-очевидната характеристика на произведението на изкуството може да се нарече „безполезност“ (**Valery, P. The idea of art. Osborn, H. (ed) Aesthetics Oxford University Press. 1973. P. 26**). Но когато казваме, че произведението на изкуството е безполезно, ние трябва да кажем, че творецът е имал цел при неговото създаване, защото такава цел очевидно съществува. Етиен Джилсън (френски философ – 1884–1978) съвсем ясно подчертава този момент. Според него непосредствената цел на твореца е собственото му удоволствие, той твори нещо, което му остава своеобразно удоволствие, невъзможно за постигане чрез какъвто и да е друг стимул, било то природата или друго произведение на изкуството. Тук говорим за истинските творци, а не за масовите производители на хубавички картички, завладяващи шлагери или стихчета за поздравителни картички. Истинският творец работи главно за естетическото удоволствие от собствените си творения. Така можем да си обясним защо Винсент Ван Гог (нидерландски художник, смятан от мнозина за един от най-великите художници в историята на европейското изкуство, 1853–1890) могъл да живее с необуздан ентузиазъм в безкрайна нищета и да рисува картини,

за които приживе е имал съвсем малко купувачи. Несъмнено Ван Гог е щял да живее много много по-удобно, ако картините му още тогава са имали днешните си цени. Ако се взелеме на живота му, ще стане ясно, че се е чувствал много по-удовлетворен от истинските ценители на творбите си, отколкото от онези, които се ги купували за украшение. Така стигаме до втората цел твореца – доставяне на естетическо удоволствие на другите (**Оксли, Х. Принципи на публич рилейшънс. С., 1993. с. 133**). След като посочва, че произведението на изкуството е по същество безполезно, Пол Валери по-нататък казва, че въпреки всичко „сред нашите безполезни (произведенията) впечатления има някои, които ни грабват и ни подтиквават към желанието да ги продължим или подновим“ (**Valery, P. The idea of art. Osborn, H. (ed) Aesthetics Oxford University Press. 1973. p. 27**), т. е. произведението на изкуството може да породи удоволствие у зрителя – особен вид удоволствие, което искаме да удължим. Полезният продукт удовлетворява потребността като се използва (след като използваме отваращата за консерви, я оставяме), докато произведението на изкуството поражда желание за продължаване на удоволствието. Не всички произведения на изкуството водят до една и съща реакция на всички читатели и наблюдатели. Според Мишел Монтен един умен читател открива често в чуждите текстове по-голям свършенства от ония, които е вложил и прозрял авторът им, и им приписва по-богат смисъл. Други остават напълно безразлични. Но това няма значение – реакцията на наблюдателя е второстепенна цел за твореца. Дори никога друг да не хареса неговото произведение, той е успял, ако творбата му доставя удоволствие на самия него. В този контекст е чудесна метафората на шведския писател Артур Лундквист, който пише, че водопадът е сякаш второстепенно природно божество, което се прехласва от своето величие и никога не се изморява да бучи за собствено удоволствие. Понеже в забикалящия свят не могат да се намерят предмети, които предизвикват търсения вид удоволствие, творците създават такива предмети. Те създават свят, който иначе не би могъл да съществува. Неговите съставни части (произведенията на изкуството), може по никакъв начин да не приличат на съставните части на нашия свят. От произведението на изкуството не се изисква да има прилика с нещо, което сме виждали, чували или преживявали преди. То е уникално и е създадено да доставя уникално удоволствие. А светът на уникалните предмети също е уникален. Творците живеят в собствена вселена, своеобразен рай на земята (**Оксли, Х. Принципи на публич рилейшънс. С., 1993. с. 134**).

Изкуството е информация за света. Да покажеш красотата на света и събитията, които се изплъзват от погледа на обикновения човек – това е, с което се занимава всеки художник. Но художникът сайънс арт е принуден да търси интерпретации на примковата квантова гравитация и на теорията на струните чрез такива форми, които са достъпни и понятни на всеки човек. Тук разглеждаме само един аспект от тази изключително сложна материя – творчеството като свобода и опредметен образ на духа. Категорията Дух се използва за обозначаване на единството на съзнание, самосъзнание и разум; творческо начало на човешката природа; творчески

разум; силата, която се изразява в способността на човека да преобразува, да видоизменя, да твори, да създава нови форми на битието, да придава смисъл на Вселената. Това в определен смисъл е и творчески процес. Само при човека съзнанието става дух, което го превръща в духовно същество. Човешкото съзнание е осъзнато битие, осмислена действителност. Духът следва законите на разума и благоразумието. Разглеждам творчеството още като процес на създаване на творчески и научен продукт, а не като напревара за пренасищане на физическото и духовното ни пространство с ненужни за потребителите образци на Франкейнщайн. За жалост това днес се превръща в печелившо занимание, а символът на истинското творчество Пигмалион се мерзелее в зграча на безразличието. Обобщена картина на съвременното общество дава един свят, който се измъчва в агонията на остарял икономически подход, защото се основава на „умираци“ т.е. отдавна обезсмислени продукти, услуги, пазари или процеси, които поглъщат цялата мощ на икономиката, изтощавайки я всеки момент. По този начин продължаваме с най-трудната и най-безполезна дейност – да предпазим трупа от вмирисване (**Загорев, О., М. Тахиров. Политико-философски речник. С., 2015**). Понятието творчество в гревногръцката философия се обозначава с демидург, който оформя видимия свят от съществуващата праматерия; той не е творец на Вселената, а неин архитект, който само ѝ придава форма. И поет, който трансформира съществуващите митове, легенди и действителни събития в нови произведения. Прозренията на първите философи имат за резултат различни и дори напълно противоположни възгледи за природата. Всеки изказва своята истина, без особено да се грижи за нейното аргументиране (много често това се среща и в нашето съвремие). Софистите – гръцките просветители – първи опитват да направят своите истини достъпни за всеки. Те били много образовани и приемали много ученици, обучавайки ги в умението на спора. Тяхната дейност достига дотам Протагор да твърди, че те могат да докажат всяка теза, да намерят аргументи за всяко становище. Но това всъщност означава – ни повече, ни по-малко – едно и също нещо да бъде доказано и като истина, и като неистина, т.е. истината на изказващия се. Това е слабостта на софистите, което ще рече, ако използваме думите на Платон, че мъдростта не може да се предава от учител на ученик, както се прелива вода от пълен към празен съд. Затова е нужен друг метод, и той е Диалогът. Сократ, чиято велика мъдрост се заключава в думите „Аз знам, че нищо не знам“, провъзгласява за принцип на своята философия самопознанието. На мисълта на делфийския оракул „познай себе си“ той придава широк просветителски и рационалистичен смисъл. Според него истината не е монологична, а диалогична. Диалогът, изобретен от Сократ и развиван през хилядолетията, има няколко важни качества: „Диалогът е признание за равенство на събеседниците пред истината. За разлика от самоуверените софисти, които повече приличали на проповедници – произнасяли бляскави речи пред смълчани слушатели и атакували своите противници с хитроумни говоди, Сократ се стремил да чуе другата страна и да разбере своите събеседници. Мъдростта е и въпрос, а не само отговор. А умен е онзи въпрос, който помага на събесед-

ника сам да разкрие душата си и да ни каже истини за себе си. Диалогът може да използва ирония, ако някой от събеседниците е твърде горделив и надменен. Иронията е привидна похвала на несъществуващи достойнства. Най-напред похвалваш събеседника, като му казваш нещо, което онзи иска да чуе – някаква похвала. Но след тази похвала по логичен път самият горделивец стига до неприятни за себе си истини. Диалогът е толерантен разговор. Към равенството на събеседниците спрямо истината се добавя свободата на аргументи и защита на собствени позиции. Никой няма монопол над истината – нито в началото на разговора, нито след това. Достигането на истини е съвместно и те само увеличават общото между участниците в разговора. Диалогът е безкраен разговор. За разлика от добре премерената реч – с увод, изложение и заключение – диалогът е открит за всякакви отклонения – може да се акцентира върху един или друг детайл на темата, може да се свързва с други теми. 158 Затова диалогът е безкраен, както е безкрайно многообразието от гледни точки и аргументи, с които ние можем да участваме в един умен разговор. Диалогът не може да бъде разделен на части, защото е безкраен, а безкрайното няма среда“ (**Колев, Ив., Р. Пожарлиев. Философия. С., 2007, с. 29**). Сократ показва, че за истината е необходим събеседник, нужен е разговор, полемика. Често обаче неговите събеседници са съвсем пасивни. Сократ задава въпроси и предлага отговори, а те отговарят само с да или не. В началото на беседата той се представя за незнаец и моли да го просветлят. След това с помощта на последователни задавани въпроси той довежда противника си до противоречие със самия себе си. Тогава диалогът – съ-мислието – е изцяло дело на самия Сократ. Платон, за да обезсмърти своя учител Сократ, го прави персонаж на своите писани диалози. В ранните му диалози гумите на Сократ са доста абстрактни, но в по-късните Платон вече сам развива диалогично своята мисъл. Така писменият диалог се оказва разговор на мислителя със самия себе си. По този начин се ражда диалектиката, която означава разговор, беседа. Това обаче е разговор, който мисълта води със самата себе си. Тя преминава от едно понятие към друго и показва противоречивостта на всяка тема, на всяко понятие. Противоречивите неща са диалектични. Във всяко нещо има диалектика. Защото всяко нещо е нещо определено, т. е. има предел, граница. А границата на нещото препраща към неговото друго. Диалектичната мисъл е развитие, т.е. движение от по-бедни към по-богати на съдържание мисли. Диалектичното движение на мисълта може да бъде представено така: Теза – Антитеза – Синтез. При това синтез е нова теза и това продължава безконечно (**Пак там, с. 29–30**). Няма цяло, което да не едновременно с това част от друго цяло – така до безкрайност. Времето тече и днешните цялости са утрешни части...

Древните римляни също не използват понятието творчество. През средновековието терминът творчество се среща изключително в теологията. Там творецът е Бог. През Възраждането учените-филолози делят латинския език на древен, среден и нов. Същото деление възприемат и историците. Така се появява понятието Средна история (Средни векове, Средновековие), което се е утвърдило в науката още през XVIII. За начало

на средновековието се приема 476 година – пагането на Римската империя, а за край – 1492, откриването на Америка. Дълго време тези десет века бяха наричани период на варварство, невежество и фанатизъм; време на застой, на сън в развитието на западната цивилизация. За това отношение и подценяване на средновековието съществуват достатъчни основания. Духовният живот по онова време е изцяло подчинен на църквата. Тя напълно отхвърля древногръцката и римската култура като рождба на езичеството. Християнският богослов Тертулиан (II – III в.) твърди, че след Евангелието няма нужда от наука. През средновековието християнската църква строго преследва представителите на философската и научната мисъл, които се отклоняват от религиозното учение. За около седем века съществуване Светата инквизиция, която е учредена от папа Григорий IX, развила огромна дейност – разследвала е над 5 милиона души, само при испанския инквизитор Торквемада са изгорени живи над 10 000 души. Всички знаем великите жертви на инквизицията като Галилео Галилей, Джордано Бруно, Сервет и гр. Въпреки всички непреодолими и стигащи до жестокост трудности, науката е намерила сили, средства и форми да продължи своето развитие. Неизкоренимото човешко любопитство за света наоколо, макар и под сурдинка, казвало своята дума и постигало своето. До първата половина на XVIII в. в представата за автора се събират различни идеи. Той се мисли преди всичко като занаятчия, майстор, владеещ набор от правила и технически средства, закрепени в пособията по реторика и поетика. Следвайки тези правила и използвайки тези средства, творецът обработва традиционни материали, за да достигне ефектите, които изисква предварително образованата аудитория. От тази аудитория зависи и социалният статус на автора (**Панчева, Евг., А. Личева, М. Янакиева. Теория на литературата (от Платон до постмодернизма). С., 2007, с. 140**). През XVIII век на преден план излиза вдъхновението, вдъхновението от красотата и истината, а не от размера на печалбата за сметка на грижата за развитие на устойчив естетически и нравствен усет у потребителя. Едва през XIX в. терминът творец навлиза в изкуството в смисъл на артист, човек, който твори, прави изкуство. В наши дни термините творец и творчество проникват в цялата човешка култура – в науката, изкуството, литературата, техниката и пр. Разсъждавайки върху творчеството, Николай Бердяев в книгата си „Предназначението на човека“ подчертава, че творчеството е възможно не само, защото светът е сътворен и има Творец. И човекът, сътворен от твореца като негов образ и подобие, е също творец, призван към творчество. Според него творчеството предполага три елемента: свобода, която единствено дава възможност за създаване на нещо ново и небивало; гарба и свързаното с нея прегопределение; и сътворения вече свят, от който се черпи материал и се извършва творчески акт. Общоприетото схващане за творчеството е, че то е умствен и обществен процес на човешката дейност, при който се създават качествено нови материални и духовни ценности. Свързан е с генерирането на нови идеи и понятия, или пък нови връзки между вече съществуващи такива. Съществената разлика с производството е оригиналност-

та на новия продукт. Творчеството е също така неразривно свързано със свободата. В широк смисъл на думата творчеството би могло да се определи като човешка (мисловна и практическа), социално значима, съзнателна дейност, преобразуваща наличната реалност и формираща нова, несъществуваща преди нея, с помощта на определени методи, форми и средства за това субективно преобразование. В тесен смисъл пог творчество се разбира оригинална, уникална, неповторима по характер дейност, обоснована от определена индивидуална личностна нагласа. Открителството и изобретателството в изкуството, науката и техниката и създаването на уникални художествени и научни ценности са най-характерните признаци на творчеството (**Загоров, О. Увод в културологията. С., 2003, с. 131**). Да творя означава създавам нещо ново, което от своя страна представлява исторически ново за дадена култура, т. е. създаване на нещо уникално, оригинално спрямо миналия опит... Самото понятие innovation се появява за първи път в научни изследвания през XIX в. Нов живот понятието получава в началото на XX в. в научните трудове на австрийския икономист Йозеф Шумпетер, който описва новаторските процеси като „създаване на нови комбинации“ или изменения в развитието на пазара и производството. Според него пог понятието „нововъведение“ се разбира изменение с цел да се внедрят и използват нови видове потребителски стоки, нови производствени и транспортни средства, пазари и форми на организация в производството. Крайният резултат от процеса е създаване на нов продукт, услуга, процес или форма на организация, в чиято основа стоят умереност, мярка, съразмерност, симетрия. Днес мултидисциплинарността се връща и разделението на тесни специализации, необходимо навремето, практически е завършило на Запад. На смяна на индустриалната епоха идва информационно – комуникационно – финансовата. Вече няма нужда да се изолират науката и учените от останалия свят, а сложността на научните въпроси и задачи надскача тясната насоченост. В съвременността изкуството отново се обръща към смисъла и съдържанието. Независимо от това, че все още има художници, разбира се, ще ги има и за напред, продължаващи постмодернистките традиции да предават чрез изкуството само емоции и преживявания, укрепва позиции и новото, научното изкуство, което предлага в произведенията си смисъл – не само замислен от твореца, но и открехващ тайната на научната природа на света. Светът е голямо и сложно нещо. И той едва ли някога ще бъде разбран докрай, тъй като в него има такова голямо количество явления и събития, че храната за творчество е повече от достатъчна. Никой не знае как е устроен светът и малцина могат да предложат дори варианти за неговото устройство. Демонстрацията на варианти за устройството – ето го и смисъла, към който се обръща Science art (сайнс арт), т. е. научно изкуство. Изкуството е информация за света. Да покажеш красотата на света и събитията, които се използват от погледа на обикновения човек – това е, с което се занимава всеки художник. Но художникът Science art е принуден да търси интерпретации на примковата квантова гравитация и на теорията на струните чрез такива форми, които са достъпни и понятни на всеки

човек. В условията на шеметно бързо технологично развитие и всекидневни новини за пробиви в науката по света, човечеството е изправено пред повече предизвикателства от всякога, а отговорите все повече са в ръцете на изследователите. В такава време много художници се ангажирани с това изкуство, 163 което ги отличава от профанацията. Един от творците, който се занимава с научно изкуство е художникът-инженер Алексей Блинов, възпитаник на научното градче Пуцино, живял много години в Лондон и в края на 90-те години получил в състава на групата AudioRom „английски Оскар“ – BAFTA Interactive Entertainment Award – за най-добър интерфейс гизайн. Според него научното изкуство трябва на първо място да пробие границата между изкуството и науката, когото съвсем незаслужено са се оказали насилствено разделени във връзка с възникването на военнопромишления комплекс. Домогаба традиционна науката и изкуството се намирали в най-интензивна връзка и потвърждение на това са велики имена като Аристотел, Леонардо, Декарт... Но възникнала ситуация, когато производството на оръжие буквално изисквало отделянето на инженерите и учените от хората, занимаващи се със създаване на художествени произведения (**Ясиновская, Е. Обясня науку изкуством //strf.ru/ 26.05.2014**). Само по себе си непосредственото творение на духовни ценности от гениални личности, вдъхновеното разкриване на ярки индивидуалности в изкуството, забележителните постижения в науката, техниката и пр. сфери на духовния живот, великите действия в историята не могат да претендират да служат за универсален критерий на творчеството, ако не са подчинени на хуманизма като върховен критерий и цел на прогреса. Според Пърси Биш Шели, английски поет, един от най-изтъкнатите представители на романтизма, поетът е изразител на световния порядък, творец на език и музика, на танц и архитектура, на скулптура и живопис. Поетите са създатели на закони, основатели на общества, изобретатели на занаяти и учители по красота, истина и религия. Двете роли, които поетът обединява, са на законодателя и на пророка. Защото той схваща законите, според които трябва да се управлява настоящето, но чрез настоящето дефинира и бъдещето. Това пророчество не е някакво суеверно предсказание, а улавяне на тенденции, съпричастност към вечното, безкрайно и единно начало на света (**Панчева, Евг., А. Личева, М. Янакиева. Теория на литературата (от Платон да постмодернизма). С., 2007, с. 142**).

Свободата на творчеството има своята цена. Много пъти творците били принуждавани да ограничават размаха на фантазията си. Все пак „гълг на художника е да твори радост. И той я създава със средствата, които владее най-добре – с багри. На платната си той преобразува земята. Сякаш я промива с чудотворна вода и тя се озарява от такива ярки и ненаситни багри, че всяко старо гърво се превръща в произведение на скулптурата, а всяка поляна с дотелени – в слънчева светлина, възплетена в множество скромни цветчета“ (**Паустовски, К. Златната роза. С., 1980, с. 23**). От гледната точка на философията, творчеството е израз на неудовлетвореността на човека от наличното битие, на стремежа му да внесе по-голямо разнообразие и да умножава многообразието в света, да го

иновира. Поради тази си особеност творчеството е решаваща страна на основния философски въпрос, защото представлява активно, съзидателно и дълбоко съпричастно отношение на човека към света като механизъм за резултатно развитие. Иван Шмалхаузен, руски и съветски зоолог и еволюционен биолог, смята че резултатите от творческата ни дейност не загиват заедно с нас, а се натрупват за благо на бъдните поколения; нека тогава нашият кратък жизнен път да се освети от съзнанието, че човешкият живот е много по-висш от живота на другите и само смъртта е гала възможност за съществуването на безсмъртните творения на духа му. Изкуството е информация и за света. Да покаже красотата на света и събитията, които се изплъзват от погледа на обикновения човек – това е, с което се занимава всеки художник. Ромен Ролан изразява това по същия особено красив начин като казва, че да твориш значи да убиваш смъртта и да създагеш безсмъртие. Известно е, че в творческия процес важна роля играят въображението, фантазията, интуицията и пр. Обаче вдъхновението без живата творческа енергия на труда е безрезултатно усилие на духа, от което в най-добрия случай може да се рогне безплоден цвят. Константин Величков отбелязва, че способността още не е талант, а талантът не е творчество и ако талантът е даден от природата, на човека принадлежи заслугата да го развие и направи плодотворен. Според Едисон геният е 1% вдъхновение и 99% пот. Той казва, че никога не е губил, а е доказал, че има 100 начина как може да не се произведе електрическа крушка. Подобна мисъл е изказал А. Н. Толстой, който казал, че талантът е единицата, а трудът са нулите. Демокрит казва: „Омир, комуто се паднал по участ божествен талант, издигнал великоленна постройка от разнообразни стихове. Без да се притежава божествена и свръхестествена природа е невъзможно да се съчиняват толкова прекрасни и мъдри стихове“ (**Паметници на световната естетическа мисъл. С., 1966, с. 80**). В своето „Поетическо изкуство“ Хораций акцентира: „Питам: какво за добрата поема е нужно: талант ли / или пък труд. Според мен не струва без дарба упорство, / но пък и без упорство – талантът. Едното ще търси / помощ от другото, тъй приятелски те се сдружават“ (**Хораций, Поетическо изкуство. Боало, Поетическо изкуство. С. 1983, с. 33**). Гениален творец е този, чиито произведения въздействат като изстрел. За непокорството на твореца и липсата на талант говори анекдот, в който главни герои са Николо Боало, автор на знаменитата книга „Поетическото изкуство“, създадена в края на XVII и началото на XVIII век и крал Луи XIV: Веднъж „кралят-слънце“ Луи XIV е извикал Николо Боало на аудиенция в двореца. Кралят му погал един свитък и казал: „Боало, написах един сонет. Щом си толкова велик критик, кажи ми добър ли е сонетът ми или лош.“ Боало прочел сонета и казал: „Господарю, вие сте най-великият крал на всички времена и на всички народи. Вие можете всичко, което пожелаете. Вие сте пожелали да напишете едно слабо стихотворение и с тази задача сте се справили великолепно“. А неговото Поетическо изкуство започва: „Напразно към Парнас писач огързостен отправя поглед, щом от дарба е лишен“ (**Хораций, Поетическо изкуство. Боало, Поетическо изкуство. С. 1983,**

с. 37). В този контекст бихме се позовали още веднъж на Хорацій, който пише: „Ако художник поиска да свърже главата човешка с шия на кон, а трупа той състави от части различни и облече в пъстроцветни пера, най-накрая жената, горе прекрасна, завърши с опашка с люспеста риба, няма ли чудо подобно, приятели, да ви разсмее?“ (**Хорацій, Поетическо изкуство. Боало, Поетическо изкуство. С. 1983, с. 23**). Смятам, че днес ще ни разплаче.

Дали е стойностен или не, (критериите за това са различни и противоположни), творецът (ако е такъв), е призван да разгърне своеобразна ценностна и образна система. В противен случай той е версификатор, подражател на социокултурни образци; не е творец, а незначителен репродуктор на стечение на обстоятелствата. Писателството не е занаят, не и занятие, пише К. Паустовски. Писателят е призвание. Вниквайки в някои гуми, в самото им звучене, ние откриваме първоначалния им смисъл. Думата „призвание“ се е породила от думата „зоб“. Никога не призовават човека към занаятчийство. Призовават го само към изпълнение на дълг, на трудна задача. Но какво кара писателя да се посвети на своя мъчителен, но прекрасен труд? Преди всичко – зовът на собственото му сърце. Гласът на съвестта и вярата в бъдещето не позволяват на истинския писател да премине живота си на земята като безделник и да не предаде на хората с щедра разточителност цялото огромно разнообразие от мисли и чувства, които изпълват самия него. Не е писател онзи, който не е прибавил към зрението на човека поне мъничко проникателност (**Паустовски, К. Златната роза. С., 1980, с. 22 – 23**). Посестримата на философията – Поезията – е крило и опорна точка на живия живот. В древността тя е възникнала преди търговията, преди политиката. В безвремие като нашето поезията е единствената легитимна сила... Тя не крещи, тя не е агресивна. Нейният път е еманация на вяра, надежда и любов... На истина, добро и красота...

Културата и творчеството са неразривно свързани. Културата винаги съхранява творческите открития, защото творчеството винаги е нещо ново, все още не случило се, то е онова, което успява да обхване и въплъти таланта или гения. За творчеството може да се говори в два аспекта. Първият, философският, аспект всъщност се явява неговата същностна характеристика. Вторият аспект е психологически, този аспект включва анализ на потока на творчеството, т.е. творческия процес. Естествено, творчеството може да се развива само при определени социални условия. За развитието на научното и художественото творчество е необходима културна среда, включваща свобода и обмен на мнения, свобода на критиката, творчески дискусии, свобода на движение, възможност за бързо получаване на желаната информация, за запознаване със световното културно наследство. Разбира се, творчеството в човешкото общество никога не умира, във всяка социална среда (обстановка) се раждат и творят талантиливи хора, раждат се велики проекти и се извършват значителни открития. Нещо повече, в период на поредна стагнация на социалния живот като специфичен феномен се появява високо ниво на рефлексия, появяват се интересни образци във философския и художествения живот.

Но това се случва, въпреки социалните процеси, които през този период съществуват, освен това общата парализа на мисълта важи за цялото общество като цяло, а постиженията на отделните му творчески членове не влияят значително на социалния и интелектуалния живот. Интересен е анализът на художественото творчество в психологически аспект. Нещо повече, механизмът му често се подсказва от самите творци. Освен това съществува мощна историческа и културна традиция в тълкуването на творческото състояние, творческия процес, на възприемане на художественото произведение, идваща от Платон, получила отлично развитие при Кант и пр. Изключително добра илюстрация на това твърдение се съдържа в мисълта на М. Монтен, която бе цитирана по-горе: „Един умен читател открива често в чуждите произведения по-груби съвършенства от ония, които е вложил и прозрял авторът им, и им приписва по-богат смисъл.“ За анализи на механизмите на творческия процес, на неговите етапи, може да се обърнем към конкретни художествени произведения. Например, към поетичния пасаж „Есента“ на Пушкин или към цикъла на А. Ахматова „Тайните на занаята“. Тук във всяко стихотворение се вижда всичко, което помага или съпътства разбирането на поетическия творчески процес. В стихотворението „Творчество“ всъщност е описан процесът на създаване на стихотворение. Започва с неяснота, не изяснен замисъл, постепенно един напращащ субект погвава на себе си всички звуци и чувства, които поетът чува и чувства. Творчеството е здраве, творчеството е борба с всичко болезнено, творчеството е прояснение и душевно прочистване, катарзис – пише Михаил Арнаудов (**Арнаудов, М. Психология на творческия процес. С., 1965, с. 38 – 39**). Последвайки М. Арнаудов би могло да завършим, казвайки, че потеклото на всяко значително художествено дело предполага не само свободна игра на въображението, но и максимум духовни сили, за да се фиксира никнешото произведение по всички интуитивно доловени закони на изкуството.

ЛИТЕРАТУРА

- Аристотел. За поетическото изкуство. С., 1993.*
Арнаудов, М. Психология на литературното творчество. С., 1965.
Загоров, О., М. Тахиров. Политико-философски речник. С., 2015.
Загоров, О. Увод в културологията. С., 2003, с. 131.
Колев, Ив., Р. Пожарлиев. Философия. С., 2007.
Лекции по естетика // www.referatite.com.daj-d-526.html /14.10. 2019.
Окли, Х. Принципи на пбблик рилейшънс. С., 1993.
Панчева, Евг., А. Личева, М. Янакиева. Теория на литературата (от Платон да постмодернизма). С., 2007.
Паметници на световната естетическа мисъл. С., 1966.
Паустовски, К. Златната роза. С., 1980.
Платон. Държавата. С., 2014.
Райнов, Н. Що е изкуство? Произход на изкуството. //https://litenet.bg/publish4/nrainov/shto.htm.

Райнов, Н. *Що е изкуство? Произход на изкуството. Култура и критика. Част I.* <https://litenet.bg/publish4/nrainov/shto.htm>.

Хорацій. *Поетическо изкуство. Боало. Поетическо изкуство. С. 1983.*

Ясиновская, Е. *Обясняя науку искусством* //strf.ru/ 26.05.2014.

Аувазорлу, В. *A.k estetipi. Эст., 2013.*

Valery, P. *The idea of art.* Osborn, H. (ed) *Aesthetics Oxford University Press. 1973.*

Ивайло Цветков • „Леонардо да Винчи“

ПЛАМЪК

ЕДИНСТВЕНОТО БЪЛГАРСКО СПИСАНИЕ
ЗА ЛИТЕРАТУРА,
НАДЖИВЯЛО ДЕСЕТИЛЕТИЯТА!
98 ГОДИНИ –
ТВОРЧЕСКИ ПЛАМЪК!

ГОДИШЕН АБОНАМЕНТ – 40 лева
ПОЛУГОДИШЕН АБОНАМЕНТ – 20 лева

ВАЖНО СЪОБЩЕНИЕ

Съобщаваме на нашите читатели, че абонаментът за списание „Пламък“ за 2021 година ще бъде без помощта на Български пощи. Може да се абонирате в редакцията на адрес: София 1142, бул. „Васил Левски“ 60, списание „Пламък“, а така също и във фирма „Доби“ (тел. 02-9632047).

Или на банковата сметка на списание „Пламък“:

БДСК, РК „Батенберг-1“

BIC: STSABGSF

IBAN: BG67STSA93000001682901

Издателска къща „Списание Пламък“

Главен редактор **Георги Константинов**

Редакционна колегия **Паруш Парушев, проф. Йордан Калайков,**

Румен Шомов, Ирина Велева, Христо Сл. Караславов,

Георги Н. Николов, Николай Дойнов, Боян Бойчев

Редактор на броя **Румен Шомов**

Коректор **Ганка Петкова**

Предпечатна подготовка **Мариана Христова**

Редакция и администрация – бул. „Васил Левски“ 60, II етаж

Формат 16/70/100. Печатни коли 10,25

Интернет страница на „Пламък“:

www.spisanieplamak.com

E-mail: haini@bgcell.net

Авторски материали не се връщат и не се хоноруват.